

Esti újság

**AZ ORSZÁG
KARINTHYRÓL
BESZÉL**

**Remény
és aggodalom**

Irodalmi nyomozó

1936

Karinthy koponyája

Egy agyműtét médiatörténete

NÉPSZAVA
**Az egész ország
figyel**

KARINTHY KOPONYÁJA

Egy agyműtét médiatörténete

© Háttérgyár, 2026

Minden jog fenntartva.

Kiadó: Háttérgyár

Kiadás éve: 2026

hattergyar.hu

Ez a mű szerzői jogi védelem alatt áll. Részleteinek bármilyen formában való sokszorosítása, terjesztése vagy nyilvánosan elérhetővé tétele a kiadó előzetes írásbeli engedélye nélkül tilos.

A borító mesterséges intelligencia felhasználásával készült.

Tartalom

1. A műtő előtt	3
2. Amikor még senki sem tudta, mi baja	12
3. A beteg, akit meg kell menteni	25
4. A műtét napja	38
5. Karinthy visszaveszi a történetet	51
6. Az agyműtét mint írói siker	63
7. Kiért fizet a társadalom?	76
8. Sebészből nemzeti hős	90
9. A hazatérő Karinthy	103
10. Amikor a hírből regény lett	117
11. Mi történt valójában?	130
12. A sajtó Karinthyja	146
13. A tudományos és a művészi valóság	155
14. Akik már tudták a végét	167
15. Amikor előkerültek a stockholmi papírok	184
16. A riport, amelyet 1936-ban senki sem olvasott	196
17. Egy médiaesemény anatómiája	211
18. Amikor a könyv elnyelte a hírt	221
19. Két évvel később	229
20. Kié volt Karinthy koponyája?	235
Felhasznált források és irodalom	245

Karinthy Frigyes művei és saját korabeli szövegei	245
A betegség, a műtét és a lábadozás korabeli sajtóforrásai	246
A könyv korabeli fogadtatása	249
Orvosi dokumentumok és későbbi forrásközlések	250
Szakirodalom	251
Forráskritikai megjegyzés	253
Rövid kronológia	256

1. A műtő előtt

1936. május 4-én reggel kilenc óra körül Karinthy Frigyeset betolták a stockholmi Serafimer kórház műtőjébe. Budapesten ekkor még senki sem tudhatta, milyen hírt hoz majd a következő telefonhívás vagy távirat. Az író állapotáról hetek óta beszéltek, betegsége már jó ideje nem tartozott kizárólag a családra és az orvosokra, a stockholmi műtetre pedig úgy vártak Magyarországon, mintha valamilyen országos jelentőségű esemény végkifejlete közeledne.

A Pesti Napló másnapi beszámolója szerint azon a hétfőn rengetegen érdeklődtek a szerkesztőségénél Karinthy állapotáról. A megfogalmazás figyelemre méltó, mert többet mond annál, hogy egy híres ember kórházba került. Mire Herbert Olivecrona professzor hozzálátott a koponya megnyitásához, a magyar nyilvánosság már a történet részesévé vált. Az olvasók nem utólag értesültek egy sikeres beavatkozásról, hanem szinte valós időben várták, mi történik Stockholmban.

A műtő közvetlen közelében ott volt Böhm Aranka is. Orvos volt, ezért olyan helyzetbe került, amelybe egy beteg hozzátartozóját rendszerint nem engedték: a szomszédos helyiségben maradhatott, és értesülhetett a

beavatkozás egyes szakaszairól. A Pesti Napló munkatársai a délelőtti folyamán többször beszéltek vele telefonon. Az egyik ilyen beszélgetés pillanatában Karinthy né azt mondta, az ajtón keresztül férje nyögését is hallani lehetett, miközben orvosok jártak ki-be a műtőből. Nem tudta, mit jelent a sürgésük, és minden mozdulatból próbált következtetni arra, hogyan halad az operáció.

A mai olvasó számára szokatlan lehet, hogy egy rendkívül súlyos idegsebészeti beavatkozás ilyen részletességgel jelent meg egy napilapban. A harmincas évek magyar sajtójának olvasója azonban már előzetesen ismerhette a történet számos szereplőjét. Tudhatta, hogy Karinthy állapota súlyos, hogy Bécsben vizsgálták, hogy Stockholmba utazott, s azt is, hogy a műtétet Olivecrona végzi. A professzor neve rövid idő alatt fogalommá vált azok között is, akik korábban valószínűleg sohasem hallottak az idegsebészetről.

A Pesti Napló tudósítása szemmel láthatóan igyekezett megismertetni olvasóival ezt az ismeretlen orvosi világot. Leírta a műtőt, a különleges berendezéseket, a helyi érzéstelenítést és azt is, hogy a beteg nem feltétlenül alszik az operáció alatt. Böhm Aranka csodálattal beszélt Olivecronáról. Beszámolója szerint a professzor kizárólag

agy- és gerincvelőműtétekkel foglalkozott, és a svéd klinika felszereltsége messze meghaladta azt, amit ő korábban látott.

A modern technika csodálata és a betegért érzett aggodalom egymásba fonódott. Olivecrona ekkorra a távoli külföldi orvos szerepéből a történet egyik főszereplőjévé lépett elő; tőle várták Karinthy életének megmentését. A sajtó hamarosan külön történeteket közölt róla, később kitüntették, köszöntötték, s Magyarországon valóságos hálakultusz alakult ki körülötte. Május 4-én azonban mindez még a jövőhöz tartozott. Aznap délelőtt az számított, mi történik a műtő ajtaja mögött.

Az operáció körülbelül két órán át tartott. Karinthyt nem altatták el, a Pesti Napló beszámolója szerint végig eszméleténél maradt, és a beavatkozás közben még arra is panaszkodott, hogy fáj a lekötözött karja. A korabeli tudósítás úgy fogalmazott, hogy Olivecrona a kisagy jobb oldalán talált elváltozást, amelyet eltávolított, és a műtét után arra jutottak, hogy a daganat nem rosszindulatú.

A beavatkozás eredményéről végül távirat érkezett. A hír rövid volt, de egy több hete növekvő félelemre adott választ: Karinthy túlélte az operációt, állapota jó volt, és

az első prognózis szerint komplikációmentes gyógyulás esetén néhány héten belül hazatérhetett. A Pesti Napló már címében is a sikert emelte ki. Olivecrona addigi műtéti pályájának számozása is bekerült a történetbe: a cikk szerint Karinthy operációja a professor ezeregyedik ilyen beavatkozása volt. Az adatnak önmagában kevés köze volt a magyar író gyógyulásához, a tudósítás dramaturgiájában mégis szerepet kapott. Mintha a modern orvostudomány hosszú sorozatának egyik különleges állomása találkozott volna egy magyar irodalmi sorssal.

A műtét híre gyorsan túllépett Budapest határain. Prágai, pozsonyi és más magyar nyelvű lapok is beszámoltak róla, majd a hír jóval távolabbra is eljutott. A Dél-Amerikában élő magyarok lapja szintén közölte, hogy Karinthyt megoperálták. A különböző újságok nem feltétlenül rendelkeztek egymástól független információval: sokszor ugyanannak a híryanagnak a változatai vándoroltak egyik szerkesztőségből a másikba. A terjedés sebessége azonban önmagában mutatja, mekkora érdeklődés kísérte az eseményt.

Ekkorra Karinthy betegsége már különös közösségi történetté alakult. A magyar olvasóközönség évtizedek óta ismerte az író, idézte tréfáit, olvasta paródiáit és

tárcáit, látta fényképeit a lapokban. Most ugyanaz a sajtó, amely addig könyvekről, előadásokról, kávéházi történetekről vagy Karinthy újabb ötleteiről számolt be, egy életveszélyes betegség stációit követte. A humorista teste és különösen az agya hírré vált.

Ennek volt valamiféle sorsszerű iróniája is, amelyet már a kortársak észrevettek. Karinthyt gyakran az intellektus írójaként, a gondolkodás megszállottjaként ábrázolták. Ha más betegség támadja meg, bizonyára az is nagy részvétet vált ki, de az agydaganat könnyen szimbolikus jelentést kapott. Mintha éppen azt a szervet fenyegetné, amelyet az olvasók Karinthy személyiségével és írói működésével leginkább azonosítottak.

A nyilvánosság számára így két kérdés kapcsolódott össze: életben marad-e egy ismert ember, és megmarad-e Karinthy annak, akinek ismerték. Képes lesz-e írni, gondolkodni, viccelni, dolgozni? A korabeli orvostudomány iránti bizonytalanság ezt a félelmet még erősítette. Egy agyműtét a harmincas évek közvéleményében egészen más jelentéssel bírt, mint évtizedekkel később. A koponya megnyitása önmagában olyan beavatkozásnak számított, amelyhez könnyen társult a halál, a bénulás vagy a szellemi képességek elvesztésének képzete.

Karinthy később maga is pontosan érzékelte, milyen különös hírnévre tett szert a betegséggel. Lábadozása alatt már ironikusan beszélt arról a figyelemről, amely körülvette. Egyre több levél érkezett hozzá, idegenek érdeklődtek iránta, újságok várták a szavait. A beteg lassan visszanyerte azt a képességét is, amelyben egész életében különösen erős volt: elkezdte kívülről figyelni saját helyzetét.

Ez azonban már a történet következő szakasza. Május 4-én még mások beszéltek helyette. A felesége telefonált, az orvosok közölték a diagnózist, a tudósítók írták a híreket, az olvasók pedig vártak.

A stockholmi műtőben lezajlott eseményekből néhány hónappal később irodalom született. Karinthy az Utazás a koponyám körül lapjain saját elbeszélésévé alakította azt, amit átélt. Mire azonban hozzáfogott ehhez, a történetnek már létezett egy másik változata: az újságok által napról napra felépített Karinthy-történet. A közönség jóval azelőtt megismerte a betegséget, a diagnózist, Olivecronát, Stockholmot és a műtétet, hogy ezekből regény lett volna.

Ez az előzetes nyilvánosság különösen fontossá teszi a korabeli sajtót. Ha csak Karinthy későbbi könyvéből

indulunk ki, a betegség története rendezett eseménysornak tűnhet: megjelennek a tünetek, az orvosok lassan felismerik a bajt, megszületik a diagnózis, következik Stockholm és a műtét. Az újságokat időrendben olvasva más kép bontakozik ki. A történet elején nincs bizonyosság. Gyanúk vannak, rémhírek, félreértések, tréfák és orvosi vizsgálatok, amelyek eredményét még senki sem ismeri. Ehhez vissza kell mennünk csaknem két hónapot.

1936. március 16-án A Reggel című lapban Egyed Zoltán Három betegszoba címmel közölt riportot. Három ismert emberhez látogatott el: Kosztolányi Dezsőhöz, Karinthy Frigyeshez és Indig Ottóhoz. A Karinthyról szóló rész mai szemmel különösen értékes, mert az újságíró még nem egy utólag ismert diagnózis birtokában írta le a helyzetet. A betegségtörténet itt még nyitott.

Karinthy a Korányi-klinika első emeletén, egy különszobában tartózkodott. Egyed leírásában nem feküdt engedelmes betegként az ágyban: felöltözve ült rajta, színes ingben, nyakkendő nélkül. A szoba tele volt látogatókkal, a cigarettafüstöt az újságíró szerint szinte vágni lehetett. Az egész helyiség inkább hasonlított valamiféle rendetlen társasági találkozóhelyhez, mint súlyos beteg ember kórházi szobájához.

Karinthy körül közben már rémhírek terjedtek Budapesten. Fájt a feje, orvoshoz ment, majd a Korányi-klinikára küldték. Egyed Zoltán riportjának egyik legfontosabb mondata éppen az, hogy a professzorok ekkor még nem tudták biztosan, mi baja van. Újra és újra vizsgálták, különösen a szemfenekét. Maga Karinthy is arról panaszkodott a látogatónak, hogy állandóan ezt nézik, és úgy tudta, csak a következő napokban derülhet ki pontosan a betegsége.

A riport szinte véletlenül rögzítette azt a pillanatot, amikor a bizonytalanság és a gyanú egymás mellett létezett. Karinthy ugyanis már hallotta az orvosi kifejezést, amely később az egész történetet meghatározta. Egyed szerint amikor megtudta, hogy a feltételezett bajt orvosi nyelven tumornak nevezik, rögtön szóviccet gyártott belőle: addig az első magyar humorista volt, most már az első magyar „tumorista” is.

A tréfa utólag jóval súlyosabb jelentést kapott. Március közepén azonban még beleillett abba a Karinthy-képbe, amelyet a közönség jól ismert. A beteg kiszökött a kórházból, kávéházba készült, látogatókat fogadott, tréfált az orvosokon és saját lehetséges betegségén. Az újságíró számára ez még „igazi Karinthy-dolog” volt. Néhány héttel később ugyanezt a

szót, a daganatot már alig lehetett tréfaként olvasni.

A márciusi riport és a májusi műtéti tudósítás között alig hét hét telt el. Ez alatt a rövid idő alatt egy bizonytalan eredetű fejfájásból diagnózis lett, a klinikai vizsgálatokból külföldi út, a beteg íróból pedig olyan közszereplő, akinek életéért olvasók ezrei aggódtak. Ugyanebben a néhány hétben kezdődött el az a folyamat is, amely Karinthy magánéletének egyik legsúlyosabb válságát a két világháború közötti magyar sajtó egyik legkülönösebb folytatásos történetévé változtatta.

Ahhoz, hogy megértsük, miként történt mindez, nem Stockholmba kell először visszatérnünk. Budapesten kell maradnunk, abban a kórházi szobában, ahol még a tudós professzorok sem tudták biztosan, mi baja Karinthy Frigyesnek.

2. Amikor még senki sem tudta, mi baja

A Reggel 1936. március 16-i riportja azért különösen értékes, mert egy olyan Karinthy-t mutat, akinek történetét az olvasó még nem tudhatta előre. A későbbi regényből ismerjük az események sorrendjét, tudjuk, mi következett a fejfájás, a fülzúgás és a látászavarok után, ismerjük Stockholm nevét és Olivecronáét, s azt is, hogy a műtét sikerült. Egyed Zoltán azonban olyan kórházi szobába lépett be, ahol mindez még a jövő volt. A betegségnek nem volt neve, a vizsgálatok folytak, Karinthy pedig ugyanolyan türelmetlenül várta az eredményt, mint körülötte mindenki más.

A riportból az is kiderül, hogy a bizonytalanság ellenére a hír már terjedt. Egyed nem azt írta, hogy Karinthy váratlanul megbetegedett, hanem arról számolt be, hogy a „nevető bölcsről” rémhírek járják a várost. Ez a szó fontos. A rémhírhez nem szükséges pontos diagnózis, elég a hiányos információ, egy híres ember váratlan eltűnése a megszokott helyeiről, néhány barát tudása és a kávéházi Budapest gyorsan működő hírcseréje. Karinthy nem csupán író volt, akinek könyveit ismerték. A város mindennapi kulturális életének látható szereplője, akit kávéházban, szerkesztőségben,

társaságban lehetett látni. Ha ilyen ember kórházba kerül, a távolléte önmagában hírt termel.

A Korányi-klinika szobája ráadásul aligha hasonlított arra a helyre, ahol egy beteg elzárkózik a külvilágtól. Egyed Zoltán látogatókkal zsúfolt, cigarettafüstös helyiséget talált. Karinthy teljesen felöltözve ült az ágyon, késő délutánonként pedig, ha tehetett, kiszökött a városba. A klinika így részben folytatása lett annak a társasági térnek, amelyben addig élt. Az információ sem maradhatott bent az épületben. Barátok, írók, újságírók és ismerősök jöttek-mentek, mindenki látott és hallott valamit, majd továbbadta másoknak.

A riport készítője maga is érzékelte, hogy a betegség körül valami nehezen megragadható légkör alakult ki. „Lappang valami misztikum” – írta, miközben rögtön hozzátette azt a nagyon prózai tényt, hogy az orvosok egyelőre nem tudják, mi baja Karinthynak. A két állítás együtt szinte pontos képet ad a médiaérdeklődés születéséről. Minél kevesebb volt a biztos információ, annál több tér maradt a találgatásnak. A klinikai bizonytalanság a városban történetté alakult.

Karinthy mindeközben már maga is részt vett ennek a történetnek az alakításában. Hallotta, hogy az egyik

lehetséges diagnózis a tumor, és az orvosi kifejezésből azonnal tréfát csinált. Egyed feljegyzése szerint azzal dicsekedett, hogy eddig az első magyar humorista volt, most már az első magyar „tumorista” is. A szóvicc később különösen sötét árnyalatot kapott, március közepén azonban még annak a magatartásnak a része volt, amely Karinthyt egész pályáján jellemezte: az ijesztő, zavarba ejtő vagy kényelmetlen helyzetet nyelvi játékkal próbálta uralhatóvá tenni.

Ez az önirónia könnyen megtéveszthette a környezetet. Aki viccel a betegségével, arról könnyebb azt gondolni, hogy nincs nagy baj. A riport szövegében is egymás mellett szerepel a fejfájás, a bizonytalan diagnózis és a kórházból kávéházba szökő Karinthy képe. A későbbi események ismeretében az olvasó hajlamos volna minden márciusi tünetet azonnal az agydaganat bizonyítékeként értelmezni. Az akkori orvos és beteg számára azonban a helyzet korántsem volt ilyen világos.

A panaszok eleinte többféle magyarázatot engedtek. Karinthy fejfájással és fülzúgással küszködött, olyan zajokat hallott, amelyeket később a vonat dübörgéséhez hasonlított. Először fülészeti eredetű bajra gondolt. Egy időre pszichés magyarázat is felmerült, egy másik orvos pedig nikotinmérgezésre gyanakodott. Utóbbi különösen

hihetőnek tűnhetett egy olyan ember esetében, akinek életformájához szinte hozzátartozott a cigaretta és a kávéház. Karinthy átmenetileg maga is elfogadta ezt a lehetőséget, és megpróbálta mellőzni a dohányzást.

A tünetek azonban nem szűntek meg. A fejfájáshoz szédülés, hányás és látási panaszok társultak, és egyre nehezebb volt ezeket egymástól független rosszulléteknek tekinteni. A betegség történetében éppen ez az egyik legfontosabb átmenet: az egymás mellett létező apró panaszokból lassan összeáll egy rendszer. Ami külön-külön lehetett volna fülprobléma, kimerültség, nikotinmérgezés vagy idegi eredetű tünet, együtt már komolyabb okot sejtetett.

Böhm Aranka szerepe ebben a szakaszban jóval nagyobb volt annál, mint amit az aggodalmaskodó feleség hagyományos szerepe sugallna. Orvosként maga is értette a vizsgálatok jelentőségét, és ebben az időben Bécsben dolgozott a Wagner-Jauregg klinikán. Karinthy írásán is észrevette a romlást, és férjét Bécsbe hívta. Az író számára így a betegség egyszerre maradt személyes élmény és vált mindinkább szakmai problémává: környezetében több orvos volt, akik a panaszokat egyre kevésbé tekintették egy ideges, túl sokat dolgozó és sokat dohányzó ember átmeneti rosszulléteinek.

A bécsi út előtt azonban Budapesten történt meg az első olyan vizsgálat, amely a későbbi diagnózis felé mutatott. A szemfenék ellenőrzése nem véletlenül tért vissza újra és újra A Reggel riportjában is. Karinthy bosszankodott miatta, hogy folyton ezt vizsgálják, és még azt is megjegyezte: véres a szemfeneke. A Mária utcai szemklinikán látóideg-elváltozást állapítottak meg, amely összefügghetett a koponyaűri nyomás növekedésével. Innen került a Korányi-klinikára, ahol március 17-én röntgenfelvételt készítettek a koponyájáról.

A röntgenfelvétel mai szemmel még nem jelentette azt a diagnosztikai biztonságot, amelyet egy korszerű képalkotó vizsgálatról várnánk. A harmincas évek neurológiája sokkal korlátozottabb eszközökkel dolgozott. A beteg tüneteiből, szemfenéki elváltozásokból, reflexekből, egyensúlyproblémákból és a rendelkezésre álló röntgeneljárásokból kellett következtetni arra, mi történik a koponyán belül. Egy rosszul elhelyezkedő daganat felismerése és pontos helyének meghatározása önmagában komoly szakmai teljesítmény volt, a műtét pedig még nagyobb kockázatot jelentett.

Karinthy környezete ekkor kezdhette igazán felfogni, hogy nem átmeneti rosszullétről van szó. Az agydaganat

szó különleges félelmet keltett, mert egyszerre fenyegette az életet és mindazt, amit az ember személyiségének tekintettek. Karinthy esetében ehhez társult a közönség által kialakított írókép is. A humorista, a logikai játékok és paradoxonok mestere, a nyelvi ötletek kifogyhatatlan szerzője éppen az agyában hordozott valamit, ami ezt az egész működést veszélyeztethette.

Kardos László egy évvel később, az Utazás a koponyám körül megjelenésekor pontosan ezt az érzést idézte fel. Úgy emlékezett, hogy Karinthy agydaganata másféle részvétet váltott ki, mint más súlyos betegségek. Az „agy-ember” és „agy-író” betegsége számára Beethoven sükettségéhez hasonló végzetszerűséget hordozott. Ez az utólagos megfogalmazás jól érzékelteti azt, ami 1936 tavaszán a nyilvánosságban ösztönösen kialakulhatott. A betegségnek szimbolikus értelme lett.

Ennek a szimbolikus jelentésnek azonban volt veszélye is. Amikor egy ember betegsége metaforává válik, könnyen háttérbe szorul maga a beteg. Karinthy körül egyre többen beszéltek arról, milyen rettenetes, hogy éppen az ő agya betegedett meg. A sajtó később már szinte természetes módon épített erre az ellentétre: a nagy író agya, amely gondolatokat termelt, most egy

sebész kezébe kerül. A későbbi tudósítások egyik legerősebb motívuma éppen az lett, hogy Olivecrona szó szerint belenéz Karinthy agyába.

Március közepén ettől még messze voltak. Karinthy két hetet töltött a Korányi-klinikán, és közben folytatta azt az életet, amelyet lehetőség szerint mindig is élt. Látogatókat fogadott, beszélt, tréfált, alkalomadtán eltűnt a kórházból. A körülötte élők ugyanakkor egyre több információt kaptak, és a hír fokozatosan kiszivárgott a szűkebb baráti körből. Az orvos barátok tudtak a vizsgálatokról, az íróbarátok hallották a diagnózis lehetőségét, az újságírók pedig már megjelentek a betegszobában.

A nyilvánosság kialakulásának nincs egyetlen pontos pillanata. Nem találunk olyan napot, amelyen Karinthy betegsége hirtelen magánügyből közüggyé változott. A folyamat lépcsőzetes volt. Először a kávéházi és irodalmi társaság értesült róla, majd a szerkesztőségek, végül a szélesebb olvasóközönség. A március 16-i riport azért fontos határpont, mert ekkor a bizonytalanság maga lett nyilvános. Az olvasó nem kész diagnózist kapott, hanem beléphetett abba a várakozásba, amelyben Karinthy és az orvosok éltek.

A következő hetekben ez a bizonytalanság gyorsan fogyott. Bécsben április elején részletes neurológiai és szemészeti vizsgálatok kezdődtek. A leletek mindinkább arra mutattak, hogy a koponyaűri nyomás fokozódik, a kisagy környezetében elváltozás van, és Karinthy látása veszélybe került. Április közepén már pangásos szemfenéki elváltozásokat írtak le, a látás pedig rövid idő alatt tovább romlott. A hónap végére a halogatás lehetősége lényegében megszűnt.

Ez az időszak különösen jól mutatja, mennyire eltér egymástól a betegség átélése és annak későbbi elbeszélése. Egy regényben a történetnek iránya van. Az olvasó tudja, hogy az események valahová tartanak, és utólag minden jel a végkifejlet felé mutat. Az életben viszont a szereplők nem rendelkeznek ezzel a tudással. Márciusban Karinthy még azon bosszankodik, hogy folyton a szemfenékét vizsgálják. Április végén ugyanez a látási probléma már az egyik legsürgetőbb oka annak, hogy a műtétet nem lehet tovább halasztani.

Közben megkezdődött egy másik, kevésbé látványos folyamat is. Míg az orvosok a daganat helyét próbálták meghatározni, Karinthy barátai azon dolgoztak, hogy találjanak valakit, aki képes lehet eltávolítani. A magyar idegsebészet a harmincas évek közepén még nem

rendelkezett olyan gyakorlattal, amely egy ilyen műtétnél megfelelő biztonságot ígért volna. A külföldi kezelés ezért nem luxusötletként került elő, hanem egyre inkább az egyetlen reális lehetőségnek tűnt.

Makai Endre orvos, Karinthy baráti körének tagja tudott Herbert Olivecronáról. A svéd sebész neve a szűk szakmai közönség számára már ekkor jelentős volt, Magyarország szélesebb olvasóközönsége azonban csak Karinthy betegsége révén tanulta meg. Makai április 18-án levelet írt Stockholmba. Röviden ismertette a feltételezett diagnózist, de érvelése nem állt meg az orvosi adatoknál. Olivecronának azt is elmagyarázta, ki Karinthy Frigyes, és miért fontos, hogy a professzor elvállalja a beteget.

Ez a levél a későbbi médiajelenség egyik korai előképe. A svéd sebésznek természetesen orvosi esetet kellett mérlegelnie, Makai mégis szükségesnek érezte közölni vele, hogy nem akármilyen páciensről van szó. Karinthy kivételes tehetségű írónak, a magyar kultúra nagy alakjának írta le, akinek nemzetközi ismertségét szerinte elsősorban az korlátozza, hogy kis nyelven ír. Az érvelés mögött ott volt az a gondolat, amely később a magyar sajtóban is meghatározóvá vált: Karinthy megmentése kulturális ügy.

A probléma ettől még nagyon is gyakorlati maradt. Stockholm messze volt, a kezelés, az utazás és a tartózkodás pénzbe került, Karinthy anyagi helyzete pedig nem tette lehetővé, hogy egyszerűen jegyet váltson és befeküdjön Európa egyik legnevesebb idegsebészéhez. A pénz előteremtése ezért ugyanannak a mentőakciónak a része lett, mint az orvosi kapcsolatfelvétel.

Hatvany Lajos segítségével Herczeg Ferenc és Bethlen Margit is bekapcsolódott a gyűjtésbe. Tehetős ismerősöket kerestek meg, és az összeg rövid idő alatt összejött. A források arra utalnak, hogy még Karinthyék lakbértartozásának rendezésére is jutott belőle. Az adományok története később különösen kényes kérdéssé vált, mert nem mindenki látta ugyanúgy, természetes-e, hogy egy híres író ilyen széles társadalmi összefogással külföldi kezeléshez juttatnak. Néhány héten belül nyilvánosan is megjelent majd az érv: miért kap ő segítséget, amikor névtelen betegek ezrei nem kapnak?

Áprilisban azonban még a gyógyítás volt az elsődleges szempont. A bécsi vizsgálatok egyre rosszabb eredményei sürgették a döntést. A szemfenéki elváltozások gyorsan súlyosbodtak, a látásvesztés veszélye közvetlenné vált. Makai április 25-én táviratozott Olivecronának, majd újabb levelet küldött. A

stockholmi út ekkor már nem terv volt, hanem szervezett utazás.

Karinthy humora közben sem tűnt el. Leveleiből és a kortárs visszaemlékezésekből az látszik, hogy tisztában volt a veszéllyel, de továbbra is képes volt kívülről szemlélni saját helyzetét. Ez aligha jelentette azt, hogy ne félt volna. Inkább azt mutatja, milyen eszköze maradt a félelem kezelésére. A humor nem cáfolta a szorongást, hanem együtt létezett vele.

A nyilvánosság számára azonban könnyebb volt a tréfáló Karinthyt látni. Ez megfelelt annak a képnek, amelyet az olvasók évtizedek alatt kialakítottak róla. A humorista a kórházban is humorista, a súlyos diagnózisból is viccet csinál, a veszélyre is szellemesen válaszol. A sajtó számára ez hálás szerep volt, mert folytonosságot teremtett az ismert Karinthy és a beteg Karinthy között. Az olvasónak azt üzenete: még mindig ő az. Csakhogy ekkor már rohamosan romlott a látása.

Amikor április végén Stockholm felé indult, a helyzet jóval súlyosabb volt annál, mint amit a márciusi kávéházi kiszökések és tumorista-tréfák sugalltak. A berlini pályaudvaron történt zavaros epizód, amikor Böhm Arankával egy időre elvesztették egymást, később jól

beleillett az utazás abszurd kalandjainak sorába, de a háttérben egy sürgős orvosi út zajlott. Karinthy látása addigra olyan mértékben leromlott, hogy segítség nélkül egyre nehezebben boldogult.

Április 27-én megérkezett Stockholmba, és befeküdt a Serafimer kórházba. A svéd orvosok újra elvégezték a szükséges vizsgálatokat, és lényegében ugyanarra jutottak, mint bécsi kollégáik: a kisagy térségében daganat van, amelyet műteni kell. A korábbi hetek bizonytalansága ezzel véget ért. Helyette egy másik bizonytalanság kezdődött: túléli-e a beteg az operációt, megmarad-e a látása, és milyen állapotban ébred majd a műtőasztalon töltött órák után.

Budapesten eközben a történet már saját életet élt. Azok a rémhírek, amelyekről Egyed Zoltán már március közepén beszámolt, addigra konkrét neveket és helyszíneket kaptak. Karinthy beteg. Agydaganata van. Külföldre vitték. Stockholmba utazott. Olivecrona fogja megoperálni.

A következő lépéshez már csak az kellett, hogy a szerkesztőségek rájöjjenek: az olvasók nem elégednek meg azzal, hogy majd egyszer értesüljenek a végkifejletről. Tudni akarják, mi történik közben is.

Ezzel Karinthy betegsége végleg kilépett a klinika és a baráti kör falai közül. A magánbetegségből olyan nyilvános történet lett, amelynek minden újabb fejleménye hírértékkel bírt. Mire a stockholmi műtét napja elérkezett, már nemcsak egy beteg várta Olivecrona döntését. Egy egész sajtónyelvűség várta vele együtt.

3. A beteg, akit meg kell menteni

Amikor 1936 áprilisának második felében eldőlt, hogy Karinthy Frigyesnek külföldön kellene megoperáltatnia magát, az orvosi probléma mellé azonnal odakerült egy másik: hogyan jut el egy súlyosan beteg, megfelelő vagyonnal nem rendelkező magyar író Stockholmba, és miből fizetik ki egy Európa-szerte ismert idegsebész kezelését? A kérdés ma magától értetődőnek tűnhet egy olyan korban, amelyben állami egészségbiztosítás, intézményes betegutak és nemzetközi ellátási rendszerek léteznek. 1936 Magyarországon azonban egy külföldi műtét megszervezése nagyrészt személyes kapcsolatokon, magánkezdeményezésen és azon múlott, sikerül-e előteremteni hozzá a pénzt.

Karinthy esetében ezek a személyes kapcsolatok szokatlanul erősek voltak. Írók, szerkesztők, orvosok, politikusok és vagyonos támogatók tartoztak ismeretségi köréhez vagy azokhoz a körökhöz, amelyekben neve önmagában elegendő volt ahhoz, hogy megmozduljanak. A segítség megszervezésében ezért nehéz pontosan elválasztani egymástól a baráti szolidaritást, az irodalmi élet összefogását és azt a társadalmi tekintélyt, amelyet Karinthy addigra felhalmozott. Mindenesetre olyan

mechanizmus lépett működésbe, amely egy kevésbé ismert beteg számára aligha állt volna rendelkezésre.

Ennek egyik legfontosabb dokumentuma csak évtizedekkel később vált szélesebb körben hozzáférhetővé. Az Új Írás 1975-ben közölte a stockholmi iratok egy részét, köztük Makai Endre Olivecronához írt ajánlólevelének szövegét. A dokumentum azért különösen érdekes, mert nem utólagos emlékezés. Olyan pillanatban keletkezett, amikor a műtét még előttük állt, és amikor az volt a cél, hogy a svéd professzort meggyőzzék: vállalja el Karinthyt.

Makai kórtörténetet küldött Stockholmba, de ennél többet is tett. Természetesen ismertette az orvosi adatokat, de szükségesnek tartotta azt is elmagyarázni, milyen emberről van szó. Karinthyt a magyar irodalom kivételes alakjaként mutatta be, akire még a „tehetséges” jelzőt is elégtelennek érezte. A levél hangja időnként jóval személyesebb annál, mint amit egy hagyományos orvosi beutalótól várnánk. Makai számára nyilvánvalóan nem egy névtelen páciens esetét kellett továbbítania. Egy olyan ember életéről írt, akinek megmentését kulturális veszteség elhárításaként is értelmezte.

A levél egyik mondata a pénzügyi helyzetről is meglehetősen egyértelmű. Makai úgy fogalmazott, hogy Karinthy, „mint a kis népek írói általában”, és az akkori nehéz körülmények között különösen, vagyontalan. Barátai viszont készek összegyűjteni az útiköltséget és a kórházi kezelés árát, hogy a beteget Olivecrona kezébe adhassák. A megfogalmazásból egy olyan mentőakció rajzolódik ki, amelyben az orvosi döntés és a pénz előteremtése párhuzamosan haladt.

Az is figyelemre méltó, miként indokolta Makai ezt az erőfeszítést. A levélben Karinthy életét egy „kis, szegény és szerencsétlen nép” ritka kincsének nevezte. A mondat a harmincas évek magyar értelmiségi gondolkodásából is sokat elárul. Egy híres író személyes sorsa könnyen összekapcsolódhatott a nemzeti kultúra sorsával. Karinthy megmentése ebben a megközelítésben nem csupán családi vagy baráti ügy volt: olyan érték megőrzésének látszott, amelyhez az egész magyar közösségnek köze lehet.

A sajtó néhány héten belül szinte ugyanezt a keretet tette magáévá. A Prágai Magyar Hírlap május 5-i híre, amely már a sikeres műtétről számolt be, röviden azt közölte olvasóival, hogy a kezelési és gyógyítási költségeket „a magyar társadalom” teremtette elő. A

megfogalmazás jóval tágabb közösséget nevezett meg annál, mint amelyet Makai levele említett. Ott még a barátok gyűjtéséről volt szó, a sajtóban azonban néhány hét múlva már a magyar társadalom segítségével jelent meg.

Nem biztos, hogy ezt szó szerinti pénzügyi beszámolóként kell olvasnunk. A rendelkezésre álló források alapján egyelőre nem lehet minden adományozót, összeget és közvetítő lépést teljes pontossággal rekonstruálni. A megfogalmazás médiatörténeti jelentősége ettől független. Karinthy külföldi gyógykezelését már nem magánfinanszírozásként vagy baráti kölcsönként mutatták be, hanem közösségi teljesítményként. Az olvasó azt az üzenetet kapta, hogy „mi” küldtük el a beteget Stockholmba. Ez a többes szám később problémákat is okozott.

A társadalmi segítség történetében ugyanis kezdettől ott rejtőzött egy kényelmetlen kérdés. Miért éppen Karinthy? Magyarországon ugyanabban az időben ezrek éltek súlyos betegségekkel, szegénységben, megfelelő kezelés nélkül. Az ő nevük nem jelent meg az újságokban, nem voltak befolyásos barátaik, nem gyűjtöttek számukra pénzt szerkesztők, írók és ismert

közéleti személyiségek. Az a kulturális rang, amely Karinthy számára megnyitotta Stockholm felé az utat, egyúttal láthatóvá tette az egyenlőtlenséget is.

A kérdés egy ideig háttérben maradt. Az operáció előtt a sürgősség dominált. Az orvosok szerint Karinthy állapota romlott, látása veszélybe került, és olyan sebészt kellett találni, akinek elegendő tapasztalata volt az agydaganatok eltávolításában. A család és a barátok számára aligha volt erkölcsi dilemma, megtesznek-e mindent azért, hogy életben maradjon. Ha létezett segítség, amelyet mozgósítani lehetett, természetes volt, hogy mozgósították.

A nyilvánosság azonban másképp működik. Abban a pillanatban, amikor az állam vagy „a társadalom” segítségéről kezdtek írni, már közpénzről, társadalmi igazságosságról és kivételezettségről is lehetett beszélni. Júniusban a Nemzet Szava éppen innen támadta meg a Karinthy körül kialakult kultuszt. A lap azt állította, hogy az író kétezer pengő betegségi segélyt kapott a kultuszkormánytól, emellett társadalmi összefogással, tízpengős adományokból gyűjtöttek pénzt a külföldi kezelésre.

A Nemzet Szava cikkét óvatosan kell használni. Nem semleges tudósításról van szó, hanem kifejezetten ellenséges hangú szövegről, amelynek érvelése politikai és társadalmi indulatokra épült. A kétezer pengős állami segélyt ezért más forrásokkal is ellenőrizni kell, mielőtt végleges tényként kezelnénk. Ugyanakkor a támadás önmagában fontos bizonyíték arra, milyen nagyra nőtt addigra a történet. Ha Karinthy operációja csupán egy híres ember magánügye marad, aligha válhatott volna politikai-társadalmi polémia tárgyává.

A vita mélyén ráadásul valós kérdés húzódott. A húszas-harmincas évek magyar társadalmában a korszerű orvosi ellátáshoz való hozzáférés rendkívül egyenlőtlen volt. Aki szegényen, falun vagy biztosítás nélkül betegedett meg, egészen más esélyekkel indult, mint egy fővárosi értelmiségi, akinek orvos barátai és befolyásos ismerősei voltak. Ebből nem következik, hogy Karinthy ne érdemelt volna segítséget. A különbség azonban létezett, és amint a gyűjtés nyilvános üggyé vált, ezt már fel lehetett használni ellene.

Később a Nemzet Szava pontosan ezt tette. A cikk névtelen vagy szegény magyar betegeket állított szembe a híres íróval, és azt sugallta, hogy a társadalom lelkesedése aránytalan. Az érveléshez hozzátartozott a

lap Karinthyval és a liberális irodalmi közeggel szembeni ideológiai ellenszenve is. A szerző egyszerre kifogásolta a Karinthynek jutó kivételes segítséget és azt, hogy a pesti sajtó az író nagyságát ünnepelte. A betegség körüli vita így gyorsan átcsúszott kulturális és politikai térre.

Május elején mindez még nem ilyen élesen jelent meg. Akkor a történet egyik uralkodó eleme az összefogás volt. Egy nagy betegséggel küzdő író körül barátok és ismerősök mozdultak meg, orvosok keresték a lehetőséget, mások pénzt gyűjtöttek, szerveztek, leveleztek. A történet megfelelt annak a sajtóban könnyen elbeszélhető mintának, amelyben egy közösség megpróbálja megmenteni egyik ismert tagját.

Karinthy ebben a folyamatban furcsa helyzetbe került. A saját életéről volt szó, mégsem ő rendelkezett a történet felett. Mások döntöttek az orvosi kapcsolatokról, mások gyűjtötték a pénzt, mások adtak hírt állapotáról. Az író, aki addig szövegeivel alakította önmagáról a nyilvános képet, átmenetileg tárggyá vált: beteg lett, akiről beszéltek, akinek megmentésére akció szerveződött.

Mindez nem jelenti azt, hogy passzívan viselte volna a helyzetet. Karinthy éppen ezekben a hetekben

bizonyította újra meg újra, hogy képtelen teljesen átadni másoknak saját történetének értelmezését. A humor volt az egyik eszköze. Amikor Stockholmba indult, barátai már úgy búcsúztak tőle, hogy a műtét valódi kockázatával mindenki tisztában lehetett. A Színházi Élet egyik rövid írása megőrzött egy ilyen jelenetet.

A lap szerint Karinthyt Indrái Sándor kísérte ki a vonathoz. A búcsú pillanatában azt kívánta neki, hogy feltétlenül gyógyuljon meg. Karinthy erre azt felelte: ha az orvosok meg nem akadályozzák benne, rajta nem fog múlni. Amikor barátja tovább erősködött, hogy nélküle elképzelni sem tudná a világot, Karinthy szerényen annyit mondott: „Nevetni fogsz... én se.”

A jelenet valódiságát érdemes fenntartással kezelni. A Színházi Élet rövid anekdotaként közölte, és a korszak újságírásában az ilyen történeteket gyakran csiszolták a hatás kedvéért. Mégis jól mutatja, milyen szerepet osztott rá a sajtó. A halálveszélyben lévő Karinthynek is Karinthynek kellett maradnia. A történet akkor volt igazán közölhető, ha még a búcsú pillanatában is létrejött egy poén.

Ez a szerepelvárás aligha volt teljesen idegen magától az írótól. Karinthy egész életében hajlamos volt saját

élményeit azonnal megfigyelés tárgyává tenni. Barátai, családtagjai és saját testi állapota ugyanúgy bekerülhetett a szellemi laboratóriumába, mint egy tudományos elmélet vagy egy társadalmi jelenség. A betegséggel azonban ennek tétje megváltozott. A megfigyelő és a megfigyelt ugyanaz az ember lett, és ez az ember nem tudhatta, túléli-e azt, amit később esetleg megírhat.

Stockholmba menet a sajtó már a külföldi út részleteit is figyelte. A Magyarország május eleji száma egy svéd lap Karinthyról szóló írását ismertette. A tudósításból kiderül, hogy a svéd újságíró számára is érdekes volt a magyar humorista személyisége. Karinthy írói pályáját az Így írtok ti említésével magyarázta el olvasóinak, és külön kiemelte, hogy az író a magánéletben is jókedvű ember. A szövegben még egy vonaton játszódó apró történet is helyet kapott egy szép svéd nőről, akit Karinthy figyelt, amíg az illető enni nem kezdett.

A történet jelentéktelennek tűnhet, de pontosan megmutatja a hírességek sajtóbeli ábrázolásának működését. A svéd közönségnek, amely Karinthy műveit kevéssé ismerhette, néhány bekezdésből kellett megértenie, ki érkezett Stockholmba. Ehhez nem elég a diagnózis. Személyiség kell, ismertetőjegy, könnyen

megjegyezhető anekdota. Így lett a külföldi betegből a „magyar humorista”, aki még az út közben is megfigyeli a világot és szellemesen reagál rá.

A magyar sajtó pedig visszahozta ezt a svéd képet Magyarországra. Karinthy így sajátos médiatükörbe került: magyar lap közölte, hogyan látja őt egy svéd lap, miközben éppen Svédországban készült az életmentő műtetre. A betegség története ezzel nemzetközi elemet kapott. Stockholm többé nem csupán földrajzi hely volt, hanem a modern orvostudomány és a remény színtere.

Herbert Olivecrona személye szintén gyorsan bekerült ebbe a történetbe. Mielőtt Karinthy megérkezett hozzá, a magyar olvasók többsége aligha ismerte a nevét. Néhány héttel később már újságcikkek magyarázták, ki ő, milyen műtéteket végez, és milyen eredményei vannak. A sajtó olyan szerepet tulajdonított neki, amely messze túlmutatott egy kezelőorvosén. Ő lett az ember, akitől Karinthy életét várták.

Ez a kép részben megfelelt a valós szakmai rangnak. Olivecrona ekkor valóban az európai idegsebészet egyik kiemelkedő alakja volt. A különlegessége azonban a sajtóban könnyen legendává alakult. A bonyolult orvosi problémát egyszerű történetté lehetett formálni:

Magyarországról egy súlyosan beteg nagy író küldenek a messzi Stockholmba, ahol a híres sebész megpróbálja megmenteni.

Az ilyen történetnek világos szereplői vannak. Van beteg, van megmentő, vannak aggódó hozzátartozók, vannak segítő barátok, és van egy közösség, amely figyeli az eseményeket. Az orvosi bizonytalanság, amely márciusban még szinte uralta a híradásokat, lassan háttérbe szorult. A diagnózis megszilárdult, az útirány eldőlt, az orvost kiválasztották. A történet dramaturgiája egyre inkább egyetlen kérdés köré rendeződött: sikerül-e a műtét?

A sajtónak ehhez nem kellett tudatosan megszervezett kampányt folytatnia. A folyamat magától is működött. Minden új részlet megerősítette az előzőt, és növelte az érdeklődést a következő iránt. Ha megírták, hogy Karinthy beteg, hír lett abból, hogy külföldre viszik. Ha megírták, hogy Stockholmba utazott, hír lett abból, mikor kerül sor az operációra. Ha ismertté vált Olivecrona neve, már az orvos személyisége és pályája is érdeklődésre tarthatott számot. Így alakulhatott ki még a műtét előtt az a közönség, amely május elején már várta a hírt Stockholmból.

Ez a médiafelhajtás lényeges különbséget teremtett Karinthy későbbi könyve és egy hagyományos betegségmemoár között. Az Utazás a koponyám körül leendő olvasóinak jelentős része előre ismerte a történet fő fordulatait. Tudták, hogy Karinthy agydaganattal küzdött, elutazott Stockholmba, Olivecrona megoperálta, és életben maradt. A regény feszültsége ezért sohasem támaszkodhatott pusztán arra, hogy mi lesz a beteggel. A közönség már tudta a választ. A valódi kérdés az lett, milyen volt mindezt belülről átélni.

Ehhez azonban előbb végig kellett játszódnia a történet sajtóváltozatának. Április végén Karinthy még kórházban feküdt Stockholmban, a magyar újságok pedig egyre több részletet közöltek. Az aggódó olvasó számára már létezett egy jól felismerhető történet: a súlyos beteg író, akinek útját barátai és támogatói tették lehetővé, eljutott Európa egyik legjobb idegsebészéhez. A következő hírnek már csak a műtét eredményéről kellett szólnia.

Május elején az érdeklődés ezért összpontosult egyetlen helyre, a Serafimer kórház műtőjére. Budapestről nem lehetett látni, mi történik ott, de telefon és távirat összekötötte a két várost. Böhm Aranka a kórházban várakozott, a szerkesztőségek hírt kértek, az

olvasók pedig a szerkesztőségektől kérdeztek. Ekkorra Karinthy országosan követett beteg lett: a közönség egy része úgy érezhette, joga és oka van tudni az állapotáról.

Az „országos beteg” szerepe ezzel megszületett. A műtét sikere után pedig még nagyobb nyilvánosság következett.

4. A műtét napja

1936. május 4-én a stockholmi Serafimer kórházban Karinthy Frigyes műtétje orvosi esemény volt. Budapesten ugyanaz az esemény már hírszolgáltatási feladatként jelent meg. A kettő közötti különbség fontos, mert ettől a naptól kezdve különösen jól megfigyelhető, miként alakította át a sajtó a kórházi történeteket olyan történetté, amelyet több ezer kilométerrel távolabb is követni lehetett.

A Pesti Napló május 5-i száma a sikerhír mellett azt is részletesen bemutatta, hogyan jutott a szerkesztőség az információkhoz. A szerkesztőség a délelőtti folyamán többször telefonon beszélt Böhm Arankával, aki férje mellett tartózkodott Stockholmban. A tudósítás ezzel olyan közvetlenséget teremtett, amely az akkori sajtóban különlegesnek számított. A budapesti olvasó másnap nem csupán a végeredményt kapta meg, hanem részben újraélhette az előző délelőtti bizonytalanságát.

A cikk már az első bekezdésben érzékeltette, hogy Karinthy betegsége túlterjedt családjá és barátai körén. A szerkesztőség szerint a műtét lefolyása iránt azon a hétfőn „rengetegen érdeklődtek”. Ez a rövid közlés a médiaesemény egyik legfontosabb bizonyítéka. Nem

tudjuk, pontosan hány telefonhívás vagy személyes érdeklődés érkezett, és azt sem, mennyire volt a „rengeteg” újságírói túlzás. A szerkesztőség azonban szükségesnek tartotta közölni, hogy az olvasók nem passzívan várták a másnapi lapot: már a műtét napján hírt akartak.

A Pesti Napló visszatekintett arra is, hogyan jutott el idáig a történet. Azt írta, néhány héttel korábban terjedt el szélesebb körben Budapesten, hogy Karinthy nagybeteg. A megfogalmazás pontosan illeszkedik ahhoz, amit a márciusi A Reggel-riportból láttunk. A betegség híre előbb szűkebb körökben mozgott, majd mind szélesebb közönséghez jutott el. A lap külön említette az íróársakat, a barátokat és az olvasótábort, amelyek riadtan értesültek a daganat lehetőségéről.

A tudósítás tehát már önmagában összefoglalta a történet addigi médiabeli fejlődését. Volt egy kezdeti, bizonytalan időszak, amikor még csak a súlyos betegség híre terjedt. Ezt követte a diagnózis, a külföldi út és Olivecrona nevének megjelenése. Május 4-re pedig eljutottak odáig, hogy a műtét eredményét már széles közönség várta.

A telefon ebben döntő szerepet játszott. Böhm Aranka a műtő melletti helyiségben tartózkodhatott, mert maga is orvos volt. A Pesti Napló tudósítása szerint innen beszélt a szerkesztőséggel. Az egyik telefonhívás időpontjában még tartott a műtét. Karinthyné az ajtónál hallgatózott, férje hangját vélte hallani, és figyelte a ki-be járó orvosokat. Nem tudta, mit jelentenek mozdulataik, ezért ugyanabban a bizonytalanságban volt, mint azok, akik Budapesten várták a híreket.

A jelenet újságírói szempontból rendkívül erős. A műtő zárt tér, ahová az olvasó nem léphet be, de a tudósítás elhelyezett valakit közvetlenül az ajtó mellé. Böhm Aranka lett a közvetítő a műtő és a nyilvánosság között. Nem látta magát az operációt, de hallotta, ami kiszűrődött, találkozott az orvosokkal, és szakmai ismeretei alapján értelmezni próbálta a történeteket.

A Pesti Napló ezzel részben föloldotta azt a problémát, amely minden ilyen tudósításnál jelentkezett: hogyan lehet beszámolni valamiről, amit az újságíró maga nem lát? A válasz a közvetett jelenlét volt. A tudósító nem volt Stockholmban a műtőben, de telefonon elérte azt az embert, aki a lehető legközelebb tartózkodott az eseményhez. Az olvasó pedig másnap úgy követhette a történetet, mintha több egymást követő jelentést kapna

ugyanarról a délelőtről.

Karinthyné a műtét előzményeiről is beszélt. Elmondása szerint férje állapota Stockholmba érkezése után rossz volt, hosszabb ideig feküdt, csak rövidebb időszakokra élénkült fel. Olivecrona vizsgálata lényegében megerősítette a bécsi diagnózist. A Pesti Napló a kisagyban lévő cisztáról és éreredetű daganatról írt. Ezeket a korabeli megállapításokat később az orvosi dokumentumok alapján részletesebben lehetett értelmezni, a május 5-i olvasó azonban ezt kapta első kézből magyarázatként arra, mit próbál eltávolítani a sebész.

Böhm Aranka beszámolójában különös hangsúlyt kapott maga a kórház. A harmadosztályú ellátást is jobbnak látta, mint amit egy első osztályú budapesti szanatóriumtól várhatott volna. Férjének külön szobája volt, ő pedig napközben mellette maradhatott. Orvosként más műtéteket is megfigyelhetett, ezért a svéd intézményről szakmai szempontból is beszélt.

Olivecronáról rajongással nyilatkozott. A professzort fiatalnak, kivételes képességű neurológusnak és sebésznek írta le, aki kizárólag az idegrendszer műtéteivel foglalkozik. A műtő berendezése különösen

nagy hatást tett rá. A tudósítás villamos eszközökről, speciális koponyamegnyitásról, röntgenvizsgálatról és helyi érzéstelenítésről beszélt. Az orvosi részletek egy része a korszak nyelvén került az újságba, és néhány megfogalmazás később pontosításra szorult, de a médiatörténet szempontjából nem is ez a legfontosabb. A lap a műtétet a modern technika látványos teljesítményeként mutatta be.

Ez a keret tökéletesen illett a történethez. Karinthy betegsége egyszerre vált személyes drámává és a korszerű orvostudomány bemutatójává. Az olvasó megtudhatta, hogy az agyműtétnél nem feltétlenül altatják el a beteget, hogy a sebész különleges műszerekkel dolgozik, hogy az operáció előtt röntgenvizsgálatok készülnek, és hogy egy ilyen beavatkozásra szakosodott orvos már rendkívül sok hasonló esetet kezelt.

A Pesti Napló különösen erősen használta fel ezt az utóbbi adatot. A cikk szerint Karinthy műtétje Olivecrona ezeregyedik operációja volt. Az állítás pontosságát a későbbi dokumentumok fényében külön kell ellenőriznünk, ám a tudósítás szerkezetében világos funkciója volt. A szám biztonságérzetet teremtett. Egy agyműtét ijesztő, de ha a sebész már ezernél több

operációt végzett, a beavatkozás kevésbé tűnhetett vakmerő kísérletnek.

A tudósítás eközben a műtét időtartamáról és Karinthy állapotáról is beszámolt. A műtét reggel kilenc óra körül kezdődött, és a lap szerint két órán át tartott. Karinthyt nem altatták el, végig eszméleténél maradt. A cikk még azt az apró részletet is közölte, hogy a beteg a lekötözött karját fájlalta.

Ez az információ első pillantásra jelentéktelennek látszik. Valójában nagyon erős újságírói eszköz. Az agysebészeti beavatkozás technikai leírását hirtelen emberi léptékre csökkenti. Az olvasó talán nem tudta pontosan elképzelni, mi történik a kisagy környezetében, azt viszont bárki érthette, milyen érzés, ha valakinek kényelmetlenül lekötik a karját. A részlet ráadásul azt bizonyította, hogy Karinthy valóban ébren volt, érzékelt és panaszkodott. A félelmetes műtét egyik pillanatra hétköznapi kellemetlenséggé vált.

A Pesti Napló beszámolója szerint Olivecrona a kisagy jobb oldalán éreredetű daganatot talált és távolított el. A tudósítás azt is közölte, hogy az elváltozást nem tekintették rosszindulatúnak. Az orvosi terminológia és a későbbi diagnosztikai értékelés részleteit majd az

1975-ben közölt dokumentumokkal érdemes összevetni. Május 5-én azonban a közönség számára a legfontosabb mondat az volt, hogy a műtét sikerült.

A hír nem azonnal, a műtőből került a lapba. A délelőtti telefonbeszélgetések idején Böhm Aranka még csak várakozott. Később távirat érkezett a végeredménnyel. A Pesti Napló ennek megfelelően magát a várakozást is beépíthette a cikkbe: előbb az aggódó feleség hangját olvassuk, majd megérkezik a sikeres operáció híre.

A történet dramaturgiája ezért sokkal közelebb áll egy eseménykövető tudósításhoz, mint egy hagyományos másnapi összefoglalóhoz. A szerkesztőség megőrizte azokat a mondatokat is, amelyek akkor hangzottak el, amikor még nem lehetett tudni, mi lesz a vége. Az olvasó viszont már a címből ismerte a megoldást. Ez sajátos feszültséget teremtett: úgy élhette végig a bizonytalanságot, hogy közben tudta, Karinthy túlélte.

A lap a gyógyulás kilátásait is optimistán ismertette. Ha nem lép fel komplikáció, írta, Karinthy két-három héten belül visszatérhet Budapestre. A gyors felépülés ígérete fontos eleme lett a műtét utáni híreknek. Nem csupán azt kellett közölni, hogy a beteg életben van. A

közönség arra várt, visszakapja-e a régi Karinthy. Más lapok egészen más helyzetből tudósítottak.

A Prágai Magyar Hírlap ugyancsak május 5-én közölte a hírt, de sokkal rövidebb formában. A stockholmi keltezésű jelentés annyit rögzített, hogy Olivecrona délelőtt megoperálta Karinthy Frigyeszt, akinek agydaganata tette szükségessé a beavatkozást. A cikk megemlítette, hogy körülbelül egy héttel korábban szállították Stockholmba, és azt is állította, hogy a kezelés és gyógyítás költségeit a magyar társadalom teremtette elő.

A hír végén azonban még nem szerepelt a Pesti Napló biztos eredménye. A prágai lap azt közölte, hogy a műtét kimeneteléről egyelőre nem sikerült részleteket megtudnia.

Ez a néhány sor nagyon jól mutatja, mennyire különböző információs helyzetben dolgoztak ugyanazon a napon a szerkesztőségek. A Pesti Napló közvetlen telefonkapcsolatot alakított ki Böhm Arankával, és délután már a sikeres operációról szóló táviratot is megkapta. A Prágai Magyar Hírlap rendelkezett stockholmi hírral, de amikor a lapzártá számára megérkezett az anyag, még nem volt birtokában a

végkifejlet részletes leírásának.

A pozsonyi Híradó szintén rövid hírt tett közzé. A tudósítás szerint Olivecrona aznap délelőtt műtétet hajtott végre Karinthyn, és megemlítette, hogy az írónak agydaganata volt. A rövid szövegben jóval kevesebb személyes elem szerepelt, mint a Pesti Naplóban. Nem volt műtő melletti várakozás, telefonáló feleség, technikai részletek vagy érzelmi ív. A lényeg néhány mondatban elfért.

Ugyanaz az esemény tehát legalább két különböző sajtóműfajban élt tovább. Budapesten részletes, saját információkra épülő történetként; más városokban rövid hírként, amelyből az olvasó a legfontosabb tényeket tudhatta meg.

Ez azért is figyelemre méltó, mert Karinthy olvasóközönsége nem szorult Magyarország akkori határai közé. A prágai, pozsonyi, aradi, szabadkai vagy brassói magyar lapok számára egy budapesti író betegsége saját olvasóik kulturális ügyének is számított. Nem kellett külön megmagyarázniuk, miért érdekes Karinthy Frigyes állapota. A neve elegendő volt a hírértékhez. Az esemény ráadásul nem állt meg Közép-Európában.

A Buenos Airesben megjelenő Délamerikai Magyarság május 16-i számában szintén helyet kapott a műtét. A hír már egészen más időrendben mozgott. „Budapest, május 7.” keltezéssel, repülőpostán érkezett tudósításként jelent meg, tehát amikor a dél-amerikai magyar olvasó kezébe vette, Európában Karinthy már közel két hete túl volt az operáción.

A közlemény röviden azt írta, hogy Olivecrona súlyos koponyaműtétet hajtott végre az írón, és az agydaganatot sikerült eltávolítani. A Pesti Napló részletes történetéből itt már csak a végső tények maradtak. Eltűnt Böhm Aranka várakozása, az operáció időtartama, a lekötözött kar, a műtő technikai világa és a budapesti szerkesztőség izgalma. A kontinenseken áthaladó hír tömörödött.

A változás szinte kísérleti tisztsággal mutatja meg a hírek terjedését. Minél távolabb került az esemény helyétől és időpontjától, annál inkább elveszítette apró részleteit. A stockholmi műtőből származó információ először telefonbeszélgetéseken és táviraton keresztül jutott Budapestre. Innen hírügynökségi, szerkesztőségi vagy egyéb csatornákon továbbterjedt Prágába, Pozsonyba és más városokba. Napokkal később pedig repülőpostán átkelt az Atlanti-óceánon. Az út végén már csak az maradt, ami a történetből a legtömörebben

elmondható volt: Karinthy Frigyesnek agydaganata volt, Stockholmba vitték, megoperálták, a daganatot eltávolították.

A közönség számára azonban ez is elegendő lehetett. A Buenos Airesben élő magyar, aki hónapokkal vagy évekkorábban hagyta el Budapestet, ugyanannak a kulturális közösségnek a híreként olvashatta Karinthy műtétét, mint a pesti olvasó. A távolság csak a részletek mennyiségét és a hír sebességét változtatta meg.

Ebben az értelemben Karinthy műtétje valóban magyar világeseményné vált, még ha természetesen nem is abban az értelemben, ahogy a nagy nemzetközi politikai hírek. Ugyanezek az újságoldalakon Abesszínia olasz megszállása, európai diplomáciai válságok, választások és kormányválságok szerepeltek. Karinthy néhány hasábjában ezek között kapott helyet. A magánember betegsége bekerült ugyanabba a hírfolyamba, amelyben államok és kormányok ügyei mozogtak. Ez önmagában jelzi az író közismertségét.

A műtét hírének terjedése közben azonban elveszett valami abból a bizonytalanságból, amely az eseményt valójában körülvette. A Pesti Napló még rögzítette Böhm Aranka félelmét és azt a pillanatot, amikor senki sem

tudta, sikerül-e az operáció. A rövid hírek már a befejezett eseményt közölték. A műtét egyre egyszerűbb történetté változott: daganat volt, híres sebész operált, a beteg túlélte. Ezzel megkezdődött a legenda első rétegének kialakulása.

A legenda szó itt nem azt jelenti, hogy a sajtó valótlanságokat talált ki. Sokkal inkább azt, hogy a bonyolult és bizonytalan eseményekből néhány könnyen továbbadható motívum maradt fenn. A halálosan beteg író, Stockholm, Olivecrona, az agydaganat és a sikeres műtét olyan öt elem lett, amelyből az egész történetet újra és újra össze lehetett állítani. Az árnyalatok később kezdtek visszatérni.

Május közepén már maga Karinthy is megszólalt. Az Est május 15-i száma levelet közölt tőle Stockholmból. A lap szerint a szöveget még diktálta, de aláírni már saját kezűleg tudta. A levélből kitűnik, hogy pontosan érzékelte, mekkora érdeklődés kíséri állapotát. Intézetektől, társaságoktól és magánemberektől érkeztek hozzá köszöntő táviratok és levelek, és arra kérte a szerkesztőséget, hogy nevében köszönje meg őket. Ez az első pillanatok egyike, amikor a médiaesemény főszereplője közvetlenül reagált a saját maga körül kialakult nyilvánosságra.

Karinthy azt is jelezte, hogy még nem látja világosan, mi történt vele. Úgy fogalmazott, időre lesz szüksége, amíg összefüggően át tudja tekinteni helyzetét és teendőit. Az újságíró azonban már működött benne. Éjszakai szekrényének márványlapjára csonka ceruzával jegyzeteket készített. Ez a néhány mondat különös fordulópont.

Május 4-én a sajtó kívülről figyelte Karinthyt. Mások jelentették, mi történik vele, mások magyarázták állapotát, mások terjesztették a műtét hírét. Tíz nappal később azonban a beteg már jegyzetelt. Még nem írta meg történetét, talán maga sem tudta pontosan, mi lesz belőle, de már megkezdődött az a folyamat, amelynek során visszaveszi az esemény elbeszélésének jogát.

A műtétből először hír lett. A következő hetekben a hírből Karinthy saját története kezdett kialakulni.

5. Karinthy visszaveszi a történetet

1936. május 29-én, huszonöt nappal a stockholmi műtét után Az Est olvasói olyan beszámolót kaptak Karinthy Frigyes állapotáról, amely lényegesen különbözött mindattól, amit addig olvashattak. Nem Böhm Aranka telefonált a műtő mellől, nem egy orvos ismertette a diagnózist, és nem egy szerkesztőségi tudósító próbálta érthetővé tenni az idegsebészeti beavatkozást. Ezúttal az az ember szólalt meg, akinek a koponyáját felnyitották.

A cím önmagában kijelölte a nézőpontváltást: Agyműtét az illető agyból nézve. Karinthy nem az orvosi eseményt kívánta rekonstruálni, hanem azt, milyen volt az operáció annak számára, aki közben végig saját tudatának foglya és megfigyelője maradt. A szöveg formája még személyesebbé tette ezt. Levélként írta Cini fiához, aki a búcsúzaskor arra kérte, majd mesélje el részletesen a műtét technikai részét.

A választás ügyes volt. Karinthy látszólag egyetlen embernek beszélt, valójában Az Est egész olvasóközönsége hallgatta. A családi levél intimitása és az országos lap nyilvánossága ugyanabban a szövegben

találkozott. Cini lett az a kíváncsi laikus, akinek kedvéért a szerző részletesen elmondhatta mindazt, amit rajta kívül százezrek szerettek volna tudni.

Már a levél elején megjelent az a kettősség, amely később Karinthy betegségről szóló írásának egyik legfontosabb sajátossága lett. Nem tagadta, hogy rettenetes élményen ment keresztül, ugyanakkor rögtön megfigyelés tárgyává tette a szenvedést. Azt írta fiának, hogy sokat adna azért, ha soha többé nem kellene ugyanezt átélnie, de azért is sokat adna, ha nem veszítené el annak tapasztalatát, amin keresztülment. A fájdalom számára nemcsak elszenvedendő rossz volt, hanem olyan állapot, amelyet meg lehet figyelni, le lehet írni és később fel lehet használni.

Ebben már ott van a későbbi könyv csírája. A beteg ember számára az operáció életveszélyes esemény volt; az író számára ugyanakkor különleges tapasztalat, amelyhez másképpen nem juthatott volna hozzá. Karinthy már néhány héttel a műtét után úgy tekintett önmagára, mint egy kísérlet alanyára és megfigyelőjére egyszerre.

A levél külön érdekessége, hogy Karinthy nem próbálta utólag orvosi pontossággal rendbe tenni

emlékeit. Ellenkezőleg: hangsúlyozta, hogy azt mondja el, amit ő érzékelt. Ettől a beszámoló olyan dolgokat rögzít, amelyeket sem egy kórlap, sem Böhm Aranka műtő melletti telefonjelentése nem tudhatott volna megőrizni.

A műtőbe vezető út számára folyosók, pincék és liftek sorozata volt. Ágyastól gurították egyik helyről a másokra, majd hasra fektették egy keskeny műtóasztalon, megborotválták és lekötötték. A koponyafúró hangját olyan zajhoz hasonlította, amelyet nem kívülről, hanem a fej belsejéből hall az ember. A hasonlatokban egyszerre működött a humorista és a megfigyelő. A saját fejét kókuszdióhoz, az operációt szétszedett zsebóra javításához hasonlította, mert hétköznapi képekkel próbálta érzékeltetni azt, amire az olvasónak semmilyen személyes tapasztalata nem lehetett.

A korábbi újságcikkek már megírták, hogy a műtét helyi érzéstelenítéssel történt, Karinthy tehát ébren volt. Az Est szövegéből azonban először derült ki szélesebb közönség számára, mit jelenthetett ez belülről. A technikai tényből érzéki élmény lett: zaj, rezgés, várakozás, félreértés, félelem és a tudat különös működése.

Karinthy egy ponton azt hitte, már túljutott az agyműtéten. Előzőleg megfűrták a koponyáját, majd egy sötét helyiségbe vitték, ahol hosszabb ideig vizsgálták. Ő ebből arra következtetett, hogy a legrosszabbnak vége. Amikor visszakerült a műtőbe, derült ki számára, hogy a tulajdonképpeni beavatkozás még csak most következik.

A jelenet azért különösen fontos, mert megmutatja a beteg tudása és az orvosi folyamat közötti különbséget. A sajtó utólag könnyen rendezett lépésekre bontotta a műtétet. Karinthy számára viszont az események jelentése menet közben nem volt világos. Hallott valamit, érzett valamit, következtetett belőle, majd kiderült, hogy tévedett. Az élményből hiányzott az a biztos időrend, amelyet később egy beszámoló automatikusan létrehoz.

Amikor megértette, hogy a valódi operáció csak ezután kezdődik, hangosan elkészönt önmagától. Az Estben közölt változat szerint annyit mondott: „na szervusz Fricikém”. A mondat rövid, szinte könnyed, de mögötte ott van annak felismerése, hogy elképzelhető: ez az utolsó pillanat, amelyre még tudatosan emlékezhet.

A műtét során újra megszólalt a fűrógép. Karinthy leírásában a hang most már jóval erősebb volt, és úgy érezte, mintha koponyája hátsó részét konzervdobozként

nyitnák fel. Mindez fájdalom nélkül vagy legalábbis egészen másfajta érzékelés mellett történt, mint amit egy koponyaműtétől előzetesen várna az ember. Közben Arany János Pázmány lovag című balladáját mondogatta magában. Úgy értelmezte, hogy tudata ezekbe a sorokba kapaszkodva próbálta fenntartani önmagát.

Ez a rész már túlmutat a technikai érdekességen. Karinthy számára az irodalom a szó legszorosabb értelmében bekerült a műtőbe. Miközben az orvos a koponyáján dolgozott, tudata egy megtanult vers ritmusába kapaszkodott. Nehéz volna ennél erősebb jelenetet kitalálni egy olyan könyvhöz, amely egy író agyműtétjéről szól, de a jelenet nem utólagos irodalomtörténeti szimbólumként jelent meg először. Karinthy már néhány héttel a műtét után ezt tartotta emlékei egyik meghatározó mozzanatának.

Olivecrona hangját szintén hallotta. A professzor németül kérdezte, hogyan érzi magát, Karinthy pedig udvariasan válaszolt. A beszélgetés banalitása éles ellentétben állt azzal, ami közben fizikailag történt. A beteg koponyája nyitva volt, az orvos pedig olyan hétköznapi kérdést tett fel, amelyet bármely rendelőben fel lehetett volna tenni.

Karinthy ebből sem a rémületet emelte ki kizárólag. Utólag valamiféle megnyugtató emberi összetartozást érzett abban, hogy a svéd professzor megkérdezi, hogy van, ő pedig válaszol neki. A műtő technikai világa mögött két ember közötti kapcsolatot keresett.

Ez a nézőpont jelentősen különbözött a korábbi sajtó Olivecrona-képétől. A hírekben a professzor addig elsősorban a nagy tudású megmentő szerepét kapta. Karinthy beszámolójában hangja lett. Halk és nyugodt hang, amely a fúrás és a koponyán belül hallott zajok között is eljutott a beteghez. A sajtó által épített hős egy pillanatra emberré változott.

Az operáció későbbi szakaszából Karinthynek már töredékesebb emlékei maradtak. Érezte, hogy valamit eltávolítanak, majd a hangok és benyomások egyre kevésbé álltak össze folytonos történetté. Saját megfogalmazása szerint eszmélete innen kezdve már nem működött összefüggően. A műtét utáni első napok emlékei még kuszábbak voltak.

Egy idő után egy virágvázából ismerte fel, hogy ismét saját kórházi szobájában fekszik. Nem emlékezett arra, hogyan vitték vissza. Időérzéke felbomlott: minden elszundítást éjszakának, minden ébredést új reggelnek

érzékelte, ezért azt hitte, a műtét óta sokkal több nap telt el. Böhm Aranka később attól tartott, hogy férje időérzékelése is károsodott.

Ez a rész különösen értékes, mert a sikeres műtétről szóló hírekből szinte teljesen hiányzott az operáció utáni tudatzavar. A lapok számára a történet május 4-én világos eredménnyel zárult: a daganatot eltávolították, a beteg állapota kielégítő. Karinthy saját beszámolója viszont megmutatta, hogy a sikeres műtét és a teljes gyógyultság között jelentős távolság volt.

A sajtó korábban a műtő ajtajáig jutott el. Karinthy most bevitte az olvasót oda, ahová a riporterek nem követhették.

Az Agyműtét az illető agyból nézve új részletekkel egészítette ki a már ismert történetet, és közben megváltoztatta az elbeszélés természetét. Addig a közönség kívülről nézte Karinthy: hogyan romlik az állapota, hová utazik, ki vizsgálja, mikor operálják, mit mond a felesége, mit táviratoznak az orvosok. Most először lehetett a történetet belülről követni.

Karinthy ráadásul saját nyelvet adott ahhoz az élményhez, amelyet korábban orvosi szakkifejezések írtak le. A koponyafúrásból kókuszdió és villanymotor

lett, a koponya megnyitásából konzervdoboz, a tudat megőrzéséből Arany-versbe kapaszkodás. Az olvasó nem lett ettől járatosabb az idegsebészetben, viszont elképzelhetőbbé vált számára, milyen lehet egy éber ember számára az agyműtét.

A szöveg terjedésének sebessége mutatja, mennyire várta ezt a közönség. Az Est május 29-i közlése után már másnap, május 30-án megjelent az aradi Erdélyi Hírlapban és a szabadkai Naplóban, június 3-án pedig a Brassói Lapok is közölte. A néhány napos időeltolódás azt jelenti, hogy Karinthy személyes beszámolója lényegében ugyanazokon az útvonalakon indult el, amelyeken néhány héttel korábban a műtét híre terjedt.

Csakhowy most lényeges különbség volt a továbbított anyag természetében. A május 5-i rövid hírek esetében nehéz eldönteni, melyik lap rendelkezett önálló információval, és melyik vett át hírügynökségi vagy más szerkesztőségi jelentést. Karinthy május 29-i írásánál viszont egyértelmű volt az eredet. Egy szerzői szöveg indult tovább lapról lapra.

Ez a korabeli sajtóközeg működéséről is sokat elárul. A mai értelemben vett azonnali országos megosztás nem létezett, de egy érdeklődésre számot tartó írás nagyon

gyorsan eljuthatott több magyar nyelvű nyilvánossághoz. Budapest, Arad, Szabadka és Brassó politikailag már három különböző állam területén feküdt, kulturális sajtóterük azonban továbbra is összekapcsolódott. Karinthy szövege ennek a hálózatnak egyik látványos példája.

A gyors újraközlés egyben megváltoztatta az eredetileg magánlevélnek álcázott írás természetét is. Cini volt a megszólított, de néhány nap múlva már Erdélyben és a Délvidéken is olvasták, hogyan búcsúzott el apjától, mit érzett a fűrógép alatt, milyen verset mondott magában, és hogyan keveredett össze számára az idő a műtét után. A magánélet legszűkebb terébe tartozó események nyilvános kulturális anyaggá váltak.

Ennek azonban Karinthy maga volt az irányítója. Ez különböztette meg a korábbi hetek sajtófelhajtásától.

Amikor márciusban rémhírek terjedtek állapotáról, nem ő döntötte el, mit beszélnek róla. Amikor Böhm Aranka Stockholmból telefonált, Karinthy a műtőasztalon feküdt. Amikor a lapok a daganat természetét, a gyűjtést vagy Olivecrona teljesítményét magyarázták, mások határozták meg, milyen keretben jelenik meg a történet. Május végére azonban Karinthy ismét szerző lett.

Ez azért is jelentős, mert a sajtófelhajtás addigra már létrehozott egy készülő Karinthy-legendát. Ebben a híres humorista életveszélyesen megbetegedett, barátai és a társadalom összefogtak érte, Stockholmba vitték, ahol a világhírű sebész sikeresen eltávolította agydaganatát. A történet világos, drámai és könnyen megjegyezhető volt.

Karinthy beszámolója komplikáltabbá tette. Nem cáfolta a nagy történetet, de visszahelyezte bele a zavart, a félreértést, a testi kiszolgáltatottságot és a tudat kiszámíthatatlan működését. Megmutatta, hogy a „sikeres műtét” két szóval lezárt híre mögött milyen nehezen elbeszélhető élmény húzódott.

Ugyanakkor ő maga sem törekedett arra, hogy lehántsa az eseményről az irodalmat. Ellenkezőleg, már első beszámolójában történetté formálta. Válogatott emlékei között, hasonlatokat keresett, párbeszédeket idézett fel, poénokat helyezett el, jeleneteket szerkesztett. Az átélés és az elbeszélés között alig három hét telt el, de az anyag már írói formát kapott.

Ez a könyvünk szempontjából különösen fontos. Az Utazás a koponyám körül keletkezését nem lehet úgy elképzelni, hogy Karinthy a gyógyulás után egyszer csak leült, és először kezdte irodalommal alakítani a

történeteket. A folyamat már jóval korábban elkezdődött. A május 29-i szöveg bizonyítja, hogy a műtét élménye szinte azonnal bekerült írói műhelyébe.

A későbbi regénnyel való összevetésnél ezért nem csak az lesz érdekes, mi történt „valójában”, és mit írt meg belőle később Karinthy. Legalább ilyen fontos kérdés, hogyan változott saját elbeszélése az időben. Mit rögzített három héttel az operáció után, mit hagyott ki, mit emelt ki később, hogyan rendezte át az emlékeit, amikor már nem újságcikket, hanem könyvet írt?

A május végi levél ebből a szempontból első vázlatnak is tekinthető. Nem a regény kéziratos előzményének abban az értelemben, hogy Karinthy egyszerűen átemelte volna, hanem a történet első nyilvános, saját maga által megformált változatának.

Közben a sajtó továbbra sem engedte el a témát. Karinthy gyógyulásának minden állomása érdeklődésre tarthatott számot, és a beteg maga is egyre tudatosabban figyelte ezt. Néhány nappal később, június 7-én a Pesti Naplóban Új életet kezdek címmel már nem csak a műtétről írt. Arról is beszélt, mit jelent számára az a különös figyelem, amelyet betegsége kiváltott.

Ekkor jutott el odáig, hogy összehasonlítsa agyoperációjának sikerét írói pályájának egyik legnagyobb korábbi sikerével, az Így írtok ti fogadtatásával. A megjegyzés tréfának hatott, de pontos önmegfigyelést rejtett. Karinthy felismerte, hogy életének legveszélyesebb eseménye egyben médiakarrierjének egyik legsikeresebb eseménye lett.

A sajtó hetek óta építette Karinthy agyműtétjének történetét. Május végére maga Karinthy is belépett ebbe a folyamatba, és attól kezdve már nemcsak tárgya, hanem egyik legfontosabb alakítója volt annak, amit róla olvastak.

6. Az agyműtét mint írói siker

1936. június 7-én a Pesti Napló olvasói már egészen más Karinthy Friggyessel találkozhattak, mint akiről egy hónappal korábban a stockholmi műtét hírei szóltak. Az író túl volt a közvetlen életveszélyen, elhagyhatta a kórházat, és Stockholmtól nem messze, Saltsjöbadenben lábadozott. Újra járt, nézelődött, figyelte környezetét, és minden jel szerint visszatért az a képessége is, amely egész pályáján meghatározta: saját magát ugyanazzal a kíváncsisággal szemlélte, mint a körülötte lévő világot.

Az Új életet kezdek című írás alcíme szerint egy lábadozó jegyzeteiből született. Karinthy a tengerparti üdülőhely parkjait, villáit, dombjait és öbleit nézte, miközben úgy érezte, mintha valóban újjászületett volna. A súlyos betegséget túlélők régi gondolatát fogalmazta meg: az ember a halál közelsége után könnyen elhiszi, hogy mostantól másképpen fog élni. Nem követi el ugyanazokat a hibákat, okosabb lesz, jobban bánik önmagával és másokkal, rendbe hozza mindazt, amit korábbi életében elrontott.

Karinthy azonban már a cikk elején gyanakodott erre az emelkedett elhatározásra. Az új élet gondolatát

egyszerre vette komolyan és figyelte ironikus távolságból. A környezet mindenben támogatta az újjászületés érzését. Idegen országban volt, olyan tájat látott, amelyet addig nem ismert, és néhány héttel korábban még abban sem lehetett biztos, hogy valaha járni fog ezen a tengerparton. A fizikai felépülés ezért könnyen összekapcsolódhatott azzal az illúzióval, hogy nemcsak a teste, hanem egész személyisége megváltozott.

Valamilyen változás valóban történt. Karinthy azt tapasztalta, hogy rendkívül érzékenyvé vált. Apró emberi szerencsétlenségeken elsírta magát, a környezetében hallott szomorú történetek könnyeket csaltak a szemébe, és még a korszak egyik népszerű slágerének, a Szomorú vasárnapnak a szövege is megríkatte. Saját érzelmességét ugyanolyan kívülálló kíváncsisággal írta le, mint korábban a műtét közben működő tudatát. Nem tragikus pózt keresett hozzá, hanem azt figyelte, milyen furcsán viselkedik az az ember, akinek a teste néhány héttel korábban komoly megpróbáltatáson ment keresztül.

A megváltozott érzelmi állapot mögött azonban ott volt egy másik tapasztalat is. Karinthy hirtelen megtudta, hány ember számára fontos.

A műtét utáni hetekben levelek és üdvözetek érkeztek hozzá. Barátok, ismerősök, intézmények, társaságok és olyan emberek jelentkeztek, akiket személyesen talán nem is ismert. A svédországi magyarok segítették, a helyiek érdeklődtek iránta, a sajtó folyamatosan hírt adott állapotáról. Az az ember, aki márciusban még a Korányi-klinika látogatókkal teli szobájában tréfálgzott egy bizonytalan diagnózissal, júniusra saját népszerűségének különös kísérlétében találta magát.

Ekkor írta le azt a mondatot, amely a Karinthy körüli médiafelhajtás történetének talán legfontosabb kortárs önértelmezése. Cinikusan, saját szavai szerint pongyolán megfogalmazva arra jutott, hogy első nagy ifjúkori bemutatkozása, az Így írtok ti óta íróként nem volt akkora sikere, mint az agyoperációval.

A tréfa első pillantásra csak jellegzetes karinthys fordulatnak látszik. Egy író úgy beszél a műtétjéről, mintha az új könyve vagy színpadi bemutatója volna, amelynek sikerét az érdeklődés mennyiségével mérik. A mondat mögött azonban nagyon pontos médiaérzékelés állt. Karinthy észrevette, hogy a betegsége olyan nyilvánosságot teremtett körülötte, amelyet irodalmi teljesítménnyel ritkán tapasztalt.

Ez az összehasonlítás azért is beszédes, mert az Így írtok ti Karinthy közismertségének egyik alapja volt. A paródiák révén olyan olvasókhoz is eljutott, akik az irodalmi élet belső vitáit kevésbé követték, és hosszú időre hozzájárult ahhoz, hogy humoristaként rögzüljön a közönség emlékezetében. Most azonban saját teste produkált olyan „eseményt”, amely ismét széles körű érdeklődést hozott.

Karinthy ezt nem keserűen írta le. Ellenkezőleg, a hozzá érkező leveleket melegséggel említette, és láthatóan mélyen megérintette az együttérzés. Ugyanakkor nem kerülte el figyelmét a helyzet abszurditása. Évtizedek óta írt könyveket, tárcákat, humoreszkeket, kritikákat és színpadi műveket, de most azzal került újra a figyelem középpontjába, hogy egy svéd professzor felnyitotta a koponyáját.

A sajtó szerepét Karinthy nem elemezte olyan fogalmakkal, amelyekkel később médiakutatók írnának le egy hasonló jelenséget. Nem beszélt hírértékről, hírességkultúráról vagy a magánélet nyilvánossá válásáról. Saját tapasztalatából azonban pontosan érzékelte a következményt. Mindenki kedvesebb lett hozzá, sokan levelet írtak, idegenek érdeklődtek, küldöttségek keresték fel. A betegség révén hirtelen

olyan társadalmi szeretet nyilvánult meg körülötte, amelyet a hétköznapi életben ritkán érzékelhetett ilyen töménységben.

Különös módon maga az agyműtét így társadalmi visszajelzéssé is változott. Karinthy megtudta, mit jelent mások számára. Egy író ezt életében többnyire eladási adatokból, kritikákból, olvasói levelekből, meghívásokból és személyes találkozásokból próbálhatja meg felmérni. Súlyos betegsége azonban eltérő mércét kínált. Most nem egy műre reagáltak, hanem rá.

Ez a különbség az Új életet kezdek egyik legérdekesebb rétegét adja. Karinthy eleinte arról beszél, hogy fizikailag és lelkiileg újjászületett. Néhány bekezdéssel később kiderül, hogy társadalmi értelemben is új helyzetbe került. Olyan figyelem veszi körül, amely átmenetileg megváltoztatja az emberek hozzá való viszonyát. Az új élethez ezért az az érzés is hozzátartozik, hogy talán a félreértéseknek is vége, és mostantól más lesz a kapcsolat közte és embertársai között. Karinthy persze túlságosan jó megfigyelő volt ahhoz, hogy sokáig zavartalanul higgyen ebben.

A cikk egyik hosszabb történetében svéd eszperantisták látogatják meg a kórházban. A küldöttség

élén egy tekintélyes, fehér szakállú úr áll, aki ünnepélyes eszperantó beszéddel köszönti Karinthyt mint a magyar eszperantomozgalom egyik jeles képviselőjét. A helyzet azért kellemetlen, mert Karinthy saját bevallása szerint érti ugyan a nyelvet, de megfelelően megszólalni nem tud rajta.

A jelenetet Böhm Aranka menti meg. Férje állapotára hivatkozva azt állítja a vendégeknek, hogy a betegség egyik első tünete éppen az volt: Karinthy elfelejtett eszperantóul beszélni, és ezen a területen a gyógyulás még nem teljes. A látogatók részvétellel fogadják a magyarázatot, a kínos helyzet feloldódik, Karinthy pedig újabb fogadalmat tehet jövőendő új életére: most már igazán meg fog tanulni folyékonyan eszperantóul.

A történet komikus, de a könyvünk szempontjából másért is érdekes. A lábadozó Karinthyhoz küldöttségek jártak. Személyes barátai mellett szervezetek és mozgalmak képviselői is úgy érezték, jelen kell lenniük a híres beteg körül. Karinthy betegszobája szimbolikus hely lett, ahová különböző közösségek elküldték jókívánságaikat.

Hasonló jelenséget már korábban is láttunk a levelek és táviratok esetében. A műtét utáni nyilvánosságban

Karinthy személye alkalmat adott arra, hogy intézmények és közösségek saját együttérzésüket is láthatóvá tegyék. A jókívánság egyszerre szólt a betegnek és arról, aki küldte. Az eszperantisták számára természetes lehetett, hogy saját emberüket köszöntsék, ahogy más csoportok is megtalálták a maguk kapcsolatát hozzá.

A hírességek betegsége körül gyakran kialakul az efféle reprezentáció. Az együttérzés őszinteségét ettől nem kell kétségbe vonni, de a nyilvánosság saját szabályai szerint kezdi rendezni. Az ember nemcsak Karinthynek ír, hanem a nagybeteg Karinthynek. Nem csupán jobbulást kíván, hanem részt vesz abban a közösségi történetben, amely szerint a magyar kultúra egyik fontos alakja veszélybe került, majd visszatért az életbe.

Karinthy az eszperantista küldöttség történetét komédiává alakította. A szereplők udvariasak, jóindulatúak és kissé ünnepélyesek, a beteg pedig kétségbeesetten próbál megfelelni annak a szerepnek, amelyet ráosztottak. Az egész jelenet mögött mégis érezhető az a megváltozott helyzet, amelybe a műtét után került: folyamatosan látogatják, ünneplik, kérdezik, és újabb meg újabb közösségek fedezik fel benne saját képviselőjüket.

Mindezt ráadásul már nem újságíró írta le róla. Karinthy maga alakította történeté.

Ez a különbség egyre jelentősebbé vált. A médiafelhajtás első szakaszában Karinthy többnyire passzív szereplő volt. Mások közölték, hogy beteg, mások szervezték a kezelését, mások tudósítottak a műtétről, majd mások jelentették, hogyan gyógyul. Május végétől viszont megkezdte saját ellenelbeszélését – bár talán pontosabb saját elbeszélésről beszélni, hiszen nem feltétlenül cáfolta a sajtót. Inkább más nézőpontot tett mellé.

A lapok szerint sikeres agyműtéten esett át. Karinthy elmondta, milyen hangja volt a koponyafúrónak.

A lapok szerint lábadozik. Karinthy elmondta, hogy váratlanul sírni kezd dalokon és idegen emberek baján.

A lapok szerint rengetegen érdeklődnek iránta. Karinthy azt írta, ilyen sikere az Így írtok ti óta nem volt.

Ebben az utóbbi mondatban különösen jól találkozott a média által létrehozott Karinthy és az önmagát figyelő Karinthy. Nem tiltakozott a figyelem ellen, és nem tett úgy, mintha jelentéktelen volna. Észrevette, mérlegelte, élvezte is az emberi együttérzést, ugyanakkor rögtön

meglátta benne a groteszk lehetőséget. Agyoperációja úgy viselkedett a nyilvánosságban, mint egy sikeres mű.

Ezért az Új életet kezdek több egyszerű lábadozási beszámolónál. Talán ez az első szöveg, amelyben Karinthy már magát a Karinthy-agyműtét jelenséget is megfigyeli.

A cikk második felében egy apró svédországi jelenet aztán megmutatja, milyen gyorsan kezd foszladozni az új élet illúziója. Karinthy írni szeretne, ehhez papírt és tintát kérne egy svéd alkalmazottól. Nyelvi nehézségei miatt azonban kézzel-lábbal próbálja megértetni magát. Az ablakra, a tájra és saját szívére mutogatva szeretné érzékelteni, hogy ihletet kapott, a nő azonban félreérti jelzéseit, és egy ajtóhoz vezet, amely az urak számára fenntartott mellékhelyiséghez tartozik.

Karinthy ekkor már magyarul mondja el véleményét a félreértésről, éppen azért, hogy a svéd nő ne értse. Az új élet emelkedett fogadalmi közé ezzel visszatér a régi Karinthy ingerlékenysége, nyelvi játékossága és készsége arra, hogy a kellemetlen helyzetből azonnal történetet csináljon. A cikk végére ezért halvány gyanúja támad, hogy az új élet sok tekintetben hasonlítani fog a régihez.

A felismerésnek természetesen van komikus értelme. Karinthy nem válik egyik napról a másikra új emberré, hiába nyitották fel a koponyáját, és hiába érezte úgy a gyógyulás kezdetén, hogy az egész világ másként fest. Ugyanakkor irodalmi szempontból ez a folytonosság döntő. Az agyműtét nem egy másik Karinthy-t hozott létre. Ugyanaz az író tért vissza, aki korábban is minden helyzetet nyelvi és gondolati anyaggá alakított. Csakhogy most olyan anyaga volt, amelyhez nagyon kevés írónak lehetett hozzáférése.

A saját agyának megműtése már önmagában kivételes tapasztalatot jelentett. Ehhez járult mindaz, ami körülötte történt: a diagnózis körüli bizonytalanság, a külföldi út, a pénzgyűjtés, a híres professzor, a telefonon figyelt operáció, az újságok, a táviratok, a levelek, a látogatók és az egész országos érdeklődés. Karinthy számára így nemcsak a műtét lett megírható történet, hanem a saját hírességével való találkozás is.

Az események ebben a szakaszban már visszahatottak egymásra. A sajtó azért foglalkozott Karinthyval, mert híres író volt. A sok sajtóhír még nagyobb figyelmet irányított rá. Ez további leveleket, üdvözléseket és látogatókat hozott. Az újabb érdeklődés pedig Karinthynek is anyagot adott ahhoz, hogy megírja,

milyen különös ismert emberként súlyos betegnek lenni. Egy önmagát erősítő nyilvánossági folyamat jött létre.

Nem szükséges mögötte tudatos sajtókampányt feltételezni. Semmi nem utal arra, hogy Karinthy vagy környezete előre megszervezte volna a médiavisszhangot. Éppen az ellenkezője látszik: a történet sok különböző szereplő spontán aktivitásából épült fel. Barátok segítettek, újságírók híreket kerestek, olvasók telefonáltak és levelet írtak, külföldi magyar lapok átvették a közleményeket, szervezetek küldöttségeket menesztettek, végül maga a beteg is publikálni kezdett.

A végeredmény mégis meglepően hasonlított egy modern médiatörténetre. Volt előtörténet, bizonytalanság, drámai fordulat, külföldi helyszín, világhírű specialista, folyamatos állapotjelentés, személyes megszólalás és gyógyulási történet. A közönség ráadásul nem egyetlen újságcikkből ismerte meg az eseményt, hanem heteken keresztül újabb részleteket kapott róla. A történetnek ezzel sorozatjellege lett.

Az olvasó már tudta, kik a szereplők. Böhm Aranka nevét nem kellett minden alkalommal bemutatni.

Olivecrona már nem ismeretlen svéd orvos volt, hanem „Karinthy professzora”. Stockholm a betegség térképének állandó pontja lett. A Serafimer kórház pedig olyan helynévvé vált, amelyhez az olvasó automatikusan hozzákapcsolhatta a műtétet.

Mire Karinthy június elején az új életéről írt, saját betegsége már közös referenciává vált közte és olvasói között. Nem kellett minden részletet elmagyaráznia. Tudhatta, hogy a közönség ismeri az előzményeket. Ez felszabadította az elbeszélést: immár nem azt kellett megírnia, hogy mi történt, hanem azt, hogyan látja ő mindazt, ami történt.

Éppen ebben rejlik a későbbi Utazás a koponyám körül egyik előzménye. Az olvasó már rendelkezett egy sajtóból összeállított történettel. Karinthy ehhez adhatta hozzá azt a változatot, amelyet senki más nem tudott elmondani.

A Pesti Napló június 7-i számának olvasója tehát egy újjászületett, érzékeny, ironikus és már újra dolgozó Karinthyt látott. A műtét sikertörténete látszólag teljessé vált: a súlyos beteg megmenekült, újra ír, hálás az együttérzésért, és még saját agyoperációjából is képes tréfát csinálni. Csakhogy ugyanezen a napon egy másik

magyar lap egészen másként mesélte el ugyanezt a történetet.

A Nemzet Szava számára nem az emberi összefogás, az orvostudomány sikere vagy a visszatérő író jelentette a Karinthy-ügy lényegét. A lap azt kérdezte, miért kapott egy híres liberális író olyan segítséget, amelyhez szegény, névtelen magyar betegek nem juthattak hozzá. Gúnyt űzött abból a levélből is, amelyet Karinthy a fiának írt, és amelyet a pesti sajtó irodalmi eseményként kezelt. Az agyműtét körül kialakult médiafelhajtás ezzel új szakaszba lépett.

Addig az volt a kérdés, életben marad-e Karinthy. Most már arról is vita kezdődött, megérdemelte-e azt a figyelmet és segítséget, amelyet kapott.

7. Kiért fizet a társadalom?

1936. június 7-én két egészen különböző Karinthy Frigyes jelent meg a magyar sajtóban. A Pesti Naplóban a lábadozó író arról számolt be, hogyan kezd új életet Svédországban, milyen levelek és jókívánságok érkeznek hozzá, és milyen különös érzés, hogy agyműtétje akkora figyelmet keltett, amekkorát íróként az Így írtok ti óta alig tapasztalt. Ugyanezen a napon a Nemzet Szava olvasója egészen más történetet kapott. Ott Karinthy nem a halál közeléből visszatérő beteg, hanem kivételezett liberális író volt, akit a kormány és a társadalom pénzzel segített, miközben a sajtó – a cikk értelmezése szerint – indokolatlanul nagy irodalmi eseményt csinált egy fiához írt magánlevélből.

A két írás egyidejű megjelenése szinte tankönyvi pontossággal mutatja, milyen messz jutott néhány hónap alatt a Karinthy-ügy. Márciusban még az volt a kérdés, mi baja van. Májusban az, sikerül-e a műtét. Június elejére a betegséget övező figyelem maga vált vitatémává.

A Nemzet Szava cikke már a címben Karinthy saját szavait fordította ellene. Az író Cini fiának küldött stockholmi leveléből emelte ki a familiáris, tréfás

felszólítást: miért nem ír, és miért eszik annyit. Az a mondat, amely Karinthy szövegében apa és fiú bizalmas nyelvéhez tartozott, a támadó cikkben bizonyítékká változott. A lap azt kívánta érzékeltetni vele, hogy a pesti sajtó irodalmi nagyságként ünnepel valamit, ami szerinte legfeljebb családi tréfa.

A módszer hatásos volt, mert nem kellett hozzá vitatni a műtét súlyosságát. A cikk szerzője kifejezetten leszögezte, hogy a beteg embert sajnálni és gyógyítani kell. Nem azt állította, hogy Karinthy betegsége jelentéktelen, vagy hogy nem kellett volna segíteni rajta. A támadás célpontja inkább az a kivételes figyelem és támogatás lett, amelyet a híres író kapott, valamint az a kulturális közeg, amely az agyműtét után még inkább ünnepelte őt.

A cikk szerint Karinthy a kultuszkormánytól kétezer pengő betegségi segélyben részesült, és emellett társadalmi összefogással, tízpengős hozzájárulásokból teremtték elő azt a pénzt, amely lehetővé tette a külföldi kezelést. Ezt a két állítást azonban nem kezelhetjük azonos bizonyossággal.

A pénzgyűjtés tényét más forrás is alátámasztja. Makai Endre Olivecronának írt levele világosan közölte,

hogy Karinthy vagyontalan, barátai viszont készek összegyűjteni az út és a kórházi ápolás költségeit. A levél nem utólagos sajtóbeszámoló, hanem a stockholmi kapcsolatfelvétel során keletkezett dokumentum, ezért ebben a kérdésben különösen erős forrás. Az viszont ebből nem derül ki, hogy a gyűjtés pontosan milyen címletekben, milyen körben és milyen végösszeggel történt.

A kétezer pengős állami segélyre a Nemzet Szava most vizsgált cikke önmagában nem elegendő bizonyíték. A lap nem közölt hozzá határozatot, hivatalos értesítést vagy más dokumentumot, hanem a polémia részeként állította. Lehetséges, hogy az adat pontos volt, de a könyvben addig nem érdemes bizonyított tényként kezelni, amíg más forrás nem erősíti meg. A különbség fontos, mert éppen ennél a történetnél könnyű volna az ellenséges sajtó állítását ugyanazzal a súllyal kezelni, mint egy fennmaradt levelet.

A Nemzet Szava számára azonban nem is az összeg dokumentálása volt a legfontosabb. A kétezer pengő retorikai eszközzé vált. A cikk azt sugallta, hogy Karinthy a kapott segítséget azzal „fizette vissza”, hogy fiának írt levelével újabb alkalmat adott a liberális sajtónak saját nagysága ünneplésére. A gondolatmenet szándékosan

összekapcsolta a közpénzt, a társadalmi adakozást és az irodalmi elismerést. A betegségi támogatás így politikai-kulturális számlává alakult, amelynek ellenértékét a lap szerint a közönségnek valamilyen értékes teljesítmény formájában kellett volna megkapnia.

Karinthy levele ebben a keretben vált nevetség tárgyává. A szerző hosszabban idézte a svédországi étkezés leírását, a smörgösbord különféle fogásait, az időjárásra vonatkozó tréfákat, Olivecrona nevének játékos eltorzítását és a Cinihez intézett atyai megjegyzéseket. Az idézetek összeválogatásával olyan benyomást keltett, mintha a pesti sajtó ezekben a hétköznapi, családi mondatokban fedezne fel rendkívüli irodalmi teljesítményt.

A kiforgatás annál érdekesebb, mert Karinthy levelének ereje részben valóban ebből a hétköznapiságból fakadt. Néhány héttel korábban még életveszélyes műtéten esett át, most pedig arról ír a fiának, hogy milyen ételeket szolgálnak fel Svédországban, milyen az idő, hogyan viselkedik Olivecrona, és miért nem kap levelet otthonról. A normalitás visszatérése önmagában hordozott jelentést. A Nemzet Szava ezzel szemben leválasztotta a mondatokat erről a háttérrel, és úgy mutatta be őket,

mintha a sajtó pusztán azért találna bennük értéket, mert Karinthy írta őket.

A polémia egyik legbeszédesebb fordulata a „lipótvárosi asztal” emlegetése volt. A cikk szerint a Karinthytól idézett mondat majd minden ilyen asztalra odakerül, miközben a „liberális szalon” és a „pesti irodalom” világát lényegében egyazon közegként ábrázolta. A kifejezések nem véletlenek. A lap egy író esztétikai értékének vitatásán túl társadalmi és kulturális táborot is kijelölt körülötte. Ebbe a táborba helyezte a sajtót, az irodalmi elitet, a vagyonos fővárosi világot és mindazokat, akik Karinthy jelentőségét hirdették.

A következő mondatokban „siber” és „kartelvezér” jelent meg, mintha az író fiának szánt szemrehányását ezeknek a társadalmi figuráknak is címeznie kellett volna. A szöveg így az irodalmi vita mellé gazdasági és társadalmi indulatokat kapcsolt. Karinthy alakja olyan szimbólummá vált, amelyen keresztül jóval szélesebb sérelmeket lehetett megfogalmazni.

Ez különösen feltűnő az újságoldal egészét nézve. Közvetlenül a Karinthy-cikk mellett egy másik írás egy kilakoltatott, munkanélküli hadirokkant történetéből indult ki. A férfi gyermekeivel együtt hajlék nélkül

maradt, és a cikk ezt a nyomorúságot a kor társadalmi-politikai küzdelmeinek értelmezésére használta fel. A Karinthyról szóló szöveg így olyan környezetben jelent meg, amelyben a nélkülözés, a társadalmi igazságtalanság és a politikai felelősség kérdése eleve jelen volt.

Ebben a lapszámkörnyezetben a híres író külföldi kezelése könnyen válhatott ellenpéldává. Ha létezik pénz arra, hogy egy budapesti író Stockholmba vigyenek, miért nincs hasonló segítség a tanyákon vagy orvos nélküli falvakban élő betegek számára? A cikk végén ez a kérdés már nyíltan megjelent. A szerző szerint Karinthyt meg kellett gyógyítani, de meg kellene gyógyítani azokat is, akik távoli falvakban szenvednek, nem írnak szellemes leveleket, és haláluk előtt csak saját földjük világát látják.

Ezt az érvet nem lehet pusztán azért félresöpörni, mert ellenséges cikkben szerepel. A magyar egészségügyi ellátás társadalmi különbsége valós probléma volt, és Karinthy valóban olyan kapcsolati hálóval rendelkezett, amelyet a legtöbb beteg nem mozgósíthatott. Barátai orvoshoz, támogatóhoz és pénzhez tudtak jutni, külföldi kapcsolatot teremtetek, és néhány hét alatt elérték, hogy Európa egyik vezető idegsebésze fogadja. Egy névtelen falusi beteg számára

ugyanaz elképzelhetetlen lett volna.

A különbségből azonban nem következik automatikusan az a következtetés, amelyet a Nemzet Szava sugallt. A kivételes segítség léte önmagában nem bizonyítja, hogy Karinthy érdemtelenül kapta. A társadalmi egyenlőtlenség valódi kérdését a cikk összekapcsolta egy előre adott kulturális ítélettel: azzal, hogy Karinthy „liberális író”, akinek irodalmi nagyságát egy hozzá közel álló sajtó mesterségesen felnagyítja.

Éppen ezért a szöveg egyszerre használható társadalomtörténeti dokumentumként és a Karinthy körül zajló kulturális küzdelem forrásaként. Az első rétegben azt mutatja, hogy a külföldi gyógykezelés finanszírozása igazságossági kérdéseket vethetett fel. A másodikban azt, hogy ezek a kérdések gyorsan összekapcsolódtak a korszak politikai és irodalmi táborainak ellenszenveivel.

A kettőt a szerző maga sem választotta szét. Ha kizárólag az egészségügyi egyenlőtlenség érdekelte volna, aligha kellett volna hosszasan gúnyolnia Karinthy fiának írt levelét, a „liberális szalont”, a pesti irodalmat vagy az író állítólag mesterségesen hirdetett nagyságát. A szociális érv egy kulturális támadás részeként

működött.

Ebben rejlik a cikk médiatörténeti jelentősége. A Karinthy-ügy addigra már akkora méretű volt, hogy ellenmédia is keletkezett körülötte. A nagy figyelem nem csupán együttérzést termelt, hanem irritációt is. Minél többet írtak az íróról, annál könnyebb volt feltenni a kérdést, miért írnak róla ennyit. Minél több támogatásról esett szó, annál könnyebb volt azokat emlegetni, akik nem kaptak támogatást. Minél inkább közösségi sikertörténetként jelent meg a gyógyulás, annál erősebb lehetett az igény, hogy valaki megtagadja a közösség nevében való beszéd jogát. A médiafelhajtás tehát saját ellenreakcióját hozta létre.

Ez a mechanizmus jól ismerhető a későbbi korokból is. Egy híresség betegsége széles együttérzést vált ki, a sajtó minden részletet követ, majd egy ponton megjelennek azok, akik sokallják a figyelmet. Felteszik a kérdést, miért érdekesebb egy ismert ember szenvedése másokénál, miért jut neki jobb kezelés, vagy miért kell egy magánéleti eseményből közösségi ügyet csinálni. 1936-ban ehhez nem kellett televízió, internet vagy közösségi média. A mechanizmus a napilapok, képes hetilapok, telefon, távirat és személyes kapcsolatok világában is működött.

Karinthy esete azért különösen tanulságos, mert a híresség fogalma ekkor más formában létezett, mint évtizedekkel később. Nem filmsztár vagy sportoló állt a történet középpontjában, hanem író. A két világháború közötti Budapest irodalmi szereplőinek egy része azonban olyan közismertséggel rendelkezett, amely ma nehezen képzelhető el pusztán könyvek szerzőinél. Karinthy arca, hangja, kávéházi történetei és magánéletének részletei ismerősek voltak az olvasóközönség számára. Ez tette lehetővé, hogy betegsége is folytatásos nyilvános történetté váljon.

A Nemzet Szava támadása éppen ezt a helyzetet használta ki. Ha Karinthy levele nem lett volna közérdeklődés tárgya, nem lett volna érdemes kiforgatni. Ha az agyműtét nem vált volna országosan követett történetté, a rá fordított pénzt sem lehetett volna jelképes társadalmi igazságtalanságként bemutatni. A támadás ezért paradox módon maga is bizonyítja azt a kivételes nyilvánosságot, amely ellen tiltakozott.

Az is figyelemre méltó, hogy Karinthy saját szövege szinte kész muníciót szolgáltatott ehhez. Nem ünnepélyes hálanyilatkozatot küldött fiának, hanem a családi nyelv természetességével írt ételről, időjárásról, Olivecronáról és Cini iskolai dolgairól. A levelet publikáló

sajtó számára éppen az jelentette az érdekességet, hogy az életveszélyből visszatérő Karinthy változatlanul Karinthy maradt. Ellenfele számára ugyanez annak bizonyítéka lett, hogy az irodalmi körök jelentéktelen mondatokat emelnek piedesztálra. Ugyanaz a szöveg két teljesen ellentétes történetbe illeszthető.

Az egyikben a levél a gyógyulás jele. A beteg ismét figyel, tréfálgozik, étvágyáról és családjáról ír, játszik Olivecrona nevével, tehát szellemi képességei épek és személyisége visszatért.

A másikban ugyanaz a levél üres társasági szellemesség, amelynek ünneplése a fővárosi kulturális elit önimádatát mutatja. A különbség nem a dokumentumban, hanem az értelmezési keretben van.

A Nemzet Szava cikkének hangja helyenként kifejezetten gúnyos, de éppen ezért érdemes komolyan venni forrásként. A támadó sajtó gyakran olyan feszültségeket tesz láthatóvá, amelyeket az együttérző vagy ünneplő híradások elfednek. A Pesti Naplóban a műtét körüli társadalmi érdeklődés szeretetként jelent meg. A Prágai Magyar Hírlap úgy fogalmazott, hogy a kezelés költségeit a magyar társadalom teremtette elő. Makai Endre levelében Karinthy egy kis és szegény nép

ritka kincse, akit meg kell menteni. A Nemzet Szava ugyanezt a közösségi logikát fordította visszájára: ha valóban a társadalom pénzéről van szó, akkor a társadalomnak joga van megkérdezni, miért ő kapja.

Ebben a formában a vita már jóval túlmutatott Karinthy személyén. Arról szólt, van-e különleges társadalmi értéke a kulturális teljesítménynek, indokolhat-e egy kiemelkedő életmű kivételes segítséget, és milyen viszonyban áll egymással az egyenlőség és a kivételes tehetség megmentésének igénye. Ezekre a kérdésekre a korabeli szereplők sem adhattak politikailag semleges választ.

Makai Endre számára Karinthy megmentése magától értetődően kulturális érdek volt. A Nemzet Szava számára éppen ez a gondolat vált támadhatóvá. A lap nem fogadta el, hogy az író rangja különleges bánásmódot indokoljon, miközben azt is kétségbe vonta, hogy az a kulturális közeg, amely Karinthyt nagynak tekint, jogosan beszél-e az egész nemzet nevében. A vita mögött ezért ott húzódott a kérdés: kié Karinthy?

Azoké az olvasóké, akik naponta érdeklődtek a szerkesztőségénél? Az íróársaké, akik pénzt és kapcsolatokat mozgósítottak érte? A kultúrpolitikáé,

amennyiben valóban anyagi támogatást adott neki? A „liberális szaloné”, ahová ellenfelei sorolták? Vagy az egész magyar kultúráé, ahogyan Makai levele sugallta?

A betegség tette élessé ezeket a kérdéseket. Amíg Karinthy egészségesen írt és vitatkozott, lehetett szeretni vagy elutasítani, venni vagy nem venni a könyveit. A műtét idején azonban az életben maradása vált közös üggyé, és ezzel a kulturális rang gyakorlati következményekkel járt. Pénzt, figyelmet, kapcsolatokat és külföldi kezelési lehetőséget mozgósított. Ez már alkalmas volt arra, hogy politikai indulatokat keltsen.

A Nemzet Szava június 7-i írása ezért fontosabb annál, mint amilyennek első olvasásra tűnik. Könnyű volna rosszindulatú támadásként néhány mondattal elintézni, de ezzel elveszne a történet egyik lényeges rétege. A cikk megmutatja, hogy a médiafelhajtás nem homogén lelkesedés volt. A nyilvánosság nem egyetlen hangon beszélt, és Karinthy kulturális tekintélyét sem fogadta el mindenki. Egyelőre azonban marad egy különösen érdekes, megoldatlan kérdés.

Karinthy az Utazás a koponyám körül későbbi előszavában maga is megemlékezett egy támadó hangú cikkről, amely betegsége és a neki nyújtott segítség miatt

támadta. Kézenfekvő volna a Nemzet Szava június 7-i szövegét azonosítani ezzel. A témák valóban feltűnően egyeznek: támogatás, kivételezettség, a híres író és a névtelen betegek szembeállítása, valamint a Karinthy övező sajtókultusz bírálata. A hasonlóság azonban még nem bizonyíték.

Amíg nem találunk olyan szöveges vagy bibliográfiai kapaszkodót, amely biztosan összeköti Karinthy későbbi utalását ezzel a konkrét cikkel, az azonosságot nyitott kérdésként kell hagynunk. A nyomozás szempontjából ez inkább előny, mint hiányosság. Megmutatja, mennyire könnyű utólag egy jól illeszkedő dokumentumot automatikusan hozzákapcsolni egy visszaemlékezéshez, még akkor is, ha az összekötő láncszem hiányzik.

A Karinthy körüli sajtótörténetben ekkor már több réteg feküdt egymáson. Létezett a betegség orvosi története, a barátok mentőakciója, a sajtó által felépített országos beteg képe, Karinthy saját önértelmezése és az ezek ellen megszülető polemikus ellenkép. Mindegyik ugyanarról az emberről szólt, de más Karinthy hozott létre.

A következő napokban újabb szereplő emelkedett ki ebből a történetből. Herbert Olivecrona addig a távoli

stockholmi professzor volt, akinek nevét Karinthy betegsége tanította meg a magyar közönségnek. A sikeres műtét után azonban az orvostól fokozatosan megmentő, majd ünnepelt közszereplő lett. A Karinthy-kultusz mellé megszületett Olivecrona magyar kultusza is.

8. Sebészből nemzeti hős

Amikor Herbert Olivecrona 1936 tavaszán először bekerült a Karinthy Frigyes betegségéről szóló magyar hírekbe, neve a legtöbb olvasó számára valószínűleg semmit sem jelentett. Néhány hét elteltével már magyarázat nélkül is le lehetett írni. Júniusra pedig olyan közismert szereplővé vált a történetben, hogy Magyarország kormányzója kitüntette, újságok vezércikkben méltatták, egy képes hetilap pedig mozgalmat indított azért, hogy a magyar írók és olvasók méltó módon mondjanak neki köszönetet.

A folyamat gyorsasága legalább annyira figyelemre méltó, mint maga a kitüntetés. Olivecrona nem járt Magyarországon Karinthy műtétje miatt, nem tartott budapesti előadást, és a magyar közönségnek alig volt közvetlen kapcsolata vele. Egyetlen cselekedet tette ismertté: sikeresen megoperálta azt az író, akinek sorsát hetek óta figyelték a lapok.

A Magyarország június 11-i száma nagy címben tudatta, hogy Horthy Miklós kormányzó kitüntette a Karinthy-operációt végző professzort. Az elismerés a Magyar Vöröskereszt érdemkeresztje volt. A lap ugyanakkor pontosan jelezte azt is, amit az okiratból

biztosan tudni lehetett: a kitüntetést adományozó kézirat nem Karinthy nevét említette, hanem azt mondta, hogy Olivecrona „jótékony működése elismeréséül” kapja az érdemkeresztet.

Ez a különbség nem jelentéktelen. A későbbi elbeszélésekben könnyen úgy hangozhat, mintha Horthy hivatalosan és kifejezetten Karinthy életének megmentéséért tüntette volna ki Olivecronát. A korabeli dokumentum ennél általánosabb volt. A Magyarország azonban azt írta, hogy jól tájékozott helyről kapott felvilágosítás szerint a kitüntetésre tett előterjesztés közvetlen indítékát a sikeres Karinthy-operáció adta. Ezt a lap olyan valószínűnek tartotta, hogy címében már minden fenntartás nélkül összekapcsolta a két eseményt.

A cikk egy másik mondata még jobban mutatja, mi történt Olivecrona nevével a műtét óta. A lap szerint a közvélemény szélesebb rétegei csak most ismerkedtek meg a világhírű agysebész nevével, éppen azért, mert ő operálta Karinthyt.

Ebben szinte sűrítve megtalálható a teljes folyamat. Olivecrona szakmai rangja nem Karinthyval kezdődött, magyarországi közismertsége viszont igen. A svéd professzornak nem kellett híressé válnia az idegsebészek

között, mert ott már ismert volt. A magyar tömegnyilvánosság számára azonban Karinthy lett a közvetítő. A beteg író ismertsége átszállt az orvosra.

A Magyarország ugyanebben a számban külön vezércikket szentelt a kitüntetésnek A sebész érdemrendje címmel. A szöveg már nem hírt közölt, hanem jelentést adott az eseménynek. A kitüntetést „nagy és megkapó kultúrcselekedetnek” nevezte, és abból indult ki, hogy Olivecrona agyműtétével megmentette Karinthy életét, ezzel pedig a magyar irodalom számára megőrizte alkotó szellemét.

A gondolatmenet ennél is tovább ment. A lap szerint mindazt, amit Karinthy ezután írni fog, bizonyos mértékben Olivecronának köszönheti majd a magyar irodalom.

Ezzel a sebész teljesítménye már nemcsak orvosi eredmény volt. A jövő magyar irodalma lett az operáció hozadéka.

A vezércikk érdekes történeti párhuzamot is felállított. Egy-két emberöltővel korábban, írta, nagy kitüntetéseket elsősorban hadvezérek kaptak haditetteikért, most azonban a „fehér köpeny katonáját” tüntették ki egy emberélet megőrzéséért. A szerző ebben a humanista

szellem diadalát látta. A harctéri hőst a gyógyító hős váltotta fel, a fegyveres tett helyére a műtét került.

A kép jól illeszkedett ahhoz a történethez, amelyet a sajtó addig felépített. Karinthy megmentése már nem magánorvosi ügyként jelent meg, hanem kulturális értékmentésként. Makai Endre Olivecronának írt levelében ugyanez a gondolat még személyes érvelés volt: a svéd sebészt arról próbálta meggyőzni, hogy egy kis nép fontos írójának életéről van szó. Júniusra ez a felfogás nyilvános, állami szimbolikával megerősített történetté vált.

A Magyarország még azt is hozzátette, hogy Olivecrona kitüntetése közvetve Karinthy írói értékének „legfelsőbb elismerése” is. A logika világos volt. Ha az államfő kitünteti azt az orvost, aki megmentette az író, akkor ezzel azt is kifejezi, hogy fontos számára annak az embernek az élete és jövőbeli munkássága.

Ez a gondolat különösen érdekes, ha mellé tesszük a négy nappal korábban megjelent Nemzet Szava-cikket. Ott éppen az vált támadás tárgyává, hogy Karinthy különleges bánásmódban részesül, mert az irodalmi és társadalmi elit kiemelkedő értéknek tekinti. A Magyarország lényegében ugyanazt a premisszát

vállalta, csak ellenkező előjellel. Igen, Karinthy különleges kulturális érték – sugallta –, és éppen ezért örvendetes, hogy életét sikerült megmenteni.

A két lap közötti vita így nem azon alapult, hogy fontos-e a műtét. Abban sem volt komoly nézetkülönbség, hogy egy ember életének megmentése örömteli esemény. A nézeteltérés ott kezdődött, hogy lehet-e egy író életének kulturális értékét társadalmi és állami szinten is különleges módon elismerni.

Olivecrona alakja ebben a vitában érdekes módon szinte érinthetetlen maradt. A támadás Karinthyra, a támogatóira és a pesti sajtóra irányult, a sebész szakmai teljesítményét lényegében senki sem kérdőjelezte meg. Ő lett az a szereplő, akit a különböző értelmezések szinte egyformán elfogadhattak: az orvos, aki elvégezte a műtétet.

A sajtó azonban nem elégedett meg ennyivel. Miután Olivecrona neve ismertté vált, elkezdte felépíteni a személyiségét is.

A Reggel június 15-i száma már a professzor Budapestre érkezett magyar rokonával készített beszélgetést. Hirsch Oszkár stockholmi gyáros magyar származású feleségét azért keresték fel, mert rokoni

kapcsolatban állt Olivecronával, és személyesen részt vett Karinthy stockholmi fogadásában is. A riportból az olvasó újabb részleteket tudhatott meg arról az emberről, akit addig többnyire világhírű agysebészként emlegettek.

A rokon elmondása szerint ő várta Karinthyt és Böhm Arankát a stockholmi pályaudvaron. A beteg állapota ekkor már szembetűnően rossz volt: imbolygott, alig látott, elvesztette egyensúlyérzékét. Ugyanakkor a beszámoló ismét elővette a már ismerős Karinthy-képet. A súlyos beteg tudta, mi vár rá, mégis tréfálkozott, nyugodtan viselkedett, és a rokon szerint a műtét alatt is megőrizte ezt a magatartását. Ezután azonban már Olivecrona került a középpontba.

A rokon negyvenhárom éves, vidám és kedves embernek írta le. Elmondása szerint a világ minden részéről érkeztek hozzá súlyos betegek, akik számára valamiféle végső menedéket jelentett. Naponta két operációt végzett, többet nem, mert ezek a beavatkozások annyira igénybe vették fizikailag és idegileg. Szabadidejében vadászott, golfozott és bridzselt.

Ezeknek az adatoknak egy részét természetesen családi visszaemlékezésként, nem pedig hivatalos

életrajzi dokumentumként kell kezelnünk. Médiatörténeti értékük azonban vitathatatlan. Olivecrona orvosi szerepe mellett a személyisége is témává vált a magyar nyilvánosságban. Megjelent az életkora, temperamentuma, szabadidős érdeklődése, munkaritmusa, sőt családi kapcsolatai is. A sajtó ugyanazt kezdte tenni vele, amit ismert közszereplőkkel szokott: személyiséget épített a név mögé.

A riport azt is állította, hogy Olivecrona már Karinthy megérkezése előtt heteken keresztül foglalkozott az esettel, levelezett Budapesttel és Béccsel, leleteket, fényképeket és méréseket kért. Ez árnyalta azt az egyszerű hőstörténetet, amelyben a magyar beteg megérkezik Stockholmba, a zseniális sebész pedig azonnal megmenti. A műtét mögött hosszabb szakmai előkészítés állt.

A beszélgetés legnagyobb hatású állítása azonban alighanem az volt, hogy Olivecrona a műtétért nem fogadott el honoráriumot. Ezt a rokon közléséből ismerjük, ezért itt sem indokolt többet állítani annál, amit a forrás mond. A sajtóban azonban ez az adat tökéletesen illeszkedett a professzor kialakuló képéhez. A világhírű sebész nemcsak kivételes szakember, hanem önzetlen ember is, aki egy magyar író életének megmentéséért

nem kér pénzt. A szakmai nagyság és az erkölcsi nagyság így egyetlen személyiségképben egyesült.

Ezt a folyamatot talán a Színházi Élet akciója vitte a legtovább. A lap 1936/27. számában nagy betűkkel jelent meg a felhívás: Köszönjük, Olivecrona!

A szöveg már első mondatában rendkívüli felhatalmazást vállalt magára. A Színházi Élet azt írta, hogy „a magyar írók nevében” vállalta a feladatot: megköszöni Olivecronának, hogy visszaadta nekik Karinthy Frigyes.

A megfogalmazásban szinte minden benne volt, amit az előző hetekben a média felépített. Karinthy az irodalmi közösséghez tartozó érték, Olivecrona pedig az, aki ezt az értéket visszaadta. A beteg családjához, az írókhoz és az olvasókhoz is visszatért.

A Színházi Élet szerzője látványos képpel próbálta érzékeltetni a műtétet. Olivecronát az operálókés csodálatos művészenek nevezte, aki felemelte a koponyafedelelet és belenézett az élő agyba. A kép orvosilag leegyszerűsítő és szándékosan drámai, de pontosan mutatja, miként változott a sebészeti beavatkozás kulturális látvánnyá.

A gondolatmenet ezután játékosan fordult tovább. Olivecrona ugyan belenézhetett Karinthy agyába, de az agytekevénnyek nem beszélnek nemzetközi nyelvet, ezért ebből még nem tudhatta meg, milyen bölcsesség, ötletesség és szatíra lakik bennük. Ezt a hiányt kívánta pótolni a lap.

A terv szerint díszes album készült volna Karinthy prózai műveinek és verseinek rövid részleteiből, svéd nyelvű fordításban. Az albumot a magyar írók hálájának jeleként akarták elküldeni Olivecronának, hogy a sebész megtudhassa, milyen „becses munkát” végzett, amikor megmentette Karinthy életét. A kezdeményezés önmagában is figyelemre méltó, de igazán médiatörténetivé az tette, hogy a lap az olvasókat is bevonta.

Arra kérték őket, küldjék be azt a mondatot Karinthy műveiből, amely a legbecsesebb emlékként maradt meg bennük. A szerkesztőség érvelése szerint minél többféle ízlés és nézőpont vesz részt a válogatásban, annál valószínűbb, hogy a szemelvények méltóan képviselik majd az író génuszát.

Mai szóval közösségi tartalomgyűjtésnek is nevezhetnénk, de 1936-ban természetesen levélben

zajlott. A lényeg azonban ugyanaz volt: a közönség már nemcsak olvasta a Karinthy-történetet, hanem aktív szereplővé válhatott benne. Saját kedvenc mondatával hozzájárulhatott ahhoz az ajándékhoz, amelyet a híres svéd sebésznek küldenek. A kör ezzel szinte bezárult.

Karinthy betegségéről a sajtó tudósított. Az olvasók érdeklődtek és leveleket küldtek. A társadalom különböző szereplői hozzájárultak a kezeléshez. Olivecrona megoperálta az író. Karinthy saját újságcikkeiben beszámolt arról, amit átélt. Horthy kitüntette Olivecronát. A sajtó megmagyarázta, milyen kulturális jelentősége van a kitüntetésnek. Végül a Színházi Élet arra kérte az olvasókat, hogy Karinthy műveiből válogatva maguk is mondjanak köszönetet a sebésznek. A gyógyítás története kulturális körforgássá alakult.

Különösen érdekes, hogy ebben a folyamatban Olivecrona fokozatosan levált a konkrét orvosi esetről. Kezdetben azért szerepelt a hírekben, mert ő végzi Karinthy műtétét. Június közepére már róla készült portré, személyiségéről, hobbijairól, munkamódszeréről és önzetlenségéről olvashattak. Horthy kitüntetése állami szinten is megerősítette kivételes szerepét, a Színházi Élet pedig kulturális hálaszimbólummá tette.

Az 1975-ben, a stockholmi dokumentumok nyomában készült visszatekintés már úgy fogalmazott, hogy Olivecrona a magyarok szemében „afféle félistenné” emelkedett. Ez negyven év távlatából megfogalmazott értékelés, nem 1936-os kortárs leírás, de a korabeli lapokat olvasva érthető, mire utalt. A professzor körül valóban gyors és rendkívül pozitív mitológia alakult ki. Ennek egyik oka az lehetett, hogy szükség volt egy jól felismerhető megmentőre.

Az agyműtét bonyolult kollektív teljesítmény volt. Diagnózist állítottak fel Budapesten és Bécsben, orvosok leveleztek, ápolók dolgoztak, technikai személyzet működtette a kórházat, Böhm Aranka végigkísérte férjét, barátok megszervezték az utat és összegyűjtötték a pénzt. A sajtótörténet azonban könnyebben működött, ha mindez egyetlen névben sűrűsödött össze. Ez a név Olivecrona lett.

A professzor személye ráadásul lehetővé tette, hogy a történet optimista befejezést kapjon. A márciusi bizonytalanság, a látásromlás és a halálfélelem után megjelent a tudomány, amely képes megoldani azt, amire otthon nem volt lehetőség. A svéd sebész ezért nemcsak egy ember megmentőjeként jelenhetett meg, hanem a modern orvostudomány képviselőjeként is.

A Magyarország „fehér köpeny katonája” pontosan ezt a szerepet fogalmazta meg. A modern hős nem öl, hanem életet ment; fegyvere nem kard, hanem sebészkes.

Karinthy persze később ennél sokkal összetettebb Olivecrona-képet teremtett. Az Utazás a koponyám körül lapjain az orvos már nem újságcikkekből ismert megmentő, hanem megfigyelt ember, akinek mozdulatai, mondatai és viselkedése ugyanúgy az elbeszélés részévé válnak, mint a beteg saját félelmei. Karinthy későbbi levelezése pedig azt is megmutatja majd, hogy az író számára egyáltalán nem volt közömbös, mit gondol róla a professzor, és hogyan fogadja azt, hogy valódi nevén került bele egy irodalmi műbe. 1936 júniusában azonban ezek a problémák még nem kerültek előtérbe.

A történet akkor egyértelműbbnek látszott. A beteg meggyógyult, az orvos sikerrel járt, az ország hálás volt, az író pedig hazatérhetett.

A Magyarország kitüntetéséről szóló híre ugyanazon az oldalon közölte azt is, hogy Karinthy állapota annyira javult, hogy szombaton elindul Budapestre, hétfőre pedig várják a megérkezését. Írói és színházi szervezetek készültek a fogadására.

A médiafelhajtás történetének következő jelenete ezért már nem Stockholmban játszódott. A megmentett író hazatért oda, ahol hetek óta várták.

HÁTTÉRGYÁR

9. A hazatérő Karinthy

Amikor Karinthy Frigyes 1936 júniusának második felében végre hazatért Budapestre, a történetnek elvileg vége lehetett volna. A betegséget felismerték, Stockholmba utazott, Olivecrona megoperálta, a beavatkozás sikerült, a lábadozó pedig újra írt és utazott. A sajtó mégsem engedte el. A gyógyulás ugyanolyan hírré vált, mint korábban a betegség, és a hazatérő írónak immár azt is bizonyítania kellett a nyilvánosság számára, hogy valóban visszakapták azt a Karinthyt, akit néhány hónappal korábban elveszíteni féltek.

Az út ráadásul nem úgy alakult, ahogy egy gondosan megszerkesztett gyógyulástörténetben várnánk. Karinthy Stockholm után Londonba ment, ahol Korda Sándorral is találkozott, majd hazafelé Bécsben újra ágynak esett. A korabeli híradások szerint gyomormérgezést kapott, magas láza volt, és két napot kellett feküdnie. Az orvosok azt igyekeztek tisztázni, hogy a rosszullét nincs összefüggésben az agyműtéttel. Ez önmagában mutatja, mennyire érzékenyvé vált minden Karinthyval kapcsolatos egészségügyi hír: egy hétköznapi gyomorrontásnak sem maradhatott többé hétköznapi jelentése.

A betegség után minden új tünetet ugyanannak a történetnek a folytatásaként lehetett olvasni. A sajtónak ezért meg kellett nyugtatnia a közönséget, hogy nincs újabb veszély. Az agyműtét sikere után a „Karinthy egészséges” állítás ugyanolyan hírértéket kapott, mint korábban az, hogy súlyos beteg.

A Reggel június 22-i száma már címében is azt hangsúlyozta, ami a közönséget leginkább érdekelhette: ez az „első beszélgetés a hazaérkezett íróval”. A riporter nem klinikai állapotjelentést adott. Azonnal olyan részleteket keresett, amelyekből az olvasó eldönthette, mennyire hasonlít a hazatérő ember arra a Karinthyra, akit korábban ismert.

A válasz már az első mondatokban megszületett. Lesoványodott és megsápadt, de friss, élénk és vidám. Éjszaka érkezett Budapestre, vasárnap délelőtt pedig már a régi pesti heverőjén nyújtózkodva fogadta barátait.

A „régi pesti heverő” különösen erős részlet. Semmi köze az orvosi diagnózishoz, mégis többet mond a visszatérésről, mint egy laboreredmény. A svéd kórház, a műtő, Saltsjöbaden, London és Bécs után Karinthy ismét saját lakásában van, régi tárgyai között, barátaival körülvéve. A földrajzi utazás véget ért. A kérdés most

már az volt, hogy a személyes visszatérés is megtörtént-e.

A riporter válasza egyértelmű volt. Karinthy tréfálkozott.

A Reggel beszélgetésében sorra megjelentek azok a fordulatok, amelyek alapján az olvasó megnyugodhatott: az agyműtét nem változtatta meg alapvetően azt az embert, akit ismert. Amikor arról beszélt, milyen szeretettel vették körül betegsége alatt, azt mondta, csodálatos és megrendítő, milyen jók az emberek. Rögtön utána azonban már ironikusan hozzátette, hogy a gyógyulása sem okozott csalódást.

A mondat egyszerre volt hála és gúny. Karinthy pontosan érzékelte, hogy betegsége közösségi történetté vált, amelynek a közönség számára megfelelő végkifejletre van szüksége. Ha meghal, tragikus befejezést kap. Ha meggyógyul, sikertörténetet. Ő pedig életben maradt, így – ironikus értelmezésében – a történetnek sikerült megfelelnie az érdeklődők várakozásának.

Ennél is jellegzetesebb volt a következő megjegyzése. Azt mondta, már azért sem haragszanak rá, hogy élni fog; legfeljebb az keltene kínos meglepetést, ha jól tudna

élni.

Ez a fordulat jóval túlmutatott a könnyű tréfán. Karinthy egyszerre beszélt saját népszerűségéről és arról az ambivalens viszonyról, amelyet egész életében érzékelt maga körül. A súlyos betegség idején az ellenszenvek háttérbe húzódtak, mindenki együtt érzett vele. A gyógyulás után azonban vissza kellett térnie abba a társadalomba is, amelyben korábban viták, sértődések, ellenszenvek és irodalmi konfliktusok vették körül.

A műtét átmenetileg feloldotta ezeket. A beteg ember körül nehezebb volt fenntartani a régi haragot. Karinthy azonban láthatóan nem hitte, hogy ez az állapot örökké tart.

A beszélgetés egyik legemlékezetesebb része az operáció utáni ébredésről szólt. Karinthy elmondása szerint amikor magához tért, határozottan barackpálinkát kért és teniszezni akart. Kérését – mint mondta – mély megdöbbenésére nem teljesítették.

A jelenet szinte túlságosan tökéletes ahhoz, hogy ne váljon azonnal újságcímmé. A Reggel valóban erre építette a beszámoló főcímét. Az olvasó, aki hetekkel korábban azt olvasta, hogy Karinthy koponyáját felnyitották, most azt láthatta: a beteg ébredés után nem

az élet értelméről kérdez, hanem pálinkát és teniszt akar.

A történet minden elemében a „régi Karinthy” visszatérését bizonyította. A barackpálinka a testi élethez, a tenisz az aktivitáshoz kapcsolódott, a kettő együtt pedig tökéletesen alkalmas volt arra, hogy a műtét súlyosságát humorral oldja fel. A sajtó számára ez sokkal használhatóbb bizonyíték volt a gyógyulásra, mint egy orvosi közlemény.

Az már más kérdés, mennyire szó szerint kell vennünk a műtét utáni jelenetet. Karinthy maga mesélte el, tehát nem független tanú beszámolójáról van szó. A történet azonban akkor is fontos, ha az emlékezet és az írói formálás együtt alakította. Azt mutatja, milyen képet szeretett volna adni önmagáról: azt az embert, akit még egy agyműtét sem képes hosszabb időre eltéríteni a földi örömöktől.

A műtét utáni napokból egy másik emléket is felidézett, amely már jóval kevésbé volt komikus. Ahányszor felébredt, nem tudta, egy órát vagy négy napot aludt-e. Úgy érezte, mintha időérzéke megbénult volna. Később ez elmúlt, és a június 22-i beszélgetésben már határozottan kijelentette, hogy tökéletesen egészséges.

A két történet együtt sokkal érdekesebb képet ad a gyógyulásról, mint külön-külön. A barackpálinkát kérő, teniszezni akaró Karinthy azonnal visszatért önmagához; az időérzékét elvesztő beteg viszont még kiszolgáltatott állapotban volt. A sajtó természetesen az első történetet tette címbe, mert az jobban megfelelt a visszatérés dramaturgiájának.

Karinthy maga sem tiltakozott ez ellen. Sőt, egy másik apró gesztussal tovább erősítette a régi Karinthy képét. A beszélgetés végén arra kérte Kellér Andort, ha tud valami jó tippet a lóversenyre, telefonáljon neki.

A lóversenynek semmi köze nem volt az agysebészethez. Éppen ezért volt tökéletes bizonyítéka a normalitásnak.

Aki lóversenytippet kér, az tervezi a következő napot. Aki tervezi a következő napot, az már nem kizárólag beteg.

A Reggel riportja nemcsak a testileg felépült Karinthy mutatta meg. A beszélgetés gyorsan visszatért irodalomhoz, politikához és a kor szellemi állapotához is. Valaki megemlítette Makszim Gorkij halálát, mire Karinthy arról beszélt, hogy sorban távoznak az írók, és ezt egy „szellemellenes” és „íróellenes” korról kapcsolta

össze. Nem szükséges most eldöntenünk, mennyire átgondolt politikai diagnózist fogalmazott meg rögtön a hazaérkezése után. A médiatörténet szempontjából fontosabb, hogy a riport ezt is bizonyítékként kínálta: Karinthy ismét véleményt alkot a világról. Az agy, amelyért hetekig aggódtak, működött.

A beszélgetésben újra előkerültek azok az emberek is, akik segítették. Bethlen Margitról külön megemlékezett, és arról is beszélt, hogy Londonban Korda Sándorral találkozott. A gyógyulástörténet így részben hálátörténétté vált. Karinthy már nemcsak saját testi állapotára tekintett vissza, hanem sorra vette azt a társadalmi hálózatot, amely körülötte működésbe lépett.

Olivecronáról továbbra is rendkívüli tisztelettel beszélt. Különleges és nagyszerű embernek nevezte, és saját szavaival próbálta érzékeltetni, miben különbözik más sebészekről. A beszélgetésben elhangzó statisztikai és szakmai állításokat nem érdemes automatikusan orvostörténeti tényként kezelni: ezeket Karinthy mondta a riporternak, részben saját benyomásai alapján. Az azonban egyértelmű, hogy Olivecrona iránti csodálata a hazatérés után sem csökkent.

Érdekes módon ugyanebben a beszélgetésben megjelent a babona kifigurázása is. Karinthy megemlítette, hogy Olivecrona pavilonjának száma tizenhárom volt. Ebből rögtön játékos következtetést vont le: mintha a tudós maga üzente volna ezzel, hogy a tizenhármas számhoz kötődő félelemnek nincs értelme.

A tudomány és a babona szembeállítása tökéletesen illett a műtét médiatörténetébe. Olivecrona egész magyarországi képe erre épült: az ember, aki ott is racionális tudással képes cselekedni, ahol a laikus közönség számára szinte felfoghatatlan veszély kezdődik. Karinthy most saját humorával erősítette ezt a képet.

A beszélgetés egyik furcsa epizódja Schermann Rudolf grafológusról szólt. Karinthy betegségének idején két kusza sort írt, amelyet megmutattak Schermannnak. Karinthy visszaemlékezése szerint a grafológus arra következtetett, hogy az illető beteg, „vízhólyag van a fejében”, de meg fog gyógyulni. A történetet a riporter úgy közölte, mintha a későbbi diagnózis igazolta volna az előzetes megállapítást.

Karinthy azonban még ezt sem hagyta komoly formában. Rögtön figyelmeztette Kellért, hogy ne írja meg, mert az olvasók majd azt hiszik, víz van a fejében.

A riportban tehát szinte percenként váltakozott a komoly és a komikus. Egy pillanatban halálról, írók eltűnéséről vagy agysebészeti statisztikáról beszéltek, a következőben lóverseny, tizenhármas szám vagy víz került szóba. Ez a váltakozás szintén azt az érzést erősítette, hogy Karinthy ugyanaz maradt.

A közönség számára azonban nemcsak az számított, hogy a humorista képes-e újra tréfálkozni. Karinthy maga is egyre inkább azt próbálta megérteni, mi történt vele a nyilvánosságban.

A Színházi Életben megjelent Születésnap című írásában már sokkal világosabban fogalmazta meg ezt az élményt. Hazatérését úgy írta le, mint egy rendkívüli fogadtatást. Azt mondta, a szeretet és a jóság szinte valószínűtlen hulláma áradt felé. Virágokat, ajándékokat és megemlékezéseket kapott, és úgy fogadták, mint a megtért tékozló gyermeket.

A kép egyszerre megható és ironikus. A bibliai tékozló fiú önhibájából távozik el, majd hazatér. Karinthy természetesen nem önként indult Stockholmba, és nem azért tért vissza, mert megbánta korábbi életét. A hasonlattal mégis azt érzékeltette, mennyire túlradóvá vált a fogadtatás. A médiaesemény ezzel fizikailag is

megérkezett Budapestre.

A stockholmi telefonok és táviratok idején a közönség csak távolról követhette Karinthy. Most ugyanaz az ember újra közöttük volt, és a figyelmet már nem kellett több ezer kilométeren keresztül közvetíteni. Virágot lehetett küldeni, fel lehetett keresni, fényképet lehetett készíteni róla, beszélgetést lehetett kérni tőle. A Színházi Élet oldalán egy fénykép is megjelent: „Karinthy Frigyes újra itthon”.

A képaláírás három szava szinte összefoglalta azt, amit a sajtó hetek óta bizonyítani próbált. Nem új Karinthy érkezett. Karinthy „újra” itthon van.

Maga az író azonban éppen az újdonság és a régi önazonosság közötti feszültséget figyelte. A műtét után úgy érezte, tele van ambícióval, tetterővel és optimizmussal. Újra akarta építeni saját belső világát, és még a külvilág megváltására is hajlandónak mutatkozott. Most, néhány héttel később, egy gyomormérgezés miatt újra ágyban feküdt, és ironikusan azt kérdezte magától, mi értelme ennek az egész új életnek. A jelentéktelenebb betegség láthatóan jobban letörte, mint a nagy műtét.

Karinthy ebből is általános következtetést vont le. Nagy különbséget érzett a komoly és az állítólag nem

komoly veszedelem között. Amikor az életét valóban fenyegették, tele volt harci kedvvel. Amikor egy prózaibb gyomorrontás verte le, már csak azt kívánta, hagyjanak neki annyi helyet a világban, amennyit egy árokparti növény elfoglal.

Ez a megfigyelés ismét árnyalta a sajtó hőstörténetét. A nyilvánosság könnyen létrehozhatta a halállal szembenező, bátor Karinthy-t. Az ember azonban nem folyamatosan hős. Egy kisebb rosszullét, fáradtság vagy hétköznapi testi kellemetlenség ugyanúgy megtörheti, mint korábban nem tudta megtörni a nagy veszély. Karinthy különösen érzékeny volt arra, amikor saját hősszerepe túl nagygyá vált.

A Születésnap egyik legjobb részében bevallotta, hogy egy idő után maga is kezdte különleges esetnek érezni magát. Bécsben, Stockholmban és Budapesten csodálattal beszéltek róla, a műtétet a modern sebészet nagy teljesítményeként emlegették, és ő – saját megfogalmazása szerint – már kezdte magát valamiféle nemzeti hősnek tekinteni. Aztán talált egy orvosi könyvben egy adatot.

A könyv szerint hegyi pásztorok már évszázadok óta úgy gyógyították a kergekóros birkákat, hogy

megnyitották a koponyájukat és eltávolították az élősködőt. Karinthy rögtön felhasználta a történetet arra, hogy saját hősi státuszát lerombolja. Tréfásan kérte olvasóit, ne adják tovább a „diffamáló” adatot, mert sokat levon páciensi dicsőségéből. Ez a néhány sor különösen fontos a könyv médiafelhajtásról szóló szála szempontjából.

Karinthy nem csupán elszenvedte vagy élvezte a körülötte kialakult kultuszt. Aktívan rombolta is.

Amikor a sajtó megmentett nemzeti értékként beszélt róla, ő elővette a kerge birkák történetét. Amikor hőssé vált, olyan példát keresett, amely nevetségessé tette a hősiességet.

Ez nem feltétlenül jelentette azt, hogy ne esett volna jól neki a szeretet. Saját szavai szerint mélyen megérintette. A kettő egyszerre létezett: örült annak, hogy fontos az embereknek, és közben kényelmetlenül érezte magát attól, hogy alakjából emlékművet építenek.

A humor itt önvédelemként is működött. A hősszerep veszélyes volt, mert olyan emberré merevíthette, amilyen valójában sohasem volt. Karinthy számára természetesebb volt, ha saját nagyságán is nevethetett.

A Születésnap egy másik szálon az utazás további állomásait is elmondta. Beszélt a tengeri útról Göteborg és London között, és büszkén jegyezte meg, hogy a Zeppelin és a repülőgép után immár a tengeri közlekedést is kipróbálta. Londonban Korda Sándorral találkozott. A jelenetet itt is egy régi magántréfa keretezte: húszéves megállapodásuk szerint nem köszöntek egymásnak, amitől környezetük azt hihette, összevesztek.

Karinthy azonban a londoni találkozásban valami többet is érzett. Egy ponton arra jutott, hogy a régi Korda és a régi Karinthy találkozott egymással, holott közben már létezik egy új Korda és egy új Karinthy. Az „új Karinthy” gondolata tehát mégis visszatért.

Csakhogyan nem abban az egyszerű értelemben, hogy a műtét teljesen más emberré tette. Inkább az idő múlásáról, az élmények felhalmozódásáról és arról szólt, hogy ugyanaz az ember többé már nem lehet pontosan az, aki korábban volt. A műtét ebben nyilvánvalóan határvonalat jelentett.

A születésnap írás végén Karinthy arra az életre tekintett előre, amelyről remélte, hogy még előtte áll. A maga szokásos módján azt kívánta, legyen jobb

egészsége, és lehetőleg kevesebb agyműtétben legyen része. A tréfával lezárhatta volna a történetet.

A sajtó számára valóban úgy tűnhetett, hogy lezárult egy nagy epizód. A beteg hazatért, fényképezhető, interjúra képes, újra dolgozni akar, tervei vannak, és szellemileg láthatóan változatlan. A közönség visszakarta Karinthyt. Valójában azonban éppen ekkor kezdődött a történet második élete.

A műtét addig hírekből, riportokból, telefonjelentésekből és rövid Karinthy-szövegekből állt össze. A hazatérő író már nagy mennyiségű nyersanyaggal rendelkezett: saját emlékeivel, a körülötte keletkezett sajtóval, a család és az orvosok elbeszéléseivel, valamint azzal a furcsa tapasztalattal, hogy néhány hónapon át saját teste országos érdeklődés tárgya volt.

Ebből az anyagból hamarosan könyv lett. Mielőtt azonban az Utazás a koponyám körül folytatásos közlése megkezdődött volna, Karinthynek még el kellett döntenie, hogyan mesélhető el mindaz, amit addig mások és ő maga már annyiszor elmeséltek.

10. Amikor a hírből regény lett

1936. szeptember 27-én a Pesti Napló olvasói számára Karinthy Frigyes agyműtétje régen nem számított új történetnek. Aki rendszeresen olvasta a lapokat, hónapok óta követhette a betegséget. Tudhatott a budapesti vizsgálatokról, a diagnózis körüli bizonytalanságról, a bécsi útról, Stockholmról és Olivecronáról. Olvashatta a sikeres műtét hírét, Böhm Aranka telefonjelentéseit, Karinthy saját levelét, a lábadozásról szóló beszámolókat, a hazatérés híreit és a sebész magyarországi ünneplését.

A történet végkifejlete sem volt titok. Karinthy élt.

Hazatért. Újra írt.

Éppen ezért különös vállalkozásnak tűnhetett szeptember végén folytatásos regényként elmesélni mindazt, aminek fő fordulatait az olvasó már jó előre ismerte. Karinthy maga is pontosan érzékelte ezt a problémát.

A Pesti Napló szeptember 27-i oldalán nagy cím alatt indult el az Utazás a koponyám körül. A lap „fantasztikus regénynek” nevezte a művet, az első rész pedig már címében is mentegetőzésnek mondta magát. Karinthy

rögtön azzal kezdte, hogy megpróbálja elmagyarázni, miért teregeti az olvasó elé ezt az egész kínos ügyet.

A mentegetőzés egyik legérdekesebb pontján maga mondta ki azt, ami a korabeli sajtóanyag ismeretében különös súlyt kap. Felidézte, hogy pályatársakkal és szerkesztőkkel beszélgetve felmerült: helyes és okos dolog-e egy eléggé ismert írónak a saját élményeit választania tárgyul, ráadásul olyan élményeket, amelyekről az olvasó amúgy is tud, és amelyek ezért pusztán „érdekességként” már nem időszerűek. Ez a mondat alapvetően megváltoztatja, hogyan érdemes az Utazás a koponyám körül keletkezésére nézni.

Karinthy nem utólag feltételezte, hogy olvasói talán hallottak a betegségéről. Tudatosan számolt azzal, hogy a történetet már ismerik. Az agyműtét körüli hónapok sajtónyilvánossága az író számára is adottság volt, amelyhez a könyvnek valamilyen módon viszonyulnia kellett. A regény tehát kezdettől versenyben állt egy korábban létrejött elbeszéléssel.

A sajtó már elmesélte, mi történt. Karinthynek azt kellett elmondania, mit jelentett.

A különbség döntő. Ha a Pesti Napló 1936 tavaszán nem követi telefonon a stockholmi műtétet, ha a vidéki és

határon túli lapok nem viszik tovább a hírt, ha Karinthy nem publikál már májusban és júniusban saját beszámolókat, akkor szeptemberben az Utazás a koponyám körül sokkal inkább működhetett volna hagyományos, fordulatos betegségregényként. Az olvasó együtt haladhatott volna a főszereplővel a tünetektől a diagnózison át a műtétig, és valódi bizonytalanságban maradhatott volna afelől, mi lesz a történet vége. 1936 őszén ez már lehetetlen volt.

Az olvasó nem azért folytatta hétről hétre a regényt, hogy megtudja, túléli-e Karinthy a műtétet. Tudta, hogy túlélte. Nem azért kellett várnia a következő folytatást, hogy kiderüljön, eljut-e Stockholmba. Tudta, hogy eljutott. Olivecrona neve sem szolgálhatott váratlan szereplőként. A svéd sebész addigra kitüntetett és ünnepezt alakja volt a magyar sajtónak. A regény feszültségét ezért másutt kellett megteremteni.

Karinthy az első részben szinte programot fogalmazott ehhez. Arról írt, hogy betegsége idején valamiféle lappangó figyelem működött benne, amely arra kényszerítette, hogy ne csak átélje, ami történik vele, hanem képet is készítsen róla mások számára. A műtét után úgy érezte, riporter táskájában pillanatfelvételek maradtak, amelyeket elő kell hívnia.

A hasonlat különösen találó egy olyan történetben, amelyet hónapokon át riporterek fényképeztek és írtak körül. Karinthy most maga lett saját életének riportere.

Csakhogyan olyan helyekről is hozott „felvételeket”, ahová egyetlen újságíró sem engedtek be. A koponyafúró hangjáról, a műtőasztalon működő tudatról, az időérzék elvesztéséről, a félelem és kíváncsiság egyidejűségéről, azokról az asszociációkról, amelyek egy nyitott koponyájú ember fejében megjelentek. A sajtó külső történetével szemben az ő birtokában volt a belső történet.

Ebben az értelemben a médiafelhajtás nem tette fölöslegessé a könyvet. Éppen ellenkezőleg: kijelölte azt a területet, ahol a könyvnek újat kellett mondania. Karinthy azonban ennél is messzebb ment.

Az első részben két kérdést tett egymás mellé: érdemes-e ismert eseményt újra elmesélni, és illik-e egy írónak önmagát regényhőssé tenni. A szerénység problémáját jellegzetes módon oldotta fel: a véleménynek és az emberi tapasztalatnak nem kell szerénynek lennie, ha általános érvényű felismerést hordoz. Az agyműtét így már az első oldalon eltávolodott a híresség magántörténetétől.

Karinthy számára az esemény azért volt megírható, mert ugyan rendkívüli körülmények között történt vele, de olyan kérdéseket tett láthatóvá, amelyek nem kizárólag rá vonatkoztak. Test és tudat viszonyát, élet és halál határát, a beteg kiszolgáltatottságát, az orvosba vetett bizalmat, az érzékelés bizonytalanságát és azt, hogyan figyeli önmagát az ember, amikor saját személyisége fennmaradása kerül veszélybe. A szeptember 27-i első közlés azonban tartogat még egy ennél is fontosabb meglepetést.

Karinthy bevallotta, hogy talán sohasem szánta volna rá magát a regény megírására, ha közvetlenül az írás előtt nem olvas egy szélsőjobboldali lapban egy széljegyzetet. A szöveg szerzője azzal vádolta azt a sajtócsoportot, amelyhez Karinthy tartozott, hogy Olivecrona budapesti látogatását önreklámra és Karinthy reklámozására használja fel. Az időpont meghatározása rendkívül fontos.

Karinthy nem egy hónappal korábbi támadásról beszélt. Azt írta, hogy a széljegyzetet körülbelül egy órával korábban olvasta, és Olivecronáról úgy fogalmazott, hogy a híres sebész éppen Budapesten tartózkodik. Ebből következik, hogy az itt említett támadás nem azonosítható automatikusan a Nemzet

Szava június 7-i cikkével.

Az a szöveg valóban kifogásolta Karinthy támogatását, gúnyolta a fiához írt levelét és bírálta a körülötte kialakult kultuszt. A témák rokonsága miatt kézenfekvő volt arra gondolni, hogy talán erre utal később az író. A szeptemberi első közlés azonban más helyzetet ír le. Egy aktuális, Olivecrona budapesti látogatásához kötött támadásról beszél. Simon Katalin kutatása szerint Olivecrona 1936. szeptember 22-én, az Orvosi Továbbképzés Központi Bizottságának meghívására érkezett Budapestre; Karinthy előszavának utalása ehhez az aktuális látogatáshoz kapcsolja a keresett széljegyzetet. Ez új nyomozási feladatot ad.

Meg kell keresni a szeptember 27. előtti napok szélsőjobboldali sajtójában azt a széljegyzetet, amely Olivecrona budapesti jelenlétét és Karinthy reklámozását kapcsolta össze. Ha megtaláljuk, a regény megszületésének közvetlen médiatörténeti katalizátorát azonosíthatjuk.

A felismerés azért különösen értékes, mert Karinthy saját szavai alapján a sajtóvita nemcsak körülvette az Utazás a koponyám körül keletkezését, hanem közvetlenül bele is szólt abba. A médiafelhajtás tehát

kétféle módon járult hozzá a könyvhöz.

Először anyagot teremtett számára. Hónapokon keresztül nyilvános eseménnyé tette a betegséget, amelyre Karinthy később saját változatával válaszolhatott. Másodszor provokálta az író.

A vád, hogy ő és a hozzá közel álló sajtó reklámot csinál Olivecrona látogatásából és saját betegségéből, láthatóan érzékenyen érintette. Válaszul lényegében azt mondta: ha reklámnak tekintik, hogy elmeséli, mi történt vele, akkor annál inkább el fogja mesélni. Van ebben valami jellegzetesen karinthys dac.

A támadás eredeti célja az lehetett, hogy nevetségessé vagy erkölcsileg kétségessé tegye a Karinthy körül folytatódó érdeklődést. Az eredmény, legalábbis Karinthy saját elbeszélése szerint, éppen az ellenkezője lett. Olyan ösztönzést adott neki, amely hozzájárult ahhoz, hogy a történetet hosszú formában is megírja. A sajtó támadása ezzel bekerült a könyv keletkezéstörténetébe.

Karinthy nem rejtette el ezt a kapcsolatot. Már az első folytatásban kitette az olvasó elé, mintha azt akarná mondani: tudom, hogy önreklámmal vádolnak, tudom, hogy mindenki ismeri az esetemet, tudom, hogy felmerülhet, miért kell még egyszer elmondani, és

mindezek ellenére – részben éppen ezért – el fogom mondani.

Ez egészen szokatlan kezdés. A regény még el sem indult, de szerzője már a recepcióval vitatkozott.

Az olvasó így egyszerre három idősíkban találta magát. Emlékezett a tavaszi sajtóhírekre. Olvasta Karinthy szeptemberi reflexióját ezekre a hírekre és az újabb támadásra. Közben pedig egy olyan regény első részét tartotta a kezében, amely visszavezette őt a történet kezdetéhez. A már ismert esemény újra bizonytalanná vált.

Ez az egyik legnagyobb írói teljesítmény az Utazás a koponyám körül szerkezetében. Karinthy képes volt úgy visszavezetni olvasóját a tünetek megjelenéséhez, hogy az olvasó közben tudta, mi lesz a vége. A feszültséget nem az esemény kimenetele, hanem a felismerés késlekedése adta. A főszereplő még nem tudja azt, amit az olvasó már tud.

Amikor megszólalnak a különös hangok, amikor romlik a látás, amikor az orvosok bizonytalanok, a korabeli olvasó már tudhatta: agydaganatról van szó. Karinthy akkori énje viszont még nem.

Ez dramaturgiai előnyt kovácsolt abból, ami első pillantásra hátránynak tűnt. A sajtó elárulta a történet végét, de ezzel új feszültséget hozott létre a tudó olvasó és a még nem tudó főszereplő között.

Az Utazás a koponyám körül ezért nem úgy működött, mint egy detektívtörténet, amelyben azt kell kideríteni, ki a tettes. A „tettes” ismert volt: a koponyában növekvő elváltozás. A kérdés az lett, hogyan jut el egy ember saját testének homályos jelzéseitől addig a pillanatig, amikor már ő is tudja azt, amit az olvasó előre tud.

A könyv ezen a ponton közel került a tragédiák régi dramaturgiájához. A közönség gyakran előre ismeri a végkifejletet, mégis figyeli, hogyan közelít hozzá a szereplő. A tudás nem megszünteti, hanem átalakítja a feszültséget. Karinthy esetében ehhez társult még valami: a történet dokumentumjellegének érzése.

Az olvasó emlékezhetett arra, hogy mindez valóban megtörtént. Talán ugyanabban a Pesti Naplóban olvasta a május 5-i műtéti hírt, amelyben most szeptemberben a regény első részét olvasta. A lap maga kötötte össze a tényt és az irodalmat. Ugyanaz a sajtótermék először tudósítást közölt egy életveszélyes operációról, majd néhány hónappal később folytatásokban közölte annak

irodalmi feldolgozását. Ritka tisztasággal figyelhető meg így, hogyan változik át az esemény művé.

Tavasszal a szerkesztőség kérdezett. Ősszel Karinthy válaszolt.

A folyamat azonban ennél összetettebb volt, mert Karinthy maga is már tavasszal publikálni kezdett. Az Agyműtét az illető agyból nézve, az Új életet kezdek, a Születésnap és más szövegek átmenetet képeztek a hír és a regény között. Az író hónapokon át próbálta különböző formákban elbeszélni ugyanazt az élményt, mielőtt hosszabb művének formáját kialakította volna. Ezért az Utazás a koponyám körül nem első elbeszélés, hanem újraserkesztés is.

Az egyik legfontosabb feladatunk később éppen az lesz, hogy ezeket a változatokat egymás mellé tegyük. Mit mondott Karinthy három héttel a műtét után? Mit mondott júniusban? Mi került be a szeptemberben induló regénybe? Mely jelenetek változtak meg, melyek váltak részletesebbé, melyek tűntek el? Az eltérés önmagában nem bizonyít pontatlanságot.

Az emlékezet működik, az író válogat, a műfaj változik. Egy fiához írt újságlevélnek más szerkezete van, mint egy hónapokon át közölt regénynek. A közvetlen élmény

után készített beszámoló más részletet tarthat fontosnak, mint az, aki fél évvel később már egész történetté rendezi ugyanazt az időszakot.

A kérdés ezért nem az lesz, „hazudott-e” Karinthy. Sokkal érdekesebb azt vizsgálni, hogyan dolgozott.

A sajtóanyag ebben páratlan ellenőrzési lehetőséget ad. Rendelkezünk olyan cikkekkel, amelyek még azelőtt készültek, hogy Karinthy tudhatta volna története végét. Vannak műtét közbeni tudósítások, közvetlenül utána írt saját szövegek, hónapokkal későbbi reflexiók, végül az irodalmi változat. Kevés betegségregény keletkezése követhető végig ilyen sűrű dokumentációval.

A Pesti Napló folytatásos közlése közel fél évig tartott. Az első rész 1936. szeptember 27-én jelent meg, a záró Robinson szigete pedig 1937. március 14-én. A történet tehát időben is újra elnyúlt. Az, ami a valóságban néhány hónap alatt zajlott le, újabb hónapokon keresztül jelent meg a lapban.

Karinthy betegsége másodszor is folytatásos történetté vált. Először maga a sajtó tette azzá. Most már az író.

A két sorozat között azonban lényeges különbség volt. Tavasszal a következő rész tartalmát senki sem ismerte. Amikor a Pesti Napló a műtét napján Stockholmból telefonált, valóban nem lehetett tudni, mi lesz a következő hír.

Ősszel és télen már mindenki tudta a végét. A folytatásos regény mégis hónapokon át működött. Ez önmagában bizonyítja, hogy Karinthy történetének ereje nem a szenzációban rejlett. A szenzáció addigra elfogyott. Ami megmaradt, az az elbeszélés volt.

A záró részben, 1937 márciusában Karinthy már Saltsjöbadenben jár. A Robinson szigete című fejezetben a túlélés tapasztalatát hajótöréshez hasonlítja. Az ember elveszítheti mindazt, amivel korábban meg akarta rakni hajóját, és végül már annak is örül, ha a tenger kidob egy deszkaszálat, amelybe belekapaszkodhat.

A gondolat messze van a május eleji újságcímektől. Ott a sikeres operáció volt a történet vége. Itt az élet újrakezdésének bizonytalansága. A záró sorokban Karinthy megköszöni magyar barátainak, hogy nem hagyták elveszni, megköszöni azok aggodalmát és az idegenek imáját, végül pedig Olivecronának a hátralévő éveit.

A médiaesemény szereplői tehát a regény végén is ott maradtak. Barátok. Idegenek. Olvasók. Olivecrona. A személyes történet sohasem vált teljesen magánüggé.

Az Utazás a koponyám körül éppen azért születhetett meg abban a formában, ahogyan ismerjük, mert Karinthy betegsége már előzőleg nyilvános eseménnyé vált. A sajtó tudósított a regény alapjául szolgáló történetekről, és közben azt is befolyásolta, hogyan kellett az írónak később elmesélnie őket. Sőt a szeptember 27-i előszó alapján ennél többet is mondhatunk.

Egy sajtótámadás közvetlenül hozzájárulhatott ahhoz, hogy egyáltalán rászánja magát az elbeszélésre. Így zárult be az első kör. A betegségből hír lett. A hírből vita. A vitából pedig irodalom.

11. Mi történt valójában?

Az Utazás a koponyám körül egyik különös tulajdonsága, hogy olvasás közben könnyű megfelekedezni arról: a történet szereplője és elbeszélője ugyanaz az ember, de nem ugyanabban az időben. A beteg Karinthy még nem tudja, mi történik vele. A könyvet író Karinthy már ismeri a diagnózist, túlélte a műtétet, beszélt feleségével és orvosaival, olvasta a róla megjelent híreket, és hónapok álltak rendelkezésére ahhoz, hogy emlékeit történetté rendezze.

Ezért a regény és a korabeli dokumentumok közötti eltérés önmagában semmit sem bizonyít. Nem bírósági vallomást olvasunk, hanem irodalmi művet, amely valós eseményekből épült. Az igazán érdekes kérdés az, mennyit őrzött meg Karinthy abból, ami az események idején dokumentálható, hol vont össze történéseket, és mely pontokon alakította át tapasztalatait azért, hogy az olvasó ugyanabba a bizonytalanságba kerüljön, amelyben ő élt 1936 tavaszán. Már az első tüneteknél érdemes óvatosan haladni.

A regény emlékezetes nyitánya a különös vonatdübörgéshez kötődik. Karinthy olyan hangot érzékel, amelynek nincs valós külső forrása, és ez

fokozatosan vezeti el ahhoz a felismeréshez, hogy a baj nem a környezetben, hanem saját testében lehet. A jelenet irodalmilag tökéletes kezdet. Egy láthatatlan vonat érkezik, és az olvasó vele együtt indul el a diagnózis felé.

A korabeli dokumentumokból azonban valamivel lassabb és kevésbé rendezett kezdet rajzolódik ki. Karinthy 1936. március 7-én Böhm Arankának írt levelében még fülzúgásról panaszkodott, a később oly fontos vonatdübörgést nem említette. A fennmaradt adatok szerint ezt körülbelül március 10-e táján kezdhette érzékelni. A két időpont között csak néhány nap van, de a különbség jelzi, hogyan működik az utólagos elbeszélés: a regény egy erős, jól felismerhető tünet köré rendezi a kezdetet, miközben az életben a panaszok fokozatosabban és kuszábban jelentek meg.

A fejfájás ráadásul önmagában sem volt teljesen új. A bécsi klinika későbbi leletei szerint Karinthy hosszú idő óta visszatérő, tarkótáji fájdalmakkal küszködött. 1935 karácsonyán már erős fejfájást érzett. Ezekből utólag könnyű volna egyenes vonalat húzni az agydaganathoz, de ezt a források nem teszik lehetővé. A visszatérő fejfájásnak számtalan oka lehetett, és maga Karinthy sem kapcsolta azonnal össze későbbi betegségével.

A bizonytalanság a korai kezeléseken is jól látható. Először fülészhez járt, mert fülzúgását valamilyen helyi gyulladás következményének gondolta. Egy ideg orvos pszichés eredetű problémára gyanakodott. Egy másik orvos nikotinmérgezéssel magyarázta a rosszulletet. Karinthy egy ideig maga is elfogadta ezt az utóbbi lehetőséget, és megpróbálta abbahagyni a dohányzást.

A regényben ezek az epizódok egymásra épülő tévedésekként működnek. Az olvasó tudja, hogy egyik magyarázat sem lesz helyes, ezért minden téves diagnózis növeli a feszültséget. Az életben azonban ezek nem feltétlenül ostoba vagy hanyag melléfogások voltak. Az orvosok olyan tüneteket próbáltak értelmezni, amelyek eleinte többféle betegségre utalhattak, ráadásul olyan korban, amikor a mai képalkotó diagnosztika nem létezett.

Karinthy mindezt utólag már a történet végének ismeretében írta meg. Ez óhatatlanul megváltoztatta az események jelentését. Különösen érdekes ebből a szempontból a betegség felismerése.

A regényben fontos szerepet kap az a pillanat, amikor Karinthy Bécsben egy agydaganatos beteggel találkozik, és a tüneteket hallva hirtelen saját magára ismer. A

jelenet azt a benyomást kelti, hogy az író részben önmaga diagnosztája lett: előbb ráébred, mi lehet a baja, majd az orvosi vizsgálatok megerősítik gyanúját. A dokumentumok alapján ennek van valós magja.

Böhm Aranka ekkor a Wagner-Jauregg klinika neurológiai osztályán dolgozott, és Karinthy valóban találkozhatott ott olyan beteggel, akinek állapota saját tüneteire emlékeztette. Feleségének már az íráskép romlása is feltűnt. A következő döntő lépést azonban Budapesten tették meg. A Mária utcai szemklinikán Horay adjunktus a látóideg elváltozását észlelte, és továbbküldte Karinthyt a Korányi-klinikára. Március 17-én elkészült az első koponyaröntgen. A szemfenék szerepe ezért jóval több regényes motívumnál.

A pangásos papilla annak jele lehetett, hogy a koponyán belül megnövekedett a nyomás. Karinthy számára a szemvizsgálatok eleinte bosszantó és érthetetlen procedúrának látszottak; a későbbi események fényében viszont ezek vezettek közelebb a helyes diagnózishoz. A március 16-i A Reggel-riport éppen azt az átmeneti pillanatot őrizte meg, amikor az író már tudta, hogy folyamatosan a szemfenekét nézi, de a vizsgálatok jelentőségét még maga sem látta teljesen át.

A regény tehát nem találja ki az önfelismerés történetét, de erőteljesebben Karinthy tudati útjára helyezi a hangsúlyt, mint amennyit a klinikai dokumentáció önmagában indokolna. Az orvosi diagnózis fokozatosan épült fel, több ember és több vizsgálat eredményéből. Az irodalmi történetben ezzel párhuzamosan kialakul egy másik diagnózis: a beteg saját felismerése. A kettő végül találkozott.

Áprilisban Bécsben már jóval kevesebb bizonytalanság maradt. A Wiener Polikliniken részletesen kivizsgálták Karinthyt. Április 6-án arra jutottak, hogy a fülfájást a koponyaüregben növekvő nyomás okozza, a röntgen pedig kisagyi elváltozásra utalt. Április 15-én és 19-én mindkét szemén súlyos pangásos papilla és bevérzések látszottak. Öt nappal később a látásromlás már olyan mértékű volt, hogy a lelet kifejezetten a vakság közvetlen veszélyére figyelmeztetett. Ezek a dátumok fontosak, mert megmutatják, milyen gyorsan vált sürgőssé a helyzet.

A regényben a beteg és az orvosok közötti kommunikáció többször szinte abszurd játékként jelenik meg. Karinthy tudni akarja, mi baja, miközben körülötte mindenki mintha kerülni próbálná a végleges mondatot. Az orvosok részben azért hallgatnak, mert óvni akarják, ő

pedig közben már sejti vagy tudja azt, amit el akarnak előle rejteni.

A dokumentumok ezt a kommunikációs zavart nem tudják olyan pontosan rögzíteni, mint az irodalmi szöveg. A leletek azt mutatják, mit állapítottak meg az orvosok, de azt nem, mikor és milyen mondatokkal közölték mindezt a beteggel. Ebben a kérdésben Karinthy elbeszélése pótolhatatlan forrás, ugyanakkor éppen itt a legnehezebb külső dokumentummal ellenőrizni.

Annyi azonban bizonyos, hogy április második felére a helyzet szakmailag világos volt. A kisagy térségében elhelyezkedő daganatot mielőbb meg kellett operálni, mert Karinthy látása rohamosan romlott, és élete is veszélyben volt. A stockholmi út megszervezésének történetét a regény szükségképpen más nézőpontból mutatja, mint a fennmaradt levelek.

Makai Endre április 18-án írt Olivecronának. Röviden ismertette a diagnózist, majd nagy hangsúlyt helyezett arra, milyen jelentős író Karinthy. Biztosította a professzort arról is, hogy a barátok előteremtik az utazás és a kezelés költségeit. A gyűjtésben Hatvany Lajos, Herczeg Ferenc és Bethlen Margit játszott szerepet, a pénz kezelését pedig Stockholmba irányították.

Ezek az adminisztratív és pénzügyi részletek kevésbé alkalmasak egy belülről elbeszélte betegségregény dramaturgiájához. A dokumentumokból viszont világosan látható, hogy Karinthy útja mögött jelentős szervezőmunka állt. A regényben a beteg és a betegség viszonya uralkodik, a történeti valóságban egy kiterjedt társadalmi hálózat is dolgozott azon, hogy Stockholm egyáltalán lehetséges legyen.

Április 27-én Karinthy megérkezett a Serafimer kórházba. Látása ekkorra annyira leromlott, hogy gyakorlatilag alig látott. A svéd vizsgálatok megerősítették a bécsi diagnózist: kisagyi tumor, amely azonnali műtétet igényel.

A regény egyik legérdekesebb kérdése innen kezdődik, mert a stockholmi műtétről már három egymástól függetlenebb nézőponttal rendelkezünk. Megvan Karinthy saját elbeszélése, Böhm Aranka másnapi sajtóbeszámolója és a kórházi operációs dokumentáció.

Ez ritka helyzet. Az emberi emlékezet egyik legszélsőségesebb élményét vethetjük össze azzal, amit a sebészek ugyanarról a két óráról szakmai nyelven feljegyeztek.

A dokumentumok alapján május 4-én reggel először ventrikulográfiás vizsgálatot végeztek. Ehhez nyílást készítettek a koponyán, majd levegőt juttattak az agykamrarendszerbe, hogy röntgenfelvételeken pontosabban meghatározhassák a daganat helyét. A felvételek a harmadik és a negyedik agykamra tágulatát, valamint a negyedik kamra környékén elhelyezkedő tumort mutatták.

Csak ezután kezdődött a tényleges műtét. Ez a dokumentált sorrend különös fényt vet Karinthy egyik legemlékezetesebb jelenetére.

Az Agyműtét az illető agyból nézve korai változatában, majd később a regényben is elmondja, hogy először megfúrták a koponyáját, aztán egy sötét helyiségbe vitték, ahol hosszasan vizsgálták. Karinthy ebből arra következtetett, hogy már túl van a műtéten. Megkönnyebbült. Amikor később visszavitték, csak akkor értette meg, hogy ami addig történt, előkészítő vizsgálat volt, és az igazi operáció még hátravan. A kórházi dokumentumok itt lényegében igazolják az élmény szerkezetét.

Az első koponyafúrás a ventrikulográfia része lehetett. A „sötét helyiség” megfeleltethetett a röntgenvizsgálat

környezetének. Az eredményeket Olivecrona és Lysholm értékelte, majd csak ezután került sor a daganat eltávolítására.

Ami Karinthy számára zavaros, félreértett és félelmetes eseménysor volt, az operációs dokumentációban világos orvosi protokoll. A két forrás nem cáfolja, hanem magyarázza egymást.

Ugyanez igaz a műtét időtartamára is. A korai sajtóhírek hozzávetőleg kétórás beavatkozásról beszéltek. A kórházi adatok szerint a tényleges operáció körülbelül fél tizenegyedtől fél egyig tartott. A műtét helyi érzéstelenítésben zajlott, Olivecrona motoros fúrót használt, a beteget pedig folyamatosan figyelték. Karinthy tehát valóban ébren volt.

Ez a részlet már május 5-én bekerült a sajtóba, később azonban olyan mértékben összeforrt a történet legendájával, hogy könnyű volna irodalmi túlzásnak gondolni. A dokumentumok szerint nem az. Olivecrona módszerének része volt, hogy beszéltette a beteget, kérdezgette, figyelte állapotát. Percenként ellenőrizték a vérnyomást, oxigént adtak, Karinthy pedig egyszer morfiuminjekciót is kapott. A műtét során vérátömlesztésre is szükség volt.

A dokumentumok szerint előre készenlétben tartottak egy donort, akit végül be kellett vinni. Ettől Karinthy elbeszélése nem lesz kevésbé drámai, inkább az ellenkezője történik. A későbbi olvasó számára könnyen fantasztikusnak tűnő műtét mögött nagyon is konkrét veszélyek álltak. Az orvosok bénulástól tartottak, és Karinthy karzsibbadásra panaszkodott. Olivecrona később azt is elismerte, hogy a látás teljes helyreállításában akkoriban nemigen bíztak.

A regényben Karinthy különösen érzékenyen figyeli saját tudatának működését. Arany János sorait ismételve, hangokat értelmez, Olivecrona kérdéseire válaszol, megpróbálja kitalálni, mi történik a fejében. Ezeknek a gondolatoknak természetesen nincs megfelelőjük a kórlapon. Az operációs jegyzőkönyv csak a testet tudja dokumentálni. Éppen itt válik világossá, miért volt szükség Karinthy könyvére.

A kórlap elmondja, mit csinált Olivecrona. A sajtó elmondta, mi történt Stockholmban.

Karinthy azt mondta el, mi történt azzal az emberrel, akinek mindezt a testen végrehajtották. A három történet csak együtt teljes.

A műtét kimenetelét illetően a korabeli sajtó gyorsan leegyszerűsítette a helyzetet. A daganatot eltávolították, komplikáció nem történt, a beteg állapota megfelelő – innen már szinte egyenes út vezetett a „sikeres operáció” címekhez. A valós gyógyulás kevésbé volt egyenes.

Karinthy egy héttel később magas lázzal járó agyhártyagyulladást kapott. A gyulladás körülbelül öt nap alatt lezajlott, a kórházi zárójelentés május 26-án készült el, és csak ezután utazott Saltsjöbadenbe lábadozni.

Ez jelentős különbség a műtét utáni első hírek optimizmusához képest. A Pesti Napló két-három hetes, más lapok négy-öt hetes kórházi tartózkodással számoltak. A prognózisok már az első napokban eltértek, mert a sajtó olyan folyamat végpontját próbálta megjósolni, amely még nem zajlott le.

Karinthy saját későbbi történetének egyik legfontosabb része az idő érzékelésének felbomlása. A műtét utáni napokban nem tudta, mennyi idő telt el, egy-egy alvást egész éjszakának vagy akár hosszabb időszaknak érzett. Erről már a korai saját beszámolóiban is írt, tehát nem olyan motívumról van szó, amelyet csak hónapokkal később talált ki a regény kedvéért. Ez az

összevetés módszertanilag fontos.

Minél közelebb esik egy Karinthy által leírt emlék a műtéthez készült korai szövegekhez, annál kevésbé valószínű, hogy kizárólag a későbbi regény szerkesztése hozta létre. A koponyafúró hangja, az idő összezavarodása, Olivecrona megszólalásai és a műtét több érzéki részlete már 1936 májusában megjelentek. A regény ezeket kibontotta és nagyobb szerkezetbe illesztette, de nem a semmiből alkotta meg őket. Más esetekben a források jóval óvatosabb következtetést engednek.

A pontos párbeszédek ilyenek. Karinthy sok hónappal később teljes mondatokat idéz orvosoktól, barátoktól, feleségétől és saját magától. Nincs okunk feltételezni, hogy ezek minden szava pontosan úgy hangzott el. Egy írói elbeszélésben a párbeszéd az emlékezés és a rekonstrukció eredménye. Ettől az alaphelyzet lehet valós, a mondatok azonban már Karinthy szövegének részei.

Ugyanez vonatkozik az események egymásutánjára is. Az életben több vizsgálat, több orvosi vélemény és hosszabb várakozás történt. A könyvnek ritmusa kellett legyen. Bizonyos folyamatokat ezért Karinthy közelebb

húzhatott egymáshoz, másokat jobban szétválaszthatott.

A dokumentumok alapján azonban a történet fő váza meglepően stabil. A fülzúgás és fejfájás valós.

A látásromlás valós. A szemfenéki elváltozás dokumentált.

A bécsi diagnosztika dokumentált. A kisagyi tumor diagnózisa dokumentált.

A rohamosan fenyegető vakság dokumentált. A stockholmi út időpontja dokumentált.

A ventrikulográfia dokumentált. A helyi érzéstelenítésben végzett, körülbelül kétórás műtét dokumentált.

Karinthy éber állapota dokumentált. A motoros fúró használata dokumentált.

A műtét sikere dokumentált. Mindez azt jelenti, hogy az Utazás a koponyám körül fantasztikuma jelentős részben nem abból ered, hogy Karinthy fantasztikus eseményeket talált ki.

A valóság volt fantasztikus. Az irodalmi munka elsősorban abban állt, hogy ezt a valóságot olyan formába rendezte, amelyben egy másik ember is

átélhetőnek érezhette.

Karinthy maga később éppen ezért tartotta fontosnak Olivecrona véleményét. Amikor a könyv elkészült, levelezésükben lényegében azt a kérdést tette fel a professzornak, vajon a saját művészi valósága mennyire tér el az orvosi valóságtól. A kérdés rendkívül pontos.

Nem azt kérdezte, igazat írt-e. Azt kérdezte, mit tett az igazsággal, amikor irodalmat csinált belőle.

A stockholmi dokumentumok évtizedekkel későbbi előkerülése lehetővé teszi, hogy erre részben válaszoljunk. Karinthy sok esetben nem távolodott el annyira a tényleges eseményektől, mint amennyire a könyv különleges hangja alapján várnánk. Az orvosi tényeket természetesen saját érzékelésén szűrte át, néha félreértette őket, néha utólag rendezte sorrendbe, de a műtét alapvető eseményei mögött meglepően szilárd dokumentáció áll.

Sőt, néhány esetben éppen a később előkerült iratok magyarázzák meg azt, ami korábban regényes különcségnek tűnhetett. A két egymást követő „koponyafúrás” példája ilyen.

A beteg nem értette, miért kezdik újra azt, amiről azt hitte, már megtörtént. Az orvosi dokumentációból tudjuk: két különböző eljárás részeit érzékelte.

Az irodalom itt nem meghamisította a valóságot. Megőrizte a beteg tévedését.

Ez talán az egész könyv egyik legfontosabb különbsége a hagyományos orvosi történettel szemben. A klinikai dokumentum utólag rendet teremt. Megmondja, mi volt vizsgálat, mi volt műtét, mit mutatott a röntgen, mikor adtak morfiumot és mennyi ideig tartott a beavatkozás.

A beteg azonban nem így élte át. Ő nem látta saját kórlapját. Nem tudta mindig, melyik helyiségbe viszik. Nem tudta, miért fúrják meg a koponyáját. Nem tudta, mikor kezdődik és mikor ér véget a műtét. Nem tudta biztosan, látni fog-e még. Az Utazás a koponyám körül ennek a nem tudásnak a dokumentuma.

Ezért a regény és az orvosi iratok közötti eltéréseket nem hibajegyzékként érdemes olvasni. Sokkal többet tanulunk belőlük, ha azt kérdezzük: mit láthatott a beteg abból, amit az orvos tudott?

A válasz gyakran az, hogy nagyon keveset. És éppen ebből a különbségből született meg Karinthy történetének egyik legmélyebb feszültsége.

HÁTTÉRGYÁR

12. A sajtó Karinthyja

Az 1936 tavaszán és nyarán megjelent újságcikkeket egymás után olvasva feltűnő, milyen gyorsan kialakult Karinthy Frigyes betegsége körül egy jól felismerhető főszereplő. Ez a figura természetesen hasonlított a valódi Karinthyra, hiszen többnyire róla szóló megtörtént eseményekből, saját mondataiból, barátai beszámolóiból és fényképeiből épült fel. Mégsem volt azonos vele. A sajtónak néhány mondatban, egy címben vagy egy rövid riportban kellett elmagyaráznia, miért érdekes ez az ember, hogyan viseli betegségét, és miért kell az olvasónak másnap is kíváncsinak lennie arra, mi történt vele.

A legállandóbb elem a humorista képe maradt. Már a Korányi-klinikáról szóló márciusi riportban fontos volt, hogy Karinthy viccelődik a lehetséges tumorról. Stockholmba indulásakor anekdota őrizte meg az állítólagos búcsúpoént. A műtét után pálinkát kérő és teniszezni akaró beteg története szintén tökéletesen megfelelt ennek a szerepnek, ahogy a lóversenytippet kérő, Olivecrona nevén tréfálkozó vagy a saját hősszerepét kergekóros birkákkal leromboló Karinthy is.

A sajtó számára ezek a történetek többet jelentettek könnyű színesnél. Bizonyítékul szolgáltak arra, hogy a beteg szellemi személyisége változatlan maradt. A közönség részben éppen ettől félt a leginkább: az agyműtét után életben maradhat ugyan az ember, de vajon ugyanaz lesz-e, aki előtte volt? A humor ezért egyfajta laikus neurológiai tesztté vált. Ha Karinthy még képes azonnal tréfát csinálni abból, ami vele történik, akkor az olvasó megnyugodhat: az agy, amelyet megoperáltak, továbbra is Karinthy agya.

Ennek a képnek volt valós alapja. Saját írásai bizonyítják, hogy Karinthy valóban humorral reagált a helyzetekre, és aligha kellett minden poént újságíróknak kitalálniuk. A sajtó azonban válogatott a valóságból. A vicces mondat nagyobb eséllyel került címbe, mint az a pillanat, amikor a beteg nem tudta, mennyi idő telt el az ébredése óta, vagy amikor látása romlásától tartott. A történetnek szüksége volt felismerhető Karinthyra, ezért minden olyan részlet különösen értékes lett, amely a régi személyiség folytonosságát bizonyította.

A második állandó szerep a bátor betegé volt. Már a műtét előtt is azt írták róla, hogy nyugodt, tréfálgozik, és ismeri a rá váró veszélyt. A műtét alatti éber állapot még alkalmasabb volt ennek hangsúlyozására. A lekötözött

karjára panaszkodó vagy az orvossal beszélgető Karinthy olyan embernek látszott, aki szinte kívülről figyeli saját életveszélyét.

Saját későbbi szövegei ennél összetettebb képet adnak. Karinthy valóban figyelt, megjegyzett és értelmezett, de közben félreértette, mi történik vele, elköszönt önmagától, kapaszkodott emlékeibe, és olyan állapotokat élt át, amelyek fölött nem rendelkezett. A bátorság és a félelem nem zárta ki egymást. A sajtó azonban könnyebben dolgozott az előbbivel, mert a közönség számára egyértelműbb történetet adott.

A harmadik szerep a nemzeti értéké volt. Makai Endre Olivecronának írt levelében már megjelent a gondolat, hogy Karinthy olyan ritka kulturális tehetség, akinek megmentése túlmutat a magánéleten. A sikeres műtét után ez a felfogás gyorsan közösségi nyelvvé vált. A lapok úgy beszéltek az íróról, mint akit visszakupott a magyar irodalom, Olivecronát pedig úgy ünnepelték, mint aki nemcsak egy ember életét, hanem jövőbeli művek lehetőségét is megőrizte.

Ez a kép könnyen összeegyeztethető volt az együttérzéssel, de jóval kényesebb következményekkel járt. Ha Karinthy nemzeti érték, akkor különleges

segítsége is könnyebben igazolható. Ha azonban különleges segítséget kap, akkor felmerülhet, miért nem kap hasonlót egy névtelen beteg. A Nemzet Szava támadása éppen ezen a ponton fordította visszájára a nemzeti érték érvelését.

A sajtó így egyszerre emelte ki Karinthy a hétköznapi betegek közül és tette sebezhetővé azzal a váddal szemben, hogy kivételezett ember. Minél magasabbra került a nyilvánosságban, annál könnyebb volt rámutatni arra, mennyire más lehetőségekkel rendelkezett, mint a többség.

A negyedik szerep a hírességé. Ezt a fogalmat óvatosan kell használni, mert a két világháború közötti sajtó világa jelentősen különbözött a későbbi televíziós vagy közösségi médiás celebvilágtól. A működés néhány alapvonása azonban felismerhető. Karinthy betegsége azért vált országosan követett eseménnyé, mert az olvasók már előzetesen személyes ismerősként kezelték azt az embert, akit valójában sohasem láttak közeliről.

Ismerték arcát a képes lapokból, tudták, melyik kávéházban ül, olvasták családi történeteit, hallottak Böhm Arankáról és gyermekeiről, ismerték barátait, vitáit és szokásait. Az író nem csak művek neve alatt

létezett. Személyisége hosszú évek alatt önálló sajtótémává vált.

Ez tette lehetővé, hogy egy kórházi felvétel vagy egy látogató története is hír legyen. Az olvasó nem ismeretlen beteg sorsáról értesült, hanem valakiről, akinek közéleti személyiségét már korábban felépítették számára. A betegség ezt a kapcsolatot tette szokatlanul intenzívvé.

A határ magánélet és nyilvánosság között eközben gyorsan elmosódott. Az újságok tudósítottak a diagnózisról, a látás romlásáról, a pénzgyűjtésről, a műtét részleteiről, a műtőben hallott hangokról, az operáció utáni állapotról és arról is, mit ír az apa a fiának. Böhm Aranka a műtét alatt telefonon beszélt a szerkesztőséggel, Karinthy családi levelét pedig néhány napon belül több ország magyar lapjai közölték újra.

A mai szem számára különösen feltűnő az orvosi információk részletessége. Az agydaganat helyéről, a szemfenéki elváltozásokról, a műtét technikájáról és Karinthy tudatállapotáról olyan nyíltsággal írtak, amely a későbbi betegjogi és adatvédelmi normák között már más megfontolásokat vetne fel. Ezt azonban nem érdemes visszamenőleges erkölcsi ítélettel mérni. A harmincas

évek sajtógyakorlata és a híres betegekhez kapcsolódó közérdeklődés más határokat ismert.

Ráadásul Karinthy maga sem kívánt teljesen elzárkózni. Május végétől saját szövegekkel járult hozzá a nyilvánossághoz, részletesen leírta műtéti élményeit, lábadozását és saját lelkiállapotát. Magánszférája tehát nem kizárólag külső újságírói behatolás következtében vált nyilvánossá. Maga is folyamatosan irodalmi és újságírói anyaggá alakította azt.

Éppen ezért nem lehet a történetet úgy leegyszerűsíteni, hogy a sajtó megszállta egy beteg ember magánéletét, majd Karinthy később visszavette tőle azt. A kapcsolat kölcsönösebb volt. A sajtó érdeklődött Karinthy iránt, mert az író korábban hosszú éveken keresztül maga is kialakított egy nyilvános Karinthy-figurát. Amikor beteg lett, a régi kapcsolat új helyzetben folytatódott. A regény azonban sok ponton szembement azzal a képpel, amely a tavaszi hírekben megszilárdult.

A sajtó hőstörténete világos volt. A híres író megbetegszik, barátai segítenek rajta, eljut a nagy sebészhez, a műtét sikerül, a beteg hazatér. Az Utazás a koponyám körül ehhez képest tele van bizonytalansággal.

Karinthy téves következtetéseket von le, félreérti az orvosokat, ingerült, hiú, kíváncsi és időnként nevetséges. Nem úgy viselkedik, mint egy előre megírt hőstörténet főszereplője. Ez aligha véletlen.

Karinthy különösen érzékeny volt arra, ha valamilyen kész szerepbe próbálták belehelyezni. Már a Születésnap lapjain kigúnyolta saját „nemzeti hős” státuszát, a regény első közlésében pedig a betegségét körülvevő reklámvádra is reagált. Érezhette, hogy a sajtó egyre több jelentést rak rá: megmentett nemzeti kincs, modern orvosi csoda alanya, bátor beteg, szeretett humorista. A regény egyik feladata az lett, hogy ezeket a rétegeket visszafejtse.

Karinthy nem kívülről mutatta meg a híres Karinthyt. Belülről mutatta meg azt az embert, aki nem tudja, mi baja, tart a haláltól, közben pedig önkéntelenül is figyeli saját szorongását. A nyilvános személyiség mögött megjelent az a tudat, amelyhez addig senki sem férhetett hozzá. Ebben az értelemben a könyv helyreállította azt, amit a média szükségképpen elveszített.

A sajtó az eseményt látta. Karinthy a bizonytalanságot.

A lapok a műtét sikerét közölték. Karinthy annak pillanatát, amikor még nem tudhatta, sikerül-e.

Az újság szerint Olivecrona világhírű sebész. Karinthy számára ugyanaz az ember hang, kézmozdulat, tekintet és megfigyelhető személyiség.

A különbség azonban nem jelent szembenállást. A regény nem cáfolja a sajtó alaptörténetét. A legtöbb lényeges tényt elfogadja, és ahogy a stockholmi dokumentumok később bizonyították, az orvosi eseménysorban is meglepően sok pontos részletet őrzött meg. A különbség inkább a nézőpontban van.

A sajtó számára Karinthy teste közérdekű esemény helyszíne lett. A regény számára ugyanaz a test egy ember tudatának lakóhelye.

A kettő találkozásából született az Utazás a koponyám körül sajátos feszültsége. Az olvasó egyszerre ismerte kívülről és belülről a történetet. Emlékezhetett az újságokban látott Karinthyra, miközben most azt olvasta, mi történt abban az emberben, akit a címlapok és híroszlopok hónapokkal korábban már megmutattak neki.

Ez a kapcsolat Karinthy számára sem ért véget a regény megírásával. Amikor a mű elkészült, nem elégedett meg azzal, hogy saját emlékeit és a sajtó történetét irodalommal formálta. Szüksége volt egy

harmadik tekintetre is.

Meg akarta tudni, mit gondol minderről az az ember, aki valóban belenézett a koponyájába. Ez az ember Herbert Olivecrona volt.

HÁTTÉRGYÁR

13. A tudományos és a művészi valóság

1937. március 22-én Karinthy Frigyes levelet írt Stockholmba. Mellékelte az Utazás a koponyám körül német fordítását, és arra kérte Herbert Olivecronát, szakítson időt a könyv elolvasására. A levél udvariassági gesztusnál többet jelentett. Karinthy olyan kérdést tett fel benne, amely az egész mű természetét pontosan megfogalmazta: vajon az ő művészi valósága eltorzította-e a tudományos valóságot? Rögtön hozzátette, hogy végső soron talán a kettő ugyanaz.

A kérdés mögött nem szerénykedés állt. Karinthy tisztában volt vele, hogy a könyvben valós orvosok, valós kórház, valós műtét és az orvostudomány által ellenőrizhető események szerepelnek. Ő azonban nem szakmai tanulmányt írt. Azt rögzítette, amit érzékelt, gondolt és emlékezetében megőrzött, miközben sokszor nem is értette pontosan, mit csinálnak vele. Olivecrona ezért különleges olvasó volt.

Az átlagos olvasó azt mondhatta meg, hitelesnek érzi-e Karinthy félelmét, humorát vagy gondolatait. A sebész viszont összevethette az elbeszélést azzal, amit saját szakmai tudása alapján valóban végzett. Ő tudta, melyik

koponyafúrás miért történt, milyen elváltozást talált, melyik műtéti lépésnek mi volt a célja, és mennyire felelt meg Karinthy leírása az operáció szakmai valóságának. Karinthy éppen ezért kíváncsi volt a véleményére.

A levél azért is fontos, mert cáfolja azt a képet, hogy az író számára közömbös lett volna az orvosi hitelesség. Nem úgy tekintett az Utazás a koponyám körül eseményeire, mint szabadon alakítható nyersanyagra, amelyben a művészi hatás minden más szempontot felülírhat. Ellenkezőleg, szeretett volna megbizonyosodni arról, hogy a belső élmény irodalmi átalakítása nem vezetett alapvető szakmai hamisításhoz. A tudományos és művészi valóság szembeállítása ugyanakkor nem egyszerű igaz-hamis különbséget jelentett.

A ventrikulográfia példája mutatja ezt a legjobban. A tudományos valóság szerint meghatározott diagnosztikai eljárás zajlott, amelyhez a koponyán nyílást készítettek, levegőt vezettek az agykamrákba és röntgenfelvételeket készítettek. A művészi valóságban egy beteg azt tapasztalja, hogy megfúrják a koponyáját, sötét helyre viszik, majd amikor azt hiszi, végre túl van mindenén, kiderül, hogy az igazi operáció még csak most kezdődik. Mindkét történet igaz lehet.

Az első elmondja, mit csináltak. A második azt, mit jelentett ugyanaz annak, akivel csinálták.

Karinthy március 22-i kérdése tehát lényegében saját könyvének módszertanára kérdezett rá. Vajon az orvosi valóság és a beteg által megélt valóság annyira eltérhet-e egymástól, hogy az egyik meghamisítsa a másikat? Vagy ugyanannak az eseménynek két, egymást kiegészítő formájáról van szó? A stockholmi iratok évtizedekkel későbbi előkerülése inkább az utóbbit erősíti.

Karinthy természetesen nem írta le pontosan a műtét minden technikai részletét, és nem minden visszaidézett mondat ellenőrizhető. Az események fő szerkezete azonban sok ponton összeegyeztethető az orvosi dokumentációval. A művészi elbeszélés nem távolodott el annyira a tudományos valóságtól, hogy a kettő külön történetté váljon. A márciusi levélnél is érdekesebb az, amelyet Karinthy 1937. április 16-án küldött Olivecronának.

Ekkor már egy másik problémát vetett fel. Nem azt kérdezte, helyesen írta-e le az orvosi eseményeket, hanem azt, zavarja-e Olivecronát, hogy saját nevén szerepel a regényben.

Ez a kérdés közvetlenül elvezet a magánélet és a nyilvánosság határához, amely Karinthy betegsége körül kezdettől jelen volt. Most azonban megfordult a helyzet. Korábban Karinthy volt az a beteg, akinek életéről újságok részletesen beszámoltak. Most ő lett az író, aki egy másik ember szakmai életét és személyiségét tette nyilvános irodalmi anyaggá. A szerepcsere szemmel láthatóan foglalkoztatta.

Azt írta Olivecronának, hogy a könyv németül és valószínűleg svédül is megjelenik, ezért számára különösen fontos tudni, nem okoz-e kellemetlenséget a professzornak személyes szerepeltetése. Ha Olivecrona úgy érzi, hogy a könyvben való megjelenése árthat orvosi tekintélyének, Karinthy kész a külföldi kiadásokban kitalált névre cserélni a valódit. Ez aligha pusztán udvariasság.

Az író már befejezett és sikeres műről beszélt. Olivecrona alakja fontos szerepet töltött be benne, valódi neve pedig erősítette a dokumentumjellegét. A név megváltoztatása irodalmi veszteséget okozott volna, Karinthy mégis felajánlotta.

Érvelése közben érdekes különbséget tett az orvos és a beteg között. Saját magáról úgy gondolta, hogy

páciensként nem követel feltétlen diszkréciót, hiszen ő maga is hajlandó volt nyilvánossá tenni azt, ami vele történt. Ugyanakkor elismerte, hogy Olivecronának lehetnek más szempontjai. Az orvosi hivatás hagyományosan a titoktartáshoz kapcsolódik, a tudományos munka és a személyes nyilvánosság viszonya pedig eltér az íróétól. Karinthy itt már a közérdek fogalmát is behozta.

Azt kérdezte, mi fontosabb: tartózkodni a nyilvánosságtól, vagy megmutatni azt, aminek mások számára tanulsága lehet. Íróként nyilvánvalóan az utóbbi felé hajlott. Mégsem tekintette ezt automatikus felhatalmazásnak arra, hogy más ember helyett döntsön.

Ez a levél jóval modernebb problémát fogalmaz meg annál, amit a korábbi sajtófelhajtás alapján várnánk. Ki rendelkezik egy közösen átélt esemény történetével?

Karinthyé a műtét, mert az ő koponyáját nyitották fel? Olivecronáé is, mert ő végezte az operációt?

Megírhatja-e az egyik a másikat saját beleegyezése nélkül? Hol végződik a dokumentálás, és hol kezdődik a magánélet?

A két férfi helyzete különösen érdekes, mert szakmájuk eltérő választ adott ezekre a kérdésekre. Az orvos titoktartásra kötelezett szakember. Az író feladata viszont éppen az, hogy tapasztalatokat tegyen közölhetővé. Ugyanaz az esemény egyikük számára részben bizalmas orvosi ügy, másikuk számára életének egyik legerősebb megírható élménye. Karinthy áprilisi levele arról tanúskodik, hogy felismerte ezt az ütközést.

Az Utazás a koponyám körül tehát nemcsak a beteg kiszolgáltatottságáról szól. Keletkezéstörténete az orvos kiszolgáltatottságának kérdését is felvetette. Olivecrona nem maga választotta, hogy egy magyar író egyik legismertebb könyvének főszereplőjévé váljon. Egy műtét során végezte a munkáját, majd hónapokkal később egy másik nyelven írt regény hőseként találta magát.

Karinthy ezt maga is pontosan így érzékelte. Levelében Olivecronát a regény egyik főhősének tekintette, és nem akarta, hogy a professzor utólag úgy érezze: engedély nélkül használták fel személyiségét. A levelezésből ugyanakkor az is kiderül, mennyire fontos lett az író számára Olivecrona személyes véleménye.

Később, amikor a svéd Bonnier kiadó elutasította a könyv megjelentetését, Karinthy különösen érzékenyen

reagált. Más országokból ekkor már érdeklődés érkezett a regény iránt, és a mű Magyarországon jelentős sikert aratott. Éppen ezért nem tudta közömbösen fogadni, hogy abban az országban, ahol a történet legfontosabb része játszódott, nem kívánják kiadni. 1937. augusztus 14-én ismét Olivecronához fordult.

A levél hangja már jóval személyesebb volt. Karinthy hangsúlyozta, hogy nem irodalmi hiúságból ír, majd mégis nyíltan bevallotta: a stockholmi elutasítást igazságtalannak érzi. Arra gyanakodott, hogy az irodalmi vagy üzleti megfontolásokon túl más oka is lehet a döntésnek, ezért azt kérdezte Olivecronától, tud-e valamilyen háttérről, illetve érdemes volna-e másik svéd kiadóhoz fordulnia.

Semmi bizonyítékunk nincs arra, hogy az elutasítás mögött Olivecrona, a svéd kórház vagy bármilyen, a műtét ábrázolásához kapcsolódó kifogás állt volna. Karinthy levele sem állít ilyet tényként. Éppen azért kérdezett, mert nem tudta az okot. A reakciója mégis sokat elmond a professzorhoz fűződő kapcsolatáról.

Olivecrona addigra kezelőorvosból olyan tekintéllyé vált számára, akinek véleménye különösen sokat számított. Olyan tekintéllyé vált, akinek véleménye

egyszerre számított szakmai, erkölcsi és valamilyen sajátos személyes értelemben. Karinthy maga írta le ezt különösen erős, szinte zavarba ejtő hasonlattal: az orvos előtte látta szó szerint kitárulni az agyát, ezért olyan emberré vált számára, akire ösztönösen visszagondol, amikor saját lényéről kell ítéletet alkotnia. A testi kiszolgáltatottságból különleges bizalmi kapcsolat keletkezett.

A beteg számára Olivecrona nemcsak az az ember volt, aki technikailag sikeresen eltávolította a daganatot. Ő lett az egyetlen olyan külső személy, aki Karinthy testének legelzártabb részéhez szó szerint hozzáfért. Ebből az orvosi tényből az író sajátos lelki jelentést formált. Ez jól mutatja, mennyire leegyszerűsítő volt a korabeli sajtó „megmentő sebész” képe.

A magyar lapok hőst építettek Olivecronából, Horthy kitüntette, a Színházi Élet olvasói köszönetet akartak mondani neki. Karinthy számára azonban a kapcsolat ennél személyesebb és bizonytalanabb lett. Hála, csodálat, függés, kíváncsiság és a másik véleménye iránti érzékenység keveredett benne.

Az író mindeközben orvosi közvetítő szerepet is vállalt. Egy későbbi levelében más beteg ügyében ajánlott

embert Olivecronának, és az Utazás olasz kiadását is elküldte neki. A sikeres műtét tehát tartós kapcsolatot hozott létre Budapest és Stockholm között. Ez a kapcsolat Karinthy halálával sem szakadt meg teljesen.

1938 szeptemberében Böhm Aranka levelet kapott Olivecronától férje halálának lehetséges okáról. A sebész kizárta vagy legalábbis rendkívül valószínűtlennek tartotta, hogy az 1936-ban eltávolított ciszta vagy angioma visszatérése okozta volna Karinthy halálát. Inkább egy aneurizma megrepedésének lehetőségét vetette fel, de hangsúlyozta, hogy boncolás nélkül biztos választ nem lehet adni. Az a kapcsolat tehát, amely 1936 tavaszán egy orvosi beutalóval kezdődött, még Karinthy halála után is folytatódott.

A levelezés különös ívet ad az egész történetnek. Először Makai Endre ír Olivecronának, hogy mentse meg Karinthy.

Később Karinthy ír neki, hogy megköszönje, amit tett. Aztán elküldi neki a könyvet, és megkérdezi, jól írta-e meg a valóságot.

Ezután engedélyt kér arra, hogy valódi nevén hagyhassa a regényben. Majd irodalmi tanácsért fordul hozzá a svéd kiadás ügyében.

Végül Karinthy halála után Böhm Aranka kap tőle orvosi magyarázatot. Nehéz ennél érzékletesebb példát találni arra, hogyan nőhet túl egy orvos–beteg kapcsolat a kórházi helyzeten.

A levelek azonban a könyvünk szempontjából még valami miatt különösen fontosak. Bizonyítják, hogy Karinthy maga is tudatában volt a valóság és az irodalom közötti határ problémájának.

Nem évtizedekkel későbbi irodalomtörténészek vetették fel először, vajon mennyire dokumentum és mennyire regény az *Utazás a koponyám körül*. A szerző maga kérdezte ezt meg attól az embertől, aki a történet egyik legfontosabb tényét szakmailag ellenőrizhette.

A kérdésre nincs egyszerű válasz. Az orvosi dokumentum nem tudja megmondani, mit érzett a beteg.

A beteg emlékezete nem tudja minden ponton pontosan rekonstruálni az orvosi eljárást. A regény nem kórlap.

A kórlap nem regény. Karinthy művének különlegessége éppen abból fakad, hogy a kettő közötti területen mozog.

Az 1975-ben előkerült stockholmi iratok nem rombolták le az Utazás a koponyám körül hitelességét. Sokkal inkább megmutatták, milyen szorosan kapcsolódott az irodalmi történet a dokumentálható eseményekhez. Ahol eltérés van, ott gyakran maga az eltérés hordozza a legfontosabb információt: megmutatja, milyen más ugyanaz az esemény az orvos és a beteg oldaláról.

Karinthy 1937-ben ezt még nem tudhatta ilyen részletességgel bizonyítani. De a kérdést már pontosan feltette.

A tudományos valóság és a művészi valóság kapcsolatáról kérdezte Olivecronát. Nyolc évtizeddel később, a sajtócikkek, levelek, kórházi dokumentumok és a regény egymás mellé helyezésével talán közelebb kerülhetünk a válaszhoz: nem két egymást kizáró valóságról van szó, hanem ugyanannak a rendkívüli történetnek két eltérő megfigyelési pontjáról.

A harmadik megfigyelési pont pedig maga a közönség volt. Az olvasók előbb újságokból ismerték meg Karinthy betegségét, aztán hónapokon át olvasták annak irodalmi változatát. 1937 tavaszán, amikor a könyv végleges formában is megjelent, nekik is el kellett dönteniük, mit

tartanak a kezükben.

Regényt? Riportot?

Orvosi dokumentumot? Önvallomást?

Filozófiai művet? A korabeli kritikák alapján egyáltalán nem ugyanazt a választ adták.

HÁTTÉRGYÁR

14. Akik már tudták a végét

Amikor 1937 tavaszán könyv alakban is megjelent az Utazás a koponyám körül, a magyar kritikusok szokatlan helyzetben találták magukat. Egy új könyvről kellett írniuk, amelynek története egyáltalán nem volt új. A főszereplőt ismerték, betegségének hírért közel egy évvel korábban követték, a sikeres stockholmi műtétről napilapok számoltak be, Karinthy saját első beszámolóit is olvashatták, majd a regény jelentős része folytatásokban megjelent a sajtóban. A kritikus tehát olyan művet vett kézbe, amelynek cselekményét részben vagy egészben előre ismerhette.

Ez a körülmény nem mellékes adalék volt a fogadtatás történetében. Több korabeli kritika kifejezetten reflektált rá.

A Pesti Napló 1937. április 22-i ismertetőjének szerzője, Bródy Lili szinte közvetlenül megszólította azt az olvasót, aki már végigélte Karinthy betegségének sajtótörténetét. Emlékeztette arra, hogy az események „valóságanyagát” nagyjából ismeri, mert olvasta azokat az izgatott riportokat, amelyek szeretettel drukkoltak az íróért. A könyv szerinte éppen azért kínál valami mást, mert az olvasó már tudja, mi történt, Karinthy viszont

most azt mondja el: hogyan. Nehéz ennél pontosabban megfogalmazni azt a különbséget, amelyet az előző fejezetekben a hír és a regény között láttunk.

A sajtó 1936 tavaszán és nyarán eseményeket szállított. Karinthy beteg. Stockholmba utazik. Olivecrona megoperálja. A beavatkozás sikerül. Az író lábadozik és hazatér.

A könyv egy évvel később már nem versenyezhetett ezekkel az információkkal. Nem tudott újra szenzációt kelteni azzal, hogy a főhős agydaganatot kap, hiszen ezt mindenki tudta. Az irodalmi teljesítményt ezért éppen annak alapján lehetett megítélni, képes-e Karinthy a közismert eseményből olyan tapasztalatot létrehozni, amelyet az olvasó még nem ismer. Bródy Lili szerint képes volt.

Kritikájának már hangütése is erősen személyes. Felidézte azt a Karinthy, aki a Tanár úr kérem, a novellák és más művek révén nemzedékének szinte közös nyelvivé vált. Az író szerinte olyan képviselő volt az „irodalom parlamentjében”, aki helyettük fogalmazott meg gondolatokat, fájdalmakat és kérdéseket. Az agyműtét történetéhez ezért eleve nem semleges olvasóként közelített. A közönség már régi viszonyban

állt a szerzővel.

A kritika azonban érdekes módon éppen azt hangsúlyozta, hogy az új könyvben az ifjúkori rajongást érettebb megbecsülésnek kell felváltania. A „koponyák hegyéről” visszatért Karinthy mögött nagy út áll, és az író maga is nagy utat tett meg addig a „megrázóan hűvös írásig”, amelyben tapasztalatát rögzítette.

A „hűvös” jelző ebben a fogadtatástörténetben újra és újra előkerül más szavakkal is. A kritikusokat nemcsak az esemény rendkívülisége érdekelte, hanem az, milyen kevéssé adta át magát Karinthy a várható pátosznak. Aki saját agyoperációjáról ír, könnyen hőssé, áldozattá vagy mártírrá emelhetné önmagát. Több kortárs kritikus éppen azt tartotta a mű egyik legnagyobb teljesítményének, hogy Karinthy ezt nagyrészt elkerülte.

A Magyarország másnapi kritikájában Bálint György ugyanezt más oldalról közelítette meg. Karinthy előszavának „kínos ügy” megfogalmazásából indult ki. Valóban kínos helyzetnek tekintette, ha egy írónak szó szerint belenéznek az agyvelejébe: mintha helyszíni szemle történne a gondolatok és művek keletkezési helyén. A testi esemény fenyegetően közel kerül a szellemhez, és az írónak úgy kell beszámolnia róla, hogy

közben egyszerre szenvedője és megfigyelője saját állapotának.

Bálint György szerint Karinthy „démoni erővel” oldotta meg ezt a feladatot. Ha csupán a betegség kialakulását, a műtétet és a gyógyulást írta volna le pontosan, már azzal is jelentős irodalmi művet teremthetett volna. A könyv azonban ennél többet jelentett számára: az öntudat olyan harcát látta benne, amely a fenyegető sötétséggel szemben próbálja megőrizni saját világosságát.

Ez a kritikai nyelv részben visszahozta azt a hősi keretet, amelyet a sajtó a műtét idején már felépített. A különbség az volt, hogy 1936-ban maga Olivecrona és az orvostudomány kapta a megmentő szerepét, 1937-ben pedig a kritikus már Karinthy tudatának ellenállásáról is beszélhetett. A küzdelem a testben és a szellemben egyszerre zajlott.

Bálint kritikája egy másik szempontból is figyelemre méltó. Azt írta, hogy olvasás közben egyre inkább úgy érezte, mintha saját koponyája körül utazna. Ez a megfogalmazás jól mutatja, mit tett Karinthy az eredetileg személyes és kivételes eseménnyel. A műtétből olyan tapasztalatot formált, amelyet az olvasó saját életére, tudatára és halandóságára

vonatkoztathatott.

A könyv ezzel kijutott abból a csapdából, amelyet maga Karinthy az előszóban érzékelt. Nem maradt híresség története egy érdekes betegségről. Ha így történt volna, az 1936-os riportok valóban elvégezhetők volna helyette a munkát. Az olvasó azonban már nem Karinthy agydaganatára volt pusztán kíváncsi, hanem arra, mit jelenthet bármely ember számára, ha tudata egyszer csak saját testi létét kezdi vizsgálni.

Az Ujság május 2-i könyvrovatának kritikusja ennél is messzebbre ment, amikor a művet szinte világirodalmi különlegességnek nevezte. Távoli párhuzamként Tar Lőrinc középkori pokoljárását említette: mindkét esetben olyan utazásról van szó, amely a hétköznapi ember számára hozzáférhetetlen területre vezet. Karinthy azonban nem túlvilági látomásból tért vissza, hanem egy nagyon is valós műtét tapasztalatából.

A kritikus különösen azt hangsúlyozta, hogy a könyv tárgya eleve idegőrlően izgalmas, mégsem válik lehangoló vagy pusztán hátborzongató olvasmánnyá. Karinthy olyan tárgyilagossággal szemléli önmagát, mintha az egész betegségorozat valamiféle kísérlet volna, amelynek eredményét saját személyén ellenőrzi. A

szenvedő hős ezért nem szájalomra méltó figuraként jelenik meg, hanem olyan emberként, aki kíváncsisága révén részben fölébe kerül helyzetének. Ez a gondolat több kritikában is visszatért.

Fejtő Ferenc a Szocializmus 1937/6. számában megjelent kritikáját a feladat kényességével kezdte. Szerzősége külön figyelmet érdemel: Fejtő ekkor már a Szép Szó társszerkesztője és a fiatal magyar esszé- és kritikai élet markáns szereplője volt, így Karinthyról adott értékelése túlmutat egy névtelen könyvismertetés súlyán. Súlyos betegséget és műtétet első személyben úgy megírni, hogy az ember ne hivalkodjon saját szenvedésével és hősiességével, különösen nehéz. Fejtő szerint Karinthy ezt sikeresen oldotta meg. Önmaga iránt olyan tárgyilagossággal viselkedik, mintha valamilyen közömbös harmadik személy érdekes esetét vizsgálná.

A folyóirat különösen Karinthy természettudományos kíváncsiságát emelte ki. A magyar irodalomban szokatlannak tartotta azt a módot, ahogyan az író a tudományhoz viszonyul. Nem szakemberként, nem rendszerezett kutatóként, hanem szenvedélyesen kíváncsi laikusként, aki saját betegsége során is mindenáron érteni szeretné, mi történik vele.

Fejtő szinte paradoxont látott ebben: Karinthy állapotának romlásával érdeklődése nő, és időnként úgy tűnik, maga a megértés fontosabb számára, mint a gyógyulás. Még Olivecronát is orvosi feltevéseivel ostromolja, miközben öniróniával ábrázolja saját tudálékosságát.

Ez az értelmezés azért érdekes, mert közel kerül ahhoz, amit az 1975-ben előkerült levelekből utólag biztosabban látunk. Karinthy valóban rendkívül fontosnak tartotta az orvosi események értelmezését, később pedig magát Olivecronát kérte meg arra, ítélje meg, mennyire egyezik művészi története a tudományos valósággal.

A korabeli kritikus ezt a levelezést még nem ismerhette. A műből mégis érzékelte ugyanazt a késztetést.

Fejtő egy másik, a mi történetünk szempontjából fontos megjegyzést is tett. A kritikus emlékeztetett arra, hogy a regényírás legfontosabb törvénye az érdekesség. A könyvben történik valami, van eleje, közepe és vége, miközben az események valódiak. Ez azért különös teljesítmény, mert az olvasó többnyire már tudta, hová vezetnek.

A Debreczeni Független Ujság május 2-i rövid ismertetése még tömörebben fogalmazott. A kritikus a nagy művek mögött rendszerint megrázó alapélményt keresett, és nehezen tudott volna erősebb példát találni annál, mint amikor egy író a halál küszöbéig jut, majd saját megnyitott koponyájának tapasztalatából készít könyvet. A lap szerint ahogy a felgyógyult agy az átélt élményt mások számára betűkbe önti, a történet még kísértetiesebbé válik.

A rövid cikk egy mondattal különösen jól érzékeltette azt a mitologizáló hajlamot, amely a műtét óta Karinthy körül működött: „ilyesmi csak Karinthyval történhetett meg”. A lap persze rögtön érzékelte a megfogalmazás abszurditását is, hiszen nem Karinthy találta ki magának a betegséget. Mégis mintha a valóság alkalmazkodott volna ahhoz az írói világához, amelyet évtizedek óta teremtett. Ez a gondolat más kritikákban is felbukkant.

A Pesti Napló szerint maga a valóság komponált úgy, mintha mondanivalója volna. A korábbi Holnap reggel című darabban már szerepelt egy északi agysebész, aki a főhős fejét operálná meg. Most pedig a valóságban megjelent Olivecrona. A kortársak számára nehéz volt ellenállni annak az érzésnek, hogy Karinthy korábbi képzelete és későbbi élete különös módon egymásra

rímel. A legmesszebb ebben Németh Andor ment A Toll hasábjain.

Németh már azzal kezdte kritikáját, hogy nehezen tud írni a könyvről, mert túl sok mondanivalója volna. A mű feldúlta és folyamatosan foglalkoztatta, újra és újra elővette, beszélt róla, kommentálta és magasztalta. Elsősorban őt is maga a „dolog”, az idegkorbácsoló esemény ragadta meg: az a benyomás támadt benne, mintha Karinthy tudományos kíváncsiságból, szinte kísérletként vetette volna alá magát mindannak, ami valójában természetesen kényszerűségből történt.

Németh a könyv egyik legfontosabb belső változását abban látta, hogy Karinthy eleinte menekül a felismerés elől. Nem akar beteg lenni, tagad, kifogásokat keres, majd amikor már nincs hová hátrálnia, „feladja magát” a klinikának. Ettől kezdve azonban kíváncsisága átveszi a félelem egy részének helyét. Saját magát esetté változtatja, és ahogy állapota fizikailag romlik, megfigyelői ébersége mintha erősödne.

Németh szerint a műtét idején ez a kíváncsiság már szinte elragadtatásba csap át. Ezért érezte úgy, hogy az egész történet különös módon illik Karinthyhoz. Nem azért, mert sorsa valamiféle misztikus előrendelés szerint

alakult, hanem mert egész korábbi életműve tele volt az emberi tudat, a tudomány és a test határait feszegető kérdésekkel. A kritikus maga is észrevette azonban, milyen veszélyes volna ebből misztikus történetet építeni.

Karinthy éppen ezt utasította vissza a könyv ajánlásában. Nem a sorsnak, csodának vagy előérzetnek tulajdonította életben maradását, hanem a tudománynak. Németh Andor ezt a kiállást a demokrácia melletti politikai állásfoglaláshoz hasonlította egy olyan korban, amikor Európa több országában a fasizmus térnyerését lehetett látni. A párhuzam erősen a kor politikai nyelvéhez tartozott, de jól mutatja, milyen tág jelentést tulajdonított a kritikus Karinthy tudományhitének. A könyvet két rétegre bontotta.

Az egyik a rendkívül pontos beszámoló, amelynek hitelessége szinte egy felfedező útleírásáéhoz hasonlít. A másik az álmok, reflexiók és költői képek világa. Németh számára e kettő nem zárta ki egymást. Éppen az mutatta Karinthy írói nagyságát, hogy a precíz önmegfigyelésből képes volt önálló költészetet teremteni.

Kardos László Nyugatban megjelent kritikája ennél jóval nyugtalanabbul kezelte ugyanezt a problémát. Talán nincs még egy 1937-es írás, amely ennyire

közvetlenül bizonyítaná, milyen erős sajtóelőzmény után jelent meg a könyv.

Kardos azzal kezdte, hogy amikor egy évvel korábban híre ment Karinthy súlyos betegségének, sajátos megrendülés fogta el őket. Az agydaganat különösen kegyetlennek tűnt annál az írónál, akit „agy-embernek”, sőt „agy-írónak” érzett. A sikeres műtét hírére föllélegeztek, majd örömmel olvasták Karinthy első híradásait betegségről, a műtétről és a svéd sebészről.

Ezután azonban következett egy rendkívül őszinte mondat. Karinthy többször is írt az esetről, és Kardos egy idő után már sokallotta az agyoperáció „monotémás” uralmát.

A megfogalmazás bizonyítja, hogy a médiafelhajtás ellenreakciója nem csak a politikailag ellenséges Nemzet Szava világában létezett. Egy Karinthyt nagyra tartó Nyugat-kritikusban is kialakulhatott az érzés: túl sok lett a téma.

Kardos tehát éppen olyan olvasó volt, akitől a könyv kudarcát várhatnánk. Tudta a történet végét.

Ismerte egyes részleteit a folytatásos közlésből. Korábban már sokallta az operáció körüli nyilvánosságot.

Karinthy életművét annyira jól ismerte, hogy azt hitte, az író már nemigen adhat neki új élményt. Mégis szinte egyetlen éjszaka alatt végigolvasta a könyvet.

Ez a kritika egyik központi rejtélye. Kardos maga próbálta megfejteti, miért.

Először a műfaj újszerűségére gondolt. Addig az irodalom főként lelki és érzelmi betegségek válságait beszélte el; itt viszont egy fizikailag létező tumor elleni harc kerül a középpontba. Ez azonban önmagában nem magyarázta a falánk kíváncsiságot. A valódi probléma akkor vált világossá számára, amikor olyan részhez ért, amelyet túlságosan irodalmiasnak érzett.

Karinthy egy bécsi utcai rosszullétet utólag reflexiókkal lát el. Kardos a hányást elhiszi, a hozzá kapcsolt gondolatok egy részét azonban már írói toldásnak érzi. Hasonlóan gyanakszik egy későbbi lázálomnál, amelyben Olivecrona alakja egy korábbi Karinthy-novella képére emlékezteti. Ekkor ismeri fel saját olvasói vágyát.

Nem „irodalmat” akar. Valóságot akar.

Olyan pontosan, ahogy megtörtént. Ez rendkívül fontos fordulat.

A sajtóhírek előzetes ismerete ugyanis nem csökkentette Kardos kíváncsiságát, hanem más irányba terelte. Nem azt akarta megtudni, mi lett Karinthyval. Azt akarta megtudni, milyen volt ténylegesen mindaz, amiről a hírek csak kívülről tudósítottak.

Ebben az értelemben a médiafelhajtás paradox módon növelhette a dokumentumigényt. Az olvasó hónapokon át kapta a történet külső változatát.

Most hozzá akart férni a belsőhöz. Ezért zavarta, amikor úgy érezte, hogy az író az „igaz történetbe” irodalmat kever.

Kardos maga is felismerte, hogy ez problematikus elvárás. Talán túl naivan veszi készpénznek a szerző igazságígéretét; talán megfélekedzik arról, hogy minden önéletrajzi elbeszélésben keveredik „Dichtung” és „Wahrheit”, költészet és valóság. Amikor félretette ezt a hitelességi igényt és pusztán írói alkotásként kezdte szemlélni a könyvet, ítélete egyértelmű lett: a mű nagyszerű.

Kardos szerint az egész történet drámai remegésben él. Fordulatok, véletlenek, ötletek, humor és félelem követik egymást, Karinthy pedig minden lelkiállapothoz megtalálja a megfelelő nyelvet. A kávéházi közvetlenség

még a legpatetikusabb és legfilozofikusabb részekbe is beférkőzik, így az író folyamatosan fölébe kerül saját élményének. A kritikus közben egy fontos különbséget is érzékelt az átélt esemény és az utólag megírt mű között.

A könyvet végig áthatja a „túl vagyok rajta” biztonsága. A mű írója már életben maradt.

Ezért képes tárgyiasan elemezni azt a kétségbeesést, amelyet a tényleges beteg még nem rendezhetett el ilyen tiszta formában. A közvetlen szenvedés káosza utólag irodalmi renddé alakult. Kardos képével élve a hős visszatért a halál torkából, és megigazította a nyakkendőjét.

Ez a megfogalmazás egyben választ is ad arra, miért nem lehetett az Utazás a koponyám körül egyszerű dokumentum. A dokumentum rögzítheti a műtét óráját és a beteg vérnyomását, de az író utólag már mindig annak tudatában ír, hogy túlélte. Ez a tudás áthatja a legfélelmetesebb jelenetet is. Kardos végül mégis maga használta azt a fogalmat, amelytől eleinte óvakodott: az eposz lehetőségét.

Az orvostudomány eposza, az emberi szenvedés, bizalom és szolidaritás eposza – ironikusan vetette fel, majd lényegében elismerte, hogy a könyv valóban hordoz

valami hősi és diadalmas jelleget. A klinikák, műszerek, vizsgálatok, orvosok és műtétek egy élet-halál harc hadszínterévé állnak össze. Ekkor találta meg saját olvasói izgalmának végső magyarázatát.

Az emberiségnek drukkolt a tumor ellen. Ez talán a kortárs fogadtatás legpontosabb mondata arról, hogyan maradhatott izgalmas egy olyan történet, amelynek végét mindenki tudta.

A sportmérkőzés eredményét előre ismerő ember ritkán izgul igazán, az irodalomban azonban más a helyzet. Karinthy könyvében a kimenetel ismerete nem törölte el annak a harcnak az értelmét, amely odavezetett. Az olvasó nem azért izgult, mert nem tudta, Karinthy életben marad-e. Azért, mert újra átélhette, milyen erők és milyen tudás kellett ahhoz, hogy életben maradjon.

A kritikusok különböző nyelven, de ugyanahhoz a felismeréshez jutottak. A Pesti Napló szerint az olvasó már tudta, mi történt, most a „hogyan” következett.

Bálint György szerint az olvasó saját koponyája körül kezdett utazni. Az Ujság az emberi méltóság kivételes dokumentumát látta a könyvben.

Fejtő Ferenc a természettudományos kíváncsiság és az önmegfigyelés ritka irodalmi formáját emelte ki. Németh Andor a precíz beszámoló és a költői réteg kettősségét.

Kardos László előbb hiteles valóságot követelt tőle, majd felismerte benne az emberiség tudományos küzdelmének izgalmát. Feltűnő viszont, hogy a kritikák többsége nem tárgyalta önálló jelenségként azt a médiafelhajtást, amely a könyvet megelőzte.

Érzékelték. Hivatkoztak rá.

Sőt Kardos még a túlzott jelenlétét is szóvá tette. De elsősorban az irodalmi mű értelmezésére használták.

A Pesti Napló említette az izgatott riportokat, hogy érzékeltesse, az olvasó már ismeri a valóságanyagot. Kardos felidézte a betegség híreit és Karinthy ismétlődő beszámolóit, hogy megmagyarázza saját kezdeti fáradtságát a témától. A média azonban egyiküknél sem vált a történet önálló tárgyává. Éppen itt nyílik meg az a tér, amelyet nyolc-kilenc évtizeddel később már másképpen láthatunk.

A teljes korabeli sajtókorpuszt egymás mellé helyezve nem csupán azt látjuk, milyen előzetes tudással olvasták

1937-ben Karinthy könyvét. Azt is, hogy maga ez az előzetes tudás hónapokon keresztül szerveződött, változott és új jelentéseket termelt.

A regény nem egy esemény után született. Egy már létező médiatörténet után született.

A kritikusok ezt a történetet személyes emlékként magukkal vitték a könyv olvasásába. Kardos emlékezett a műtét hírére. Bródy Lili emlékeztette az olvasót a szeretettel drukkoló riportokra. Az ismertetőik természetesnek vették, hogy mindenki tudja, Karinthy mit élt át.

A sajtó tehát a regény befogadásának láthatatlan előszava lett. Karinthy könyvét 1937-ben másképpen olvasták azok, akik előző tavasszal együtt várták a stockholmi táviratot, mint ahogyan egy mai olvasó olvassa, aki talán csak a könyv első oldalán tudja meg, hogy valami baj van.

A kortárs olvasó emlékezett. Ez az emlékezet pedig része volt a műnek, még ha nem is nyomtatták bele egyetlen példányba sem.

15. Amikor előkerültek a stockholmi papírok

Az Utazás a koponyám körül megjelenése után évtizedeken át különös helyzetben volt mindenki, aki pontosan szeretne volna tudni, mi történt Karinthy Friggyessel Stockholmban. Ott volt maga a könyv, léteztek a korabeli újságcikkek, megmaradtak visszaemlékezések, és néhány orvosi adat is ismert volt. A műtét teljes dokumentációjához azonban nem férhetett hozzá a magyar olvasó. Karinthy elbeszélése ezért hosszú időn keresztül nemcsak irodalmi műként, hanem az esemény egyik legfontosabb forrásaként is működött.

Ez önmagában érdekes helyzetet teremtett. Az író könyve éppen arról szólt, hogy a beteg tapasztalata mennyiben térhet el attól, amit az orvos szakmai nyelven rögzítene. A későbbi olvasó viszont éppen az orvosi oldal jelentős részét nem ismerhette, így a két nézőpont összevetése hosszú időn keresztül alig volt lehetséges. 1975-ben változott meg ez a helyzet.

Az Új Írás abban az évben terjedelmes dokumentumblokkot közölt Karinthy agyműtétjéről. Buzády Tibor írása és a hozzá kapcsolódó anyagok olyan stockholmi iratokat tettek hozzáférhetővé, amelyek

évtizedeken át kívül maradtak a magyar irodalmi nyilvánosságon. Levelek, orvosi feljegyzések és a műtéttel kapcsolatos adatok kerültek elő, amelyekből már jóval pontosabban lehetett rekonstruálni az eseményeket.

A fordulat időpontja önmagában is figyelemre méltó. Karinthy 1938-ban meghalt. Olivecrona pályája azóta lezárult, az idegsebészet pedig közben teljesen más technikai szintre jutott. Az 1936-os műtétet így már történeti távolságból lehetett szemlélni. Ami a harmincas években rendkívüli orvosi teljesítménynek számított, arra a hetvenes évek szakembere már egészen más tudással tekinthetett vissza. Ez azonban veszélyt is jelentett.

Könnyű lett volna az 1936-os orvosokat a hetvenes évek diagnosztikai lehetőségei alapján megítélni. Ugyanilyen könnyű lett volna Karinthy könyvét úgy olvasni, mintha szerzőjének pontosan ismernie kellett volna mindazt, amit a műtét utólag előkerült dokumentumai mutattak. Egyik megközelítés sem volna méltányos. A történeti rekonstrukcióhoz két időpontot kell egyszerre szem előtt tartani.

Azt, amit 1936-ban tudtak. És azt, amit 1975-ben már tudni lehetett az 1936-os eseményekről.

A különbség különösen fontos a diagnózis kérdésében. A harmincas évek orvosai nem rendelkeztek CT-vel, MR-vizsgálattal vagy azokkal a modern képalkotó módszerekkel, amelyek évtizedekkel később alapvetővé váltak az agydaganatok felismerésében. Neurológiai tünetekből, szemfenéki eltérésekből, röntgenből és invazív vizsgálatokból kellett következtetniük arra, hol helyezkedik el a térfoglaló folyamat.

A stockholmi vizsgálatok ezért mai szemmel kockázatosnak vagy nehézkesnek tűnhetnek, a maguk korában azonban a legkorszerűbb diagnosztikai lehetőségek közé tartoztak. A ventrikulográfia különösen jó példa erre.

A vizsgálat során levegőt juttattak az agykamrarendszerbe, majd röntgenfelvételekkel próbálták meghatározni, hogyan tolja el a kamrákat a daganat. Az eljárás kellemetlen és invazív volt, viszont olyan információt nyújtott, amely nélkül az idegsebész lényegében sokkal nagyobb bizonytalanságban kezdte volna meg az operációt.

Karinthy számára mindebből elsősorban az maradt meg, hogy megfúrták a koponyáját, elvitték valahová, vizsgálták, majd visszavitték, és akkor derült ki számára,

hogy az igazi műtét még előtte áll. Az 1975-ben hozzáférhetővé vált dokumentáció ebben nem kijavította az író, hanem megmagyarázta az élményt.

Ez az egyik legérdekesebb tanulság az iratokból. Több olyan részlet, amely az Utazás a koponyám körül lapjain szinte abszurdnak vagy fantasztikusnak hat, orvosi dokumentummal összekapcsolva teljesen érthetővé válik.

A beteg természetesen nem ismerte a beavatkozások pontos célját. A műtét közben sem láthatta, mit csinál a sebész.

Saját érzékszerveiből, hangokból, rezgésekből, kérdésekből és a személyzet mozgásából próbálta összerakni az eseményeket. Még akkor is, amikor tudatánál volt, információs szempontból rendkívül kiszolgáltatott helyzetben maradt. Az orvosi dokumentum ugyanakkor éppen az ellenkező irányban hiányos.

Rögzítheti, mikor kezdődött az operáció, milyen eszközt használtak, hogyan változott a vérnyomás, milyen elváltozást találtak és milyen beavatkozást végeztek. Azt azonban nem tudja megmondani, mire gondolt a beteg, milyen hangot hallott, mitől félt, vagy miért éppen egy Arany-vers jutott eszébe. A két

forrástípus ezért nem helyettesíti egymást.

Az egyik a test eseményeit rögzíti. A másik a tudatét.

Buzády Tibor 1975-ös közlése azért vált különösen fontossá, mert a kettőt immár egymás mellé lehetett helyezni. A magyar olvasó első alkalommal kaphatott olyan részletes képet a stockholmi iratokról, amely alapján Karinthy saját könyvének egyes állításai orvosi szempontból is vizsgálhatók voltak.

A dokumentumokból többek között kiderült, milyen előzetes levelezés zajlott Olivecronával, milyen állapotban érkezett Karinthy Stockholmba, milyen diagnosztikai lépések előzték meg a műtétet, milyen beavatkozást végeztek, és hogyan alakult a beteg közvetlen posztoperatív állapota. Különös jelentőséget kaptak Makai Endre korábbi levelei is.

Az 1936-ban keletkezett szöveg nemcsak orvosi adatokat tartalmazott, hanem azt a társadalmi és kulturális keretet is, amelyben Karinthy külföldi kezelését megszervezték. Makai szükségesnek tartotta elmagyarázni Olivecronának, milyen jelentős író a beteg, milyen anyagi helyzetben van, és hogy barátai készek előteremteni a kezeléshez szükséges összeget. Ez a dokumentum évtizedekkel később olyan részletet is

bizonyíthatott, amelyet a korabeli sajtó már saját értelmezésében továbbformált.

1936-ban néhány lap úgy írt a gyűjtésről, mintha „a magyar társadalom” közös akciója lett volna. A Nemzet Szava pedig már politikai és társadalmi támadást épített rá. Makai eredeti levele visszavisz a folyamat korábbi szakaszába: ott még barátok szervezik egy súlyos beteg ember külföldi kezelését. A média általánosít.

A dokumentum konkretizál. Ugyanez történt Olivecrona alakjával is.

A harmincas évek magyar sajtója néhány hét alatt megmentő hőst teremtett belőle. Horthy kitüntette, lapok méltatták, a Színházi Élet hálamozgalmat indított. A később előkerült levelezés sokkal hétköznapiabb, ugyanakkor emberileg érdekesebb kapcsolatot mutatott. Az orvos és a beteg leveleztek.

Karinthy aggódott azon, mit gondol a professzor a könyvről. Engedélyt kért nevének használatához.

A svéd kiadás ügyében tanácsot kért tőle. Más betegek kapcsán is közvetített.

Az 1936-os legenda szerint Olivecrona megmentette Karinthyt. A dokumentumok szerint ezután kapcsolatban

is maradtak.

A kettő között lényeges különbség van. A legenda egyetlen nagy tetteből épül. A valós kapcsolat apró levelekből, kérdésekből, udvariasságból, hálából és bizonytalanságokból.

Az 1975-ös közlés ezért nem rombolta le Olivecrona hősi képét, inkább emberibbé tette. Ugyanez történt Karinthyval is.

Az Utazás a koponyám körül főhőse rendkívül éles megfigyelőként jelenik meg, aki saját életveszélyét is szellemi tapasztalattá alakítja. A levelekből azonban látható az író bizonytalansága is. Nem tudja, megfelel-e könyve az orvosi valóságnak. Nem tudja, sérti-e Olivecronát a név szerinti szerepeltetéssel. Nem érti, miért utasítja el a svéd kiadó a könyvet, és magától a professzortól kér magyarázatot. A kész mű mögött így megjelent a bizonytalan szerző.

Ez különösen értékes korrekciója annak a hajlamnak, amely minden sikeres könyv megszületését utólag szükségszerű folyamatnak látja. Mintha Karinthy már a kórházban pontosan tudta volna, hogy ebből regény lesz, és később csak végre kellett hajtania a tervet.

A források ennél összetettebb képet mutatnak. Jegyzetelt.

Írt róla rövidebb szövegeket. Próbálta értelmezni saját élményét.

Vitatkozott azzal, hogy érdemes-e újra elmondani egy mindenki által ismert történetet. Egy sajtótámadás is ösztönözte.

Majd a kész művel kapcsolatban is bizonytalan maradt, hogyan viszonyul ahhoz a valósághoz, amelyből született. A stockholmi dokumentumok előkerülése tehát nem lezárta, hanem újranyitotta a kérdést, mi az Utazás a koponyám körül.

Orvosi esettörténetnek túl személyes. Regénynek túlságosan dokumentált.

Önéletrajznak túl tudatosan megszerkesztett. Riportnak túl filozofikus.

A korszak kritikusai már 1937-ben küszködtek ezzel a műfaji bizonytalansággal. Az 1975-ös iratok csak még világosabbá tették, hogy egyik meghatározás sem elegendő önmagában. Különösen érdekes volt az orvosok számára újraolvasni a könyvet.

Az Új Írás dokumentumblokkja nemcsak irodalomtörténeti érdekességként kezelte a leleteket, hanem orvosi szemmel is megpróbálta értékelni őket. Ez természetes volt: a hetvenes évek neurológiája és idegsebészete már sokkal többet tudott a daganatokról, az éreredetű elváltozásokról és az agyi vérzésekről.

Ekkor azonban újabb kérdés is előkerült. Mi okozta Karinthy halálát 1938-ban?

A két esemény közelsége miatt könnyű volt azt feltételezni, hogy az agyműtét után két évvel bekövetkező halál valamilyen módon az 1936-os betegség folytatása. A történet dramaturgiája szinte kívánta ezt az összekapcsolást: megoperálták az agyát, rövid időre megmenekült, majd mégis meghalt. Az orvosi források azonban óvatosságra intenek.

Olivecrona Böhm Arankának írt későbbi levelében nem tartotta valószínűnek, hogy az 1936-ban eltávolított elváltozás kiújulása okozta volna Karinthy halálát. Más, éreredetű agyi eseményt vetett fel lehetséges magyarázatként, ugyanakkor hangsúlyozta, hogy boncolási eredmény nélkül biztos következtetés nem vonható le. Ez az óvatosság példamutató.

Már Karinthy életében rengeteg találgatás övezte betegségét. Halála után ugyanilyen könnyen születhettek volna újabb legendák. A dokumentumok azonban éppen azt tanítják, hogy a bizonytalanságot nem kell mindenáron megszüntetni.

A történeti nyomozásnak nem mindig az a jó vége, hogy minden kérdésre egyértelmű választ talál. Néha az a legpontosabb eredmény, ha világosan megmutatjuk, mit lehet tudni, mit lehet valószínűsíteni, és mit nem tudunk eldönteni.

Karinthy betegsége körül ez különösen fontos, mert maga a történet kezdettől vonzotta a legendákat. A humorista tumorista-tréfája, Olivecrona ezeregyedik műtétje, az éber beteg, a koponyafúró, a társadalmi gyűjtés, a világhírű sebész, a hősi hazatérés – mind olyan motívumok voltak, amelyek könnyen önálló életre keltek.

Az 1975-ben előkerült iratok ezek egy részét megerősítették. Másokat pontosítottak.

Megint másoknál csak annyit mutattak meg, hogy a valóság bonyolultabb volt. A legfontosabb eredmény azonban talán nem egyetlen orvosi adat volt.

Az iratok bizonyították, hogy az Utazás a koponyám körül mögött olyan sűrű dokumentumhálózat létezik, amely ritkán marad fenn egy irodalmi mű keletkezéséről. Korabeli riportok.

Sajtóhírek. Karinthy saját korai beszámolói.

Levelek. Orvosi leletek.

Műtéti dokumentáció. A kész regény.

Kortárs kritikák. Későbbi visszaemlékezések.

Ezekből ugyanazt a történetet több különböző nézőpontból lehet újraépíteni. És amikor ezeket egymás mellé tesszük, különös dolog történik.

Nem az derül ki, hogy valamelyikük birtokolja a teljes igazságot. Inkább az, hogy mindegyik másfajta igazságot őriz.

A Pesti Napló azt mutatja, mit tudott a közönség 1936. május 5-én. Böhm Aranka azt, mit láthatott egy orvos-feleség a műtő ajtaja mellől.

Az operációs dokumentáció azt, mit csinált Olivecrona. Karinthy könyve azt, mit érzett a beteg.

A levelezés azt, hogyan gondolkodtak az eseményről utólag annak szereplői. A kritikák pedig azt, mit kezdett mindezzel a magyar irodalmi nyilvánosság.

Az igazság nem egyetlen dokumentumban fekszik. A közöttük lévő kapcsolatokban rajzolódik ki.

Az 1975-ös közlés után azonban még egy különleges dokumentum maradt rejtve a nyilvánosság elől. Nem kórházi irat, nem levél és nem orvosi feljegyzés volt, hanem egy beszélgetés, amely közvetlenül a műtét után készült. Szerzője Nagy Lajos volt.

A riportot 1936-ban írta. Az olvasók azonban csak nyolcvannyolc évvel később ismerhették meg.

16. A riport, amelyet 1936-ban senki sem olvasott

Nagy Lajos másféle Karinthy-t talált, mint amelyet a hazatérés utáni újsághírek alapján várhatott. A műtét sikeréről már mindenki tudott, Karinthy újra Budapesten volt, írt, nyilatkozott, terveket szőtt, a sajtó pedig sorra gyártotta azokat a történeteket, amelyek azt bizonyították, hogy a régi ember tért vissza Stockholmból. Nagy Lajos mégis óvatos volt. Nem rohant azonnal barátjához, hanem előbb másoktól próbálta megtudni, valóban javul-e az állapota, és csak akkor kereste fel, amikor biztosnak látta, hogy látogatásával nem egy reménytelen beteg szobájába lép be.

Ez a személyes elővigyázatosság már önmagában más hangot ad a riportnak. Nagy nem azért érkezett Karinthyhoz, mert a szerkesztőség friss interjút kívánt a hazatérő hírességgel. Barátot látogatott, és éppen ezért kevésbé volt szüksége arra, hogy a gyógyulásból azonnal sikertörténetet készítsen. Az első benyomása inkább nyugtalanító volt. Korábban azt képzelte, hogy Karinthy vidáman, frissen, jó húsban jelenik majd meg ismét a kávéházban. Ehelyett azt tapasztalta, hogy még mindig

otthon tartózkodik, fekszik vagy üldögél, és a kávéházi életbe egyáltalán nem tért vissza.

A látogatást megelőző hírek szerint ennek oka a Londonban vagy hazafelé szerzett gyomormérgezés volt. Nagy azonban még abban sem volt teljesen biztos, hogy ez nem valamiféle megnyugtató magyarázat-e, amellyel a környezet Karinthy rossz állapotát próbálja elfedni. A kétely jól érzékelteti, mennyire bizonytalanná tette az embereket az előző hónapok hírzuhataga. A műtét sikerült, ezt mindenki tudta, de abból még nem következett automatikusan, hogy a beteg néhány hét múlva teljesen egészséges.

Amikor végül belépett Karinthyhoz, a beteg tréfával fogadta. Azt mondta, ha Lajos már eljött hozzá, valóban nem lehet nagy baj, hiszen ismeri barátja rossz beteglátogatói szokásait. Ez a mondat ugyan beleillett a közismert Karinthy-képbe, Nagy Lajos leírása mégsem folytatódott a megszokott módon. Nem egy folyamatosan viccelődő, ereje teljében lévő embert mutatott.

Karinthy sovány volt, sápadt és gyenge. Hangja halkabban, magasabban szólt a megszokottnál, időnként nyöszörgősnek hatott. Nagy külön kiemelte, hogy barátja nem viccelődött úgy, ahogy korábban, inkább érzelmes

és csaknem szentimentális lett. A halál témája feltűnően foglalkoztatta. Ismeretlen emberek újságban olvasott halálhíreire is érzékenyen reagált, Surányi Miklós halála pedig kifejezetten lesújtotta. Betegekről kérdezősködött, környezete pedig láthatóan igyekezett kedvező hírekkel kímélni.

Ez a Karinthy sokkal közelebb áll az Új életet kezdek érzelmileg felfokozott lábadozójához, mint ahhoz a figurához, akit a hazatérést ünneplő riportokból könnyen magunk elé képzelhetnénk. Saját június eleji írásában már beszámolt arról, hogy idegen emberek baján és szomorú történeteken is elsírja magát. Nagy Lajos megfigyelése tehát függetlenül erősíti meg: a műtét után valóban megváltozott egy időre érzelmi reakcióinak intenzitása.

Ez azért fontos, mert a nyilvános Karinthy-képben a humor természetesen sokkal könnyebben érvényesült. Egy lap számára jobb cím a barackpálinkát kérő, teniszezni akaró Karinthy, mint az a lábadozó ember, aki idegenek halálhírén töpreng és gyengeségétől szenved. Nagy Lajos kéziratának fennmaradása révén azonban egy olyan változatot is látunk, amelyet az 1936-os közönség nem kapott meg. A riport ezzel akaratlanul is kontrollkísérletté vált.

Nem azért, mert Nagy feltétlenül „igazabb” Karinthyt mutatott volna, mint a többi újságíró. Ő is válogatott, emlékezett, szerkesztett, és saját baráti kapcsolatán keresztül látta az író. A különbség az, hogy szövege nem vett részt abban az azonnali nyilvánosságban, amelynek megvoltak a maga elvárásai. Nem kellett a másnapi lapban bizonyítania, hogy Karinthy jobban van. Nem kellett címet készítenie a gyógyulásból. A kézirat ezért olyan részleteket őrzött meg, amelyek könnyen kieshettek a folyamatos sajtóbeszámolók rostáján.

Nagy Lajos beszélgetésében Karinthy maga is visszatért betegségének kezdetéhez. A riport szerint három hónappal korábbi találkozásuk idején már tisztában volt vele, hogy állapota súlyos. Karinthy úgy emlékezett, tudta, hogy kezelés nélkül vakság, bénulás és hosszú szenvedés várhat rá, és csak veszélyes műtét adhat esélyt a megmenekülésre.

Ezt a visszaemlékezést nem szabad automatikusan pontos időrendi adatként kezelni. A korabeli dokumentumokból láttuk, hogy a diagnózis fokozatosan állt össze, és március közepén még maga a sajtó is az orvosi bizonytalanságot rögzítette. Nagy Lajos riportja hetekkel a műtét után készült, amikor Karinthy már ismerte a teljes történetet. A későbbi tudás

visszavetülhetett arra, hogyan emlékezett korábbi önmagára.

Ugyanez igaz arra a kijelentésre, amely szerint az agydaganat-műtétek hetven-hetvenegy százaléka halálos. A riport megőrizte ezt a számot, de nem derül ki belőle, Karinthy milyen orvosi könyvből, milyen típusú műtétekre vonatkozó adatsorból merítette. Ezért a százalék nem használható általános 1936-os idegsebészeti halálozási statisztikaként. Annak bizonyítéka viszont igen, hogy Karinthy saját elmondása szerint próbált utánanézni a kockázatoknak, és rendkívül veszélyesnek tartotta a rá váró beavatkozást.

Nagy Lajos ebből saját következtetést vont le. Úgy vélte, Karinthy megmenekülésében rendkívüli intelligenciája is szerepet játszott, mert nem fogadta el passzívan a sorsát, hanem megpróbálta megtalálni a legjobb orvosi lehetőséget. A riport szerint először Harvey Cushingot, a modern idegsebészet egyik legnagyobb alakját azonosította a világ legjobb szakembereként, de Boston az út távolsága, költsége és a műtét sürgőssége miatt nem tűnt reális célpontnak. Ezután került elő Olivecrona neve.

Ennek az elbeszélésnek is van dokumentálható és bizonytalan része. Olivecrona valóban Cushing szakmai köréhez kapcsolódott, és a stockholmi megoldás valóban sokkal elérhetőbb volt, mint egy amerikai út. A fennmaradt levelezésből viszont azt is tudjuk, milyen fontos szerepet játszott Makai Endre az Olivecronával való kapcsolatfelvételben. A Nagy Lajos-riport Karinthy saját problémamegoldó szerepét hangsúlyozza, a dokumentumok pedig egy baráti-orvosi hálózat közreműködését mutatják. A két kép nem feltétlenül zárja ki egymást, de az utólagos történetben Karinthy önálló cselekvőként erősebben jelenik meg.

A bécsi diagnózisról Nagy azt jegyezte fel, hogy cisztát és azon belül angiómát találtak a kisagyban. Ez összhangban áll a történet későbbi orvosi értelmezésének lényegével, bár a pontos diagnosztikai folyamat ennél összetettebb volt. Karinthy a beszélgetésben már rendezett formában tudta elmondani azt, amit tavasszal még vizsgálatról vizsgálatra haladva ismert meg.

A műtetre vonatkozó részek különösen érdekesek, mert néhány ponton eltérnek a korabeli és a később előkerült dokumentumoktól. Nagy Lajos azt írta, „mindnyájan olvastuk”, hogy az operáció négy órán át

tartott. A stockholmi műtéti dokumentáció alapján azonban a tényleges operáció hozzávetőleg kétórás volt, a diagnosztikai beavatkozással együtt a beteg természetesen hosszabb időt tölthetett a műtéti folyamatban. A riport ezért itt kiváló példája annak, hogyan rögzülhetett a sajtóban egy adat, amelyet később maga a közbeszéd is adottnak tekintett.

Karinthy saját élményének lényege ettől függetlenül ugyanaz maradt. A műtét nem fájt úgy, ahogy előzetesen várta, de a koponyafúrás és a csonttal végzett munka rendkívül kellemetlen, szinte támadásszerű testi élmény volt. Olivecrona időnként megkérdezte tőle, hogyan érzi magát, ő pedig németül válaszolgatott.

Nagy Lajos olyan részletet is feljegyzett, amely különösen érdekes az Agyműtét az illető agyból nézve és a későbbi regény összevetéséhez. Karinthy azt mondta, egyszer csak észrevette, hogy válasz közben hangja egyre magasabb lesz, végül szinte gyermekhanggá változik, aztán elveszítette eszméletét. A jelenet itt közvetlen beszélgetésből származó emlékként jelenik meg, ami azt mutatja, hogy a műtét tudatélményének részleteit Karinthy a nyári hónapokban több embernek és többféle formában újra elmondta. A riport azonban olyan állításokat is megőrzött, amelyekről később kiderült,

hogy nem megbízhatóak.

Karinthy például azt mondta Nagynak, hogy bécsi tartózkodása idején minden agydaganattal operált beteg meghalt, Stockholm négy hete alatt viszont Olivecronának egyetlen betege sem. Ezek olyan megfigyelések vagy hallomások lehettek, amelyek a sebész iránti csodálatot erősítették, de klinikai statisztikaként nem kezelhetők. Még látványosabb a Sztálin-történet.

Nagy Lajos feljegyzése szerint Karinthy igaznak hitte azt a hírt, hogy Olivecrona titokban Sztálint is megoperálta agydaganat miatt, repülőgépen Moszkvába utazott saját műszereivel, de orvosi titoktartásból nem beszélhet róla. A történet állítólag a stockholmi klinikán köztudomású volt. Évtizedekkel később Karinthy Ferenc maga kérdezett rá Olivecronánál erre a legendára. A professzor nevetve cáfolta: nem Sztálint műtötte, hanem a szovjet vezető környezetéhez tartozó valakit, és ráadásul nem is agyműtétről volt szó. Ez apró részletnek tűnhet, mégis szinte modellje az egész Karinthy-médiatörténetnek.

Van egy valós mag. Valaki kapcsolatba kerül Olivecronával.

A történet továbbterjed. A névtelen vagy kevésbé ismert szereplőből Sztálin lesz.

A beavatkozásból agyműtét. A professzor hallgatása pedig nem cáfolatként, hanem az orvosi titoktartás bizonyítékeként épül be a legendába.

A történet így önmagát védi a cáfolattól. Karinthy pedig, aki saját betegsége körül annyi pontatlan vagy leegyszerűsített sajtóhírt tapasztalhatott, maga is elfogadott egy ilyen történetet Olivecronáról.

Ez különösen jó figyelmeztetés arra, hogy az Utazás a koponyám körül és a Karinthy-nyilatkozatok minden adatát forráskritikával kell kezelni. Kivételes megfigyelőképessége nem tette tévedhetetlenné. Ő is hallott történeteket, hitt híreszteléseknek, utólag összerendezett korábbi eseményeket, és ugyanúgy részese volt a korabeli információs világnak, mint bárki más.

Olivecrona iránti rajongása viszont Nagy Lajos előtt is egyértelműen megmutatkozott. Nagy ironikusan már valamiféle mazochizmust látott abban, mennyire imponál Karinthynek az az ember, aki a koponyáját felnyitotta. Karinthy a vikingekkel is összekapcsolta a sebészt: tréfája szerint ősei szintén koponyákat törtek és fúrtak,

Olivecrona lényeges újítása pedig az, hogy mindezt gyógyítás céljából teszi.

Ez a fordulat megint jellegzetes Karinthy. A sebész köré épült magasztos magyar kultuszt egy történelmi-groteszk hasonlatba fordítja át, miközben csodálata változatlan. Nem rombolja le Olivecrona tekintélyét, csak emberibb és karinthysabb nyelvre fordítja.

A riport legértékesebb része mégsem a műtét rekonstrukciója, hanem az, hogy Nagy Lajos öt nap elteltével újra meglátogatta barátját. A változás feltűnő volt.

Karinthy frissebbnek látszott, hangja erősebben csengett, arca üdébb lett, hízott, élénken beszélt, kedélyállapota javult. A két látogatás közötti különbség sokkal érzékletesebben mutatja a lábadozás folyamatát, mint bármelyik egyszeri állapotjelentés. Nem egyik napról a másikra tért vissza a „régik Karinthy”, hanem napról napra erősödött.

Az asztalán Strindberg könyve feküdt. Svédország iránti lelkesedése megmaradt, és rögtön összehasonlította a két országot. A svédekről olyan történeteket mesélt, amelyek szerint olcsó vagy

díjmentes a telefon, adót csökkentenek, sőt korábban befizetett összegeket is visszaadnak, miközben Budapesten éppen drágább lett a villamosjegy. Nagy Lajos tréfásan leállította, mert már nem bírta hallgatni a különbségeket.

A részlet mögött több van egyszerű svédbarátságnál. Karinthy betegként egy olyan társadalommal találkozott, amelyet a modernség, a szervezettség és a jólét benyomásával kapcsolt össze. A korábbi cikkeiben is érzékelhető volt Svédország iránti csodálata, most pedig hétköznapi szolgáltatások és közterhek példáin keresztül hasonlította össze Budapesttel. Magyarországról azonban nemcsak rosszat mondott.

Az emberekről továbbra is megrendülten beszélt. Sok részvétet, segítőkészséget és jóságot fedezett fel bennük, és Nagy Lajos ironikusan megjegyezte, hogy ehhez Karinthynek ilyen súlyos élményen kellett keresztülmennie. Ez közvetlenül kapcsolódik ahhoz, amit az Új életet kezdek lapjain írt: a betegség mintha hirtelen láthatóvá tette volna számára azokat az érzelmeket, amelyeket korábban nem érzékelt ilyen erősen.

Nagy ekkor észrevette Karinthy ajtaján a régi feliratot is, amely közölte, hogy koldusoknak nem ad, adományát

szervezetten juttatja el. Az ellentmondás kínálta magát. Karinthy éppen az emberi jószág felfedezéséről beszélt, miközben ajtaja továbbra is távol tartotta a segítséget kérőket. Karinthy nevetett, majd megjegyezte, hogy a rendszeresen pénzt kérő ismerősei így is naponta megtalálják.

A jelenet azért különösen értékes, mert sem hőst, sem áldozatot nem készít Karinthyból. Ugyanaz az ellentmondásos, gyakorlati, olykor ingerült és közben érzékeny ember jelenik meg, aki a betegség előtt volt. A nagy élmény nem törölte el személyiségének kevésbé emelkedett vonásait. A cigaretta szintén visszatért.

Nagy első látogatásakor Karinthy napi egy cigarettát engedélyezett magának, öt nappal később már kettőt. A részlet jelentéktelennek látszik, valójában nagyon pontosan érzékelteti a mindennapi gyógyulást. A nagy sajtóhírek a műtét sikeréről beszéltek, az élet azonban ilyen apró engedményekben rendeződött vissza.

Karinthy még mindig gyengének érezte magát és közérzeti zavarokra panaszkodott. Amikor Nagy részletesebben kikérdezte, kiderült, hogy elvárásai meglehetősen magasak: lényegében azzal elégedetlen, hogy fizikailag nem olyan erős, mint Max Schmeling, a

korszak világhírű német ökölvívója.

Nagy Lajos válasza visszahozta a régi baráti hangot. Megnyugtatta, hogy ez az állapot nemcsak Karinthyánál, hanem szinte valamennyiüknél tartósan fenn fog maradni. A humor tehát valóban visszatért.

Csak hogy most már látjuk azt is, mi előzte meg. A magas, gyenge hangot.

A soványságot. A szentimentalizmust.

A halálhírek iránti túlérzékenységet. A bizonytalanságot, hogy a gyomorrontás valóban csak gyomorrontás-e.

A két látogatás közötti öt nap ezért szimbolikusan is fontos. Nagy Lajos riportja megmutatja azt az átmenetet, amelyet a gyors sajtóbeszámolók hajlamosak voltak egyetlen mondattal átugrani. Karinthy állapota nem egyetlen pillanatban vált rendezetté; a felépülés fokozatos folyamat volt.

A folyamatnak voltak jobb és rosszabb napjai, testi gyengesége, érzelmi hullámváltozása, reményei és túlzó elvárásai. A riport 1936-ban mégsem jelent meg.

A pontos okot nem ismerjük. A 2024-es közlés szerkesztői szerint elképzelhető, hogy mire Nagy Lajos legépeltette az anyagot, egyszerűen kifutott az időből. Karinthy addigra maga is nagy mennyiségben írt saját betegségéről, a sajtó érdeklődése pedig már továbbhaladt. Egy újabb lábadozási riport könnyen elveszíthette aktualitását.

Ha valóban ez történt, abban van némi irónia. A médiafelhajtás, amelynek köszönhetően Karinthy minden állapota hír lett, egyúttal olyan gyors információs tempót teremtett, hogy egy lassabban elkészülő, árnyaltabb riport már elkészhetett.

Nagy Lajos kézírata ezért kiesett abból a sajtótörténetből, amelynek ma az egyik legérdekesebb dokumentuma. Az 1936-os olvasó nem látta az első látogatás gyenge, szentimentális Karinthyját.

Nem olvasta az öt nap alatti változást. Nem találkozott a Sztálin-legendával ebben a formában.

Nem látta, hogyan ellenőrizte a barát a sajtóból ismert gyógyulást saját szemével. Nyolcvannyolc évvel később azonban éppen ettől lett a kézirat különösen értékes.

Nem módosította visszamenőleg azt, amit 1936-ban a közönség tudott, hiszen akkor nem létezett a nyilvánosság számára. Arra azonban kiválóan alkalmas, hogy ellenőrizzük vele azt a képet, amelyet a megjelent sajtóanyag kialakított. És az eredmény nem az, hogy a sajtó hazudott.

A hazatérő Karinthy valóban javult. Valóban tréfált.

Valóban újra dolgozott. Valóban csodálta Olivecronát és Svédországot.

Csakhogy közben még nagyon gyenge volt, foglalkoztatta a halál, hangja megváltozott, érzelmileg labilisabbnak látszott, és gyógyulása nem lezárt állapot, hanem folyamat volt. A média a folyamatból többnyire pillanatokot választott.

Nagy Lajos két pillanatot hagyott egymás mellett. Ezért látunk belőle többet.

17. Egy médiaesemény anatómiája

Karinthy Frigyes betegsége 1936-ban nem egyetlen pillanatban vált médiaeseménnyé. Nem volt szerkesztőségi döntés, amely egyik napról a másikra országos ügyvé nyilvánította volna, és nem látszik mögötte előre megszervezett sajtókampány sem. A folyamat inkább egymást erősítő eseményekből alakult ki. Minden új hír növelte az érdeklődést a következő iránt, a növekvő érdeklődés pedig egyre több újságot ösztönzött arra, hogy újabb részleteket keressen. Néhány hét alatt létrejött egy olyan történet, amelynek szereplőit, helyszíneit és alapkérdését az olvasónak már nem kellett újra bemutatni.

Március közepén még a bizonytalanság volt a hír. Karinthy a Korányi-klinikán feküdt, orvosai vizsgálták, a városban pedig rémhírek terjedtek. Egyed Zoltán riportjának ereje abból fakadt, hogy maga sem tudott végleges választ adni. Az olvasó ugyanabba a helyzetbe került, mint a beteg: valami baj van, a tumor lehetősége már felmerült, de a pontos diagnózis még hiányzik. A történet ekkor még nyitott volt, és éppen a nyitottság termelte az érdeklődést.

A következő szakaszban a bizonytalanság fokozatosan konkrét neveket kapott. Bécs, agydaganat, Stockholm, Olivecrona. A betegség ekkor már konkrét diagnózissal, földrajzi útvonallal és lehetséges megoldással rendelkező problémaként jelent meg. A hírek dramaturgiája ezzel átalakult. Már nem azt kellett megkérdezni, mi baja Karinthynek, hanem azt, sikerül-e megmenteni.

A külföldi kezelés megszervezése újabb szereplőket hozott a történetbe. Orvos barátok, támogatók, irodalmi és társadalmi kapcsolatok jelentek meg, és előkerült a pénz kérdése is. A magánbetegség köré közösség szerveződött. Ez még nem feltétlenül jelentette azt, hogy az egész ország részt vett volna a segítségnyújtásban, még akkor sem, ha egyes lapok később „a magyar társadalom” összefogásáról beszéltek. A dokumentumokból egy jóval konkrétabb, személyes kapcsolatokból álló hálózat rajzolódik ki, amely azonban a sajtóban könnyen válhatott a nemzeti szolidaritás történetévé.

A döntő fordulat május 4-én következett be. Az agyműtét önmagában is rendkívüli hírértékkel bírt, de Karinthy közismertsége és a hetek óta tartó előtörténet tovább növelte a jelentőségét. A Pesti Napló ráadásul olyan tudósítási módszert alkalmazott, amely a kor

technikai viszonyai között különösen erős közvetlenséget teremtett. Böhm Aranka telefonon beszélt a szerkesztőséggel, miközben férjét operálták. Az újság másnap nemcsak a sikeres eredményt közölhette, hanem a várakozás feszültségét is rekonstruálhatta.

Ez a közvetlenség természetesen nem azonos a későbbi rádiós, televíziós vagy internetes élő közvetítéssel. Az olvasó csak másnap találkozott a történettel. A szerkesztőség azonban már az esemény idején információt gyűjtött, és a tudósításban megőrizte a folyamat különböző időpontjait. A technológiai késés ellenére az eseménykövetés logikája meglepően modern volt.

A telefon mellett a távirat játszotta a másik döntő szerepet. A műtét végeredménye rövid, megbízhatónak tekintett üzenetként érkezett meg. A hír ezután már továbbindulhatott más szerkesztőségekhez. Prága, Pozsony, Arad, Szabadka, Brassó és később Buenos Aires magyar olvasói is értesültek róla. A hírek terjedésének vizsgálatakor azonban fontos különbséget tenni a földrajzi sokaság és a források sokasága között. Az, hogy öt újság hasonló mondatokkal közölte ugyanazt, nem bizonyít öt egymástól független stockholmi értesülést. Gyakran ugyanaz az alapinformáció haladt végig a

szerkesztőségi hálózaton.

A hírek útja közben a történet egyszerűsödött. A Pesti Napló részletes tudósításában még ott volt a műtő mellett várakozó Böhm Aranka, a telefonbeszélgetés, a sebészeti technika és a bizonytalanság. A távolabbi lapokban ezekből egyre kevesebb maradt. A végső, könnyen továbbadható történet öt elemből állt: Karinthynek agydaganata van, Stockholmba vitték, Olivecrona megoperálta, a daganatot eltávolították, a beteg életben maradt.

Ezzel megszületett az esemény első stabil változata. Nem feltétlenül volt hamis, csak tömörebb annál, mint amit a valóság tartalmazott. A hírműfaj természetéből következik, hogy a bizonytalanságot és a részletek sokaságát rendezett történetté alakítja. Amikor a történet sokszor ismétlődik, ez a tömör változat egyre inkább önálló emlékezeti formává válhat.

A következő lépést maga Karinthy tette meg. Május végén az Agyműtét az illető agyból nézve már nem újabb külső tudósítás volt, hanem a főszereplő saját beszámolója. A sajtó számára ez ideális fordulatot jelentett. A hetek óta kívülről követett beteg egyszer csak megszólalt, és olyan részleteket mondott el, amelyeket

sem telefon, sem távirat, sem orvosi közlemény nem közvetíthetett. A történet ismert volt, de új nézőpontot kapott.

A szöveg gyors újraközlése azt mutatja, hogy nem csökkent az érdeklődés attól, hogy a műtét eredménye már ismert. Másnap Aradon és Szabadkán, néhány nappal később Brassóban is megjelent. A hírhálózat most már nemcsak Karinthyról szóló információt, hanem Karinthy saját szövegét terjesztette. A főszereplő ezzel a saját médiatörténetének szerzőjévé vált.

Június elején újabb szint következett. Az Új életet kezdek szerzője a műtőasztali élmény mellett saját hírességének következményeit is megfigyelte. Levelek, látogatók, intézményi üdvözetek és az általános érdeklődés olyan intenzitással vették körül, hogy maga hasonlította agyoperációjának sikerét korábbi írói sikereihez. Ez már reflexió volt a médiajelenségre, még akkor is, ha Karinthy természetesen nem használta ezt a fogalmat.

A nyilvánossági folyamat ezután ellenreakciót is termelt. A Nemzet Szava támadása azért fontos, mert megmutatja, hogy a Karinthy körüli figyelem már nem volt mindenki számára magától értetődően pozitív. A lap

a támogatás, a kivételezettség és a pesti irodalmi kultusz kérdését kapcsolta össze. A konkrét pénzügyi állításokat külön kell ellenőrizni, az azonban vitathatatlan, hogy maga a vita létrejött. A médiaesemény annyira nagy lett, hogy a média túlzott érdeklődésének bírálata is hírértéket kapott.

Ugyanez a mechanizmus más irányban Olivecronát is híressé tette. A sebész szakmai pályája természetesen nem Karinthyval kezdődött, magyarországi közismertsége azonban szorosan kötődött hozzá. Néhány hét alatt a távoli külföldi orvostól név szerint ismert megmentő lett, majd állami kitüntetést kapott, a sajtó portrét készített róla, és a Színházi Élet olvasóit is bevonta a neki szánt kulturális köszönetnyilvánításba.

A szerepek tehát folyamatosan bővültek. Karinthy a híres betegből visszatérő íróvá vált, Olivecrona a kezelőorvostól kulturális hőssé, Böhm Aranka a feleségből információs közvetítővé, a baráti gyűjtés pedig egyes lapokban társadalmi összefogássá. A szerkesztőségek nem feltétlenül találták ki ezeket a szerepeket, de kiválasztották és megerősítették azokat a részleteket, amelyek jól illeszkedtek hozzájuk.

A hazatérés újabb szakaszt nyitott, mert a közönségnek most már nem a távoli beteg állapotáról kellett értesülnie, hanem azt kellett látnia, hogy visszatért-e a régi Karinthy. A riportok ezért a normalitás bizonyítékait keresték. Tréfálgozik, lóversenytippet kér, pálinkára gondol, teniszezni akar, könyvekről és politikáról beszél. Ezek a részletek nem klinikai diagnózisok voltak, a nyilvánosságban mégis annak bizonyítékaként működtek, hogy szellemi személyisége épen maradt.

Nagy Lajos 2024-ben publikált, de 1936-ban készült riportja éppen azért fontos ellenőrzés, mert megmutatja ennek a képnek a másik oldalát. Karinthy valóban javult, de közben gyenge, sápadt, érzelmileg érzékeny és halállal foglalkozó ember is volt. A nyilvános sajtókép nem feltétlenül hamisított, inkább válogatott. A gyógyulásnak azt a részét emelte ki, amelyik világos és megnyugtató történetet adott.

Az egész folyamatban különösen feltűnő a visszacsatolás. A sajtó Karinthyról írt, mert híres volt. A sok hír tovább növelte az iránta irányuló érdeklődést. Az érdeklődés leveleket, látogatókat és újabb reakciókat termelt. Ezekről Karinthy maga írt, ami újabb sajtóanyagot adott. A támadásokra és az ünneplésre

szintén lehetett reagálni, ezek pedig újabb cikkeket hoztak létre. A médiaesemény tehát részben önmagát táplálta.

Ebben sincs szükség manipulációt feltételezni. Az egyes szereplők saját érdekeik, érzéseik vagy szakmai logikájuk szerint cselekedtek. A szerkesztőség friss hírt akart, az olvasó tudni szeretne volna, hogy van Karinthy, a barát segíteni akart, az író saját élményét kívánta megfogalmazni, az ellenséges lap pedig politikai-kulturális ellenfelét támadta. Ezek együtt mégis olyan rendszert alkottak, amely egyre több információt termelt ugyanarról a témáról.

A történetnek közben saját kulcsszavai és jelképei alakultak ki. Stockholm a megmenekülés helye lett. Olivecrona neve az orvosi csodáé. A koponya és az agy a Karinthy-személyiség szinte kézenfekvő jelképévé vált. A műtétet követő első poénok pedig a személyiség túlélését igazolták. Amikor ezek a motívumok újra és újra megjelentek, az olvasónak egyre kevesebb magyarázatra volt szüksége.

Ez a sorozatjelleg különösen közel hozza az 1936-os történetet a későbbi mediakultúrához, de az összehasonlításnál fontosak a különbségek is. Nem

létezett huszonnégy órás hírcsatorna, közösségi média, internetes kommentfolyam vagy azonnal megosztható fénykép. Az információ sebességét a telefon, távirat, nyomdai lapzárta, vasút és posta határozta meg. A történet nem percekben, hanem órákban és napokban mozgott.

A közönség aktivitása is más formát öltött. Nem kattintással vagy hozzászólással reagált, hanem telefonált a szerkesztőségnek, levelet és táviratot küldött, látogatást szervezett vagy beküldte kedvenc Karinthy-idézetét egy lap felhívására. A technológia más volt, az alapvető társadalmi reakciók között azonban könnyű felismerni ismerős mintákat.

A híres ember betegsége fokozott figyelmet kap. A közönség személyes kapcsolatot érez vele.

Részletes állapotjelentéseket kíván. A beteg családja és környezete információforrássá válik.

A kezelőorvos maga is ismert szereplő lesz. A közönség egy része együtt érez, mások sokallják a figyelmet.

A főszereplő pedig megpróbálja visszaszerezni saját történetének értelmezését. Ezek a mechanizmusok nem a

digitális korszak találmányai.

Karinthy 1936-os esete éppen azért tanulságos, mert jól dokumentált példát ad arra, hogyan működhetett ugyanez a nyomtatott tömegsajtó korában. Az információ lassabban mozgott, de a személyes érdeklődés, a hírességhez fűződő képzelt közelség és a történet sorozatos követésének igénye már teljes erővel jelen volt. A különbség talán leginkább az emlékezetben mutatkozik meg.

A sajtóeseményhez rengeteg újságoldal kellett. A történet egyik részét a Pesti Napló őrizte, egy másikat Az Est, A Reggel, a Színházi Élet, a Magyarország, a Nemzet Szava vagy valamelyik határon túli magyar lap. A közönség 1936-ban ezeket időrendben kapta, és saját emlékezetében rakta össze egységes történetté.

Karinthy azonban egyetlen könyvben képes volt újrarendezni mindezt. Ez lett a médiaesemény legnagyobb utólagos fordulata.

A sok tucatnyi újságcikk elhalványult. A könyv megmaradt.

18. Amikor a könyv elnyelte a hírt

A mai olvasó számára Karinthy agyműtétének története szinte automatikusan az Utazás a koponyám körül történetét jelenti. Ha tudjuk, hogy az író 1936-ban Stockholmban megoperálták, ezt többnyire a könyvhöz kapcsoljuk. A vonatdübörgés, az orvosi vizsgálatok, Olivecrona, a koponyafúrás és a lábadozás olyan sorrendben él a kulturális emlékezetben, ahogyan Karinthy elbeszélése rögzítette.

1936-ban azonban éppen fordított volt a helyzet. A történet előbb létezett a sajtóban, és csak később vált könyvvé.

Ez az egyszerű időrendi tény könnyen feledésbe merül, mert az újság természeténél fogva rövid életű műfaj. A május 5-i Pesti Napló másnap már régi lap volt, néhány hét múlva pedig az újabb események szorították háttérbe. A regény viszont könyvespolcra került, új kiadásokat ért meg, fordítások születtek belőle, bekerült Karinthy életművébe, később az irodalomtörténetbe és az iskolai olvasmánykultúrába. Az idő így megfordította a két forrás súlyát.

Ami 1936-ban előzmény volt, később lábjegyzet lett. Ami eredetileg utólagos feldolgozás volt, idővel maga vált az esemény legfontosabb emlékezeti forrásává.

Ez természetes folyamat, de jelentős következményekkel jár. Ha kizárólag az Utazás a koponyám körül alapján képzeljük el 1936 tavaszát, Karinthy szemével látjuk az eseményeket. Ismerjük a testi tapasztalatot és a gondolati folyamatot, de kevésbé látjuk azt a társadalmi környezetet, amelyben mindez nyilvános történetté vált. eltűnnek a szerkesztőségeket hívó érdeklődők.

Háttérbe kerül a pénzgyűjtés társadalmi hálózata. Kevésbé látszik, milyen gyorsan jutott el a műtét híre Prágába, Pozsonyba vagy Dél-Amerikába.

Eltűnik az Olivecrona köré szervezett hálakampány. Elhalványul a Nemzet Szava támadása és az a tény, hogy nem mindenki ugyanúgy értelmezte a Karinthy körüli figyelmet.

A könyv nem azért hagyja ki mindezt, mert el akarná rejteni. Más feladata van. Karinthy a beteg tudatának történetét írta meg, nem a saját sajtóvisszhangjának teljes dokumentációját. Az utókor azonban könnyen összekeverhette a kettőt.

Az irodalmi mű teljességének érzete azt sugallja, hogy mindent tudunk, ami lényeges. A források egymás mellé helyezése után viszont kiderül, mennyi minden történt a könyv látóterén kívül. Karinthy betegsége egyszerre volt testi esemény, családi válság, orvosi eset, baráti mentőakció, társadalmi támogatási ügy, sajtószenzáció, politikai-kulturális vita és később irodalmi alapanyag.

A regény ezek közül a legmélyebben a személyes tapasztalatot tudta megőrizni. A sajtó a kollektív történetet őrizte meg.

Ez a különbség magyarázza, miért érdemes nyolc-kilenc évtized múltán újra elővenni a korabeli újságokat. Nem azért, hogy kijavítsuk Karinthyt, hanem azért, hogy visszaadjuk történetének azt a környezetét, amelyet kortárs olvasói magától értetődően ismertek.

Egy 1937-es olvasónak nem kellett lábjegyzetben elmagyarázni, ki Olivecrona és miért beszél róla mindenki. Nem kellett elmondani, hogy Karinthy műtétje országos érdeklődést váltott ki. Kardos László a Nyugatban nyugodtan utalhatott arra, hogy már sokallta is az agyoperáció körüli témát, mert számíthatott arra, hogy olvasója érti, miről beszél. A Pesti Napló kritikusa emlékeztethetett az előző évi izgatott riportokra, anélkül

hogy újra felsorolta volna őket.

A mai olvasónak ez a közös előzetes tudás hiányzik. Számára az Utazás a koponyám körül önálló könyvként kezdődik.

A kortárs számára egy hónapok óta tartó történet új változataként kezdődött. Ez alapvető különbség a befogadásban.

Az 1936–1937-es sajtó újraolvasása ezért részben az elveszett kortárs olvasói helyzet rekonstrukciója. Nem tudjuk pontosan ugyanazt érezni, amit az a budapesti ember érzett, aki május 4-én felhívta a Pesti Napló szerkesztőségét Karinthy állapotáról érdeklődve, majd szeptemberben ugyanabban a lapban kezdte olvasni az Utazás a koponyám körül első folytatását. A dokumentumok alapján azonban közelebb kerülhetünk ahhoz, milyen előzetes ismereteket vitt magával az olvasásba.

Tudta, hogy a történet igaz. Tudta, hogy Karinthy életben marad.

Ismerte Olivecrona nevét. Talán emlékezett Böhm Aranka telefonjelentésére.

Talán olvasta a Cinihez írt levelet. Talán még az is eszébe jutott, hogy néhány hónappal korábban vita folyt arról, miért kap ennyi segítséget és figyelmet egy híres író.

Ez az ismeret nem rontotta el a regényt. A kortárs kritikák szerint gyakran éppen ellenkezőleg történt. A történet végének ismerete mellett is végigolvasták, mert Karinthy olyan részhez adott hozzáférést, amelyről az újságok nem tudhattak.

Az irodalom tehát legyőzte saját előzetes sajtónyilvánosságát. A siker ára azonban az lett, hogy idővel maga a sajtónyilvánosság merült feledésbe.

Ebben szerepet játszott az archívumok hozzáférhetősége is. Egy Karinthy-kötethez évtizedeken át viszonylag könnyen hozzá lehetett jutni. A Pesti Napló, Az Est, A Reggel vagy a korabeli határon túli lapok teljes évfolyamainak áttekintése jóval nehezebb kutatási feladat volt. A digitalizálás változtatta meg alapvetően ezt a helyzetet. Ma már egymás mellé helyezhetők olyan újságoldalak, amelyek 1936-ban különböző városokban és országokban jelentek meg.

Ez nemcsak kényelmi változás. Új kutatási kérdéseket tesz lehetővé.

Ha egyetlen cikket olvasunk Karinthy műtétjéről, hírtörténetet kapunk. Ha negyvennél több kapcsolódó lapoldalt helyezünk időrendbe, folyamatot látunk.

Megfigyelhető, mikor jelenik meg egy motívum, mely lapok veszik át, hogyan módosul, mikor szólal meg maga Karinthy, mikor alakul ki ellenreakció, és hogyan változik meg Olivecrona szerepe. A digitális archívum ezzel olyan összefüggéseket tesz láthatóvá, amelyeket egyetlen kortárs olvasó sem feltétlenül látott teljes egészében.

A Buenos Aires-i magyar olvasó nem biztos, hogy ismerte a Pesti Napló minden budapesti részletét. A pozsonyi olvasó talán nem látta a Színházi Élet következő számát.

A Nemzet Szava közönsége más politikai értelmezési keretben találkozott Karinthyval, mint a Magyarország vagy a Nyugat olvasói. Az utókor viszont egymás mellé teheti ezeket.

Ebből válik igazán láthatóvá, hogy nem egyetlen Karinthy-történet létezett. Volt egy orvosi történet.

Egy családi történet. Egy pesti liberális sajtótörténet.

Egy ellenséges politikai történet. Egy határon túli magyar hír.

Egy modern tudományos sikertörténet. Egy Olivecrona-kultusz.

És végül Karinthy saját története. Az utóbbi bizonyult a legtartósabbnak.

Ez azonban nem jelenti azt, hogy minden más változat érdektelenné vált volna. Éppen a különbségeikből lehet megérteni, hogyan működik az emlékezet. A társadalom ritkán őrzi meg egy esemény valamennyi kortárs változatát. Idővel rendszerint kialakul egy domináns elbeszélés, amelyhez a többi forrás viszonyul.

Karinthy esetében ezt a domináns elbeszélést maga a főszereplő írta meg. Ez különleges előnyt jelentett számára.

Kevés híresség képes arra, hogy a róla kialakult médiatörténetet irodalmilag olyan erős művel írja felül, amely évtizedekkel később is olvasott marad. Karinthy pontosan ezt tette. A sajtó hónapokon keresztül elmondta, mi történt vele, majd ő olyan változatot készített, amely idővel fontosabb lett valamennyi előző változatnál.

A győzelem azonban nem volt teljes. Az újságok ott maradtak az archívumban.

És amikor újra elővesszük őket, visszatér egy olyan 1936-os világ, amelyet az Utazás a koponyám körül önmagában nem tud megmutatni. Egy Budapest, amely Karinthy állapotáról beszél. Egy magyar nyelvű sajtótér, amely országhatárokon át követi a történetet. Egy közönség, amely leveleket és táviratokat küld. Egy politikai ellenfél, amely sokallja a figyelmet. Egy svéd sebész, aki néhány hét alatt magyar kulturális hőssé válik.

Ha mindezt visszahelyezzük a regény mellé, maga az Utazás a koponyám körül is más fényt kap. Nem kisebb lesz.

Nagyobb. Mert láthatóvá válik, milyen óriási mennyiségű már létező történeten kellett felülkerekednie ahhoz, hogy végül az ő változata maradjon meg.

19. Két évvel később

Karinthy Frigyes 1938. augusztus 29-én halt meg Siófokon. Alig több mint két év telt el a stockholmi agyműtét óta, ezért szinte elkerülhetetlen volt, hogy a két eseményt egymással összekapcsolják. Aki emlékezett az 1936-os hírekre, könnyen gondolhatta azt, hogy az operáció csak időleges haladékot adott, a régi betegség pedig végül mégis visszatért. Ebből könnyen kialakulhatott volna egy kerek, tragikus értelmezés: az író egyszer megmenekült, majd két évvel később ugyanaz a veszély győzte le. Az orvosi források ennél jóval óvatosabb következtetést engednek.

A stockholmi műtéttel kapcsolatban fennmaradt iratok és Olivecrona későbbi levele nem támasztják alá biztosan azt az elképzelést, hogy Karinthy halála az 1936-ban megoperált elváltozás kiújulásának következménye lett volna. A svéd sebész Böhm Arankához intézett levelében más éreredetű agyi eseményt tartott valószínűbbnek, és aneurizma megrepedésének lehetőségét is felvetette. Egyúttal hangsúlyozta, hogy boncolási eredmény nélkül biztos diagnózist nem lehet mondani.

Ez az egy mondat fontosabb, mint bármilyen utólagos, látványos megfejtés. Nem tudjuk teljes bizonyossággal,

mi okozta Karinthy halálát.

A történet kutatása során többször találkoztunk már azzal, milyen könnyen alakul a bizonytalanságból legenda. A betegsége kezdetén különböző diagnózisok keringtek. A műtétről eltérő időtartamok jelentek meg a sajtóban. Olivecrona alakjához olyan történetek kapcsolódtak, amelyek később tévesnek bizonyultak. A támogatás összegéről és eredetéről is különféle állítások születtek. Nem volna indokolt éppen a halál okánál feladni azt a forráskritikai óvatosságot, amelyre az előző fejezetekben szükség volt.

Az 1938-as esemény azonban nemcsak orvosi szempontból kapcsolódott automatikusan 1936-hoz. A nyilvánosság emlékezete is összekötötte a kettőt.

Karinthy két évvel korábban olyan betegségen és műtéten ment keresztül, amelyet szokatlan részletességgel követett a magyar sajtó. Az olvasók tudták, hogy felnyitották a koponyáját, tudták Olivecrona nevét, olvasták a gyógyulás híreit, majd magát a könyvet is. Amikor az író váratlanul meghalt, ez a közös előtörténet óhatatlanul ott volt az új hír mögött.

Az emberi emlékezet szereti összekapcsolni az egymáshoz közeli nagy eseményeket. Különösen akkor,

ha ugyanahhoz a testrészhez és ugyanahhoz az emberhez kapcsolódnak. Egy két évvel korábbi agyműtét és egy későbbi agyi katasztrófa között intuitív kapcsolatot érzünk akkor is, ha az orvosi bizonyíték nem elegendő a közvetlen oksági viszony kimondásához. Karinthy esetében ezt tovább erősítette saját könyve.

Az Utazás a koponyám körül a túlélés története volt. Az olvasó együtt haladt az íróval a bizonytalan tünetektől Stockholmig, majd a műtéten át vissza az életbe. A könyv utolsó oldalai mögött ott volt annak tudása, hogy az elbeszélő életben maradt, megírta mindazt, ami vele történt, és visszatért az irodalomba. Az 1938-as halál utólag megváltoztathatta ennek a történetnek a hangját.

A túlélés hirtelen időlegesnek látszott. A „hátralévő évek”, amelyekért Karinthy Olivecronának köszönetet mondott, két évnél valamivel többet jelentettek.

Ebből könnyen születhetett volna tragikus értelmezés, mintha a műtét csupán elodázta volna az elkerülhetetlent. Orvosi szempontból azonban ezt nem állíthatjuk. A rendelkezésre álló dokumentumok alapján a két esemény közvetlen összekapcsolása nem bizonyított, és maga Olivecrona sem ezt tartotta valószínűnek.

Másképpen azonban mégis van kapcsolat közöttük. Az 1936-os műtét valóban adott Karinthynek két további évet.

Nem tudjuk, mennyi ideig élt volna a beavatkozás nélkül, de az akkori orvosok a látás gyors romlását és az életveszélyt egyértelműnek tartották. Stockholmba azért utazott, mert a halogatás már nem látszott elfogadható lehetőségnek. Olivecrona operációja után Karinthy visszatért Budapestre, dolgozott, publikált, utazott, terveket készített, és létrehozta azt a könyvet, amely nélkül ma egészen másként emlékeznénk betegségére.

Ez a két év ezért nem valamiféle sikertelen orvosi közjáték volt. Élet volt.

Művek, találkozások, levelek, viták és hétköznapi sora. Maga az Utazás a koponyám körül is ennek a meghosszabbított életnek a része.

Karinthy halála után Olivecrona ismét bekerült a történetbe. Böhm Aranka tőle próbált választ kapni arra, lehet-e összefüggés a korábbi betegség és férje halála között. Ez önmagában mutatja, milyen mélyen beépült a svéd sebész a család életébe. Két évvel a műtét után is ő jelentette azt az orvosi tekintélyt, akitől magyarázatot vártak.

Olivecrona válasza azonban nem adott látványos megfejtést. Kizárt vagy legalábbis nagyon valószínűtlennek tartott bizonyos lehetőségeket, másokat felvetett, majd megállt ott, ahol a bizonyíték elfogyott.

Ez a magatartás különös ellenpontja annak a legendaképződésnek, amely 1936-ban körülvette. A sajtó akkor hajlamos volt a professzort minden kérdésre választ adó megmentőként bemutatni. Az 1938-as levélben viszont egy orvos beszél, aki pontosan tudja, mikor nem lehet biztosat mondani. A történet lezárása így nem olyan világos, mint a műtét napjának újságcímei.

Nincs egyetlen mondat, amely mindent megmagyarázna. Karinthy meghalt.

Az 1936-os daganat kiújulását nem lehet biztos halállokként megnevezni. Más agyi érkatasztrófa lehetséges magyarázat, de boncolási bizonyíték hiányában ez sem tehető teljes bizonyossággal végleges diagnózissá.

Az a szerző, aki saját betegsége során annyira ragaszkodott a tudományos kíváncsisághoz, alighanem maga is többre értékelte volna ezt a bizonytalanságot egy jól hangzó, de nem bizonyítható történetnél. Az 1936-os médiaeseménynek azonban volt egy másik, tartósabb

utóélete is.

Karinthy halálával a történet szereplőjéből végleg irodalomtörténeti alak lett. A róla szóló korabeli hírek lassan archívumba kerültek, a személyes emlékezések ritkultak, az Utazás a koponyám körül viszont tovább élt. Új olvasók már úgy találkozhattak vele, hogy nem emlékeztek a Pesti Napló telefonjelentéseire, nem látták a Színházi Élet Olivecrona-akcióját, és nem olvasták a Nemzet Szava támadását.

A médiaesemény eltűnt a regény mögött. Ezzel Karinthy végül valóban visszavette saját történetét.

20. Kié volt Karinthy koponyája?

A könyv elején egy zárt stockholmi műtő állt előttünk. Karinthy Frigyes feküdt az asztalon, Herbert Olivecrona pedig felnyitotta a koponyáját. A jelenet első pillantásra teljesen személyes. Egy beteg teste, egy sebész keze és egy életveszélyes orvosi beavatkozás.

Mégis emberek ezrei követték Magyarországról. Ez a látszólagos ellentmondás adja az egész történet kulcsát.

Karinthy teste az övé volt, betegsége azonban nagyon gyorsan túllépett a magánélet határain. Barátok szervezték a kezelését. Támogatók pénzt gyűjtöttek. Orvosok leveleztek róla. A felesége telefonon számolt be a műtét alakulásáról. A szerkesztőségeket olvasók hívták. A külföldi magyar sajtó átvette a híreket. Politikai ellenfelek vitatták, jár-e neki különleges figyelem. Olivecronát kitüntették. A gyógyuló Karinthyhoz küldöttségek jártak, majd maga az író kezdte el újra és újra megfogalmazni mindazt, ami vele történt. Ebben az értelemben a „Karinthy koponyája” 1936-ban kulturális tér is lett.

Mindenki mást látott benne. Az orvos daganatot.

A feleség életveszélyben lévő férjet. Az íróársak megmentendő barátot.

A sajtó különleges történetet. Az olvasók szeretett író.

A Nemzet Szava kivételezett kulturális szereplőt. A Magyarország nemzeti értéket.

A Színházi Élet olyan író, akinek megmentését a közönség nevében is meg kell köszönni. Karinthy pedig saját tudatának különös laboratóriumát.

Ezek közül egyik nézőpont sem volt önmagában az egész történet. Éppen ezért volt szükség ennyi forrás egymás mellé helyezésére.

Ha csak az orvosi dokumentumokat olvassuk, elveszítjük a félelmet és a humor jelentését. Ha csak Karinthy könyvét olvassuk, háttérbe szorul a pénzgyűjtés, a sajtóverseny, a politikai ellenreakció és Olivecrona magyar kultusza.

Ha csak az újságokat olvassuk, nem tudjuk, milyen volt a koponyafúrót belülről hallani. A történet teljességéhez egyik forrás sem elegendő.

A korabeli sajtó vizsgálata közben egy másik Karinthy is előkerült. Nemcsak az író, hanem a médiaszemélyiség.

Olyan ember, akinek a közönséget a művei mellett a személyes sorsa is érdekelte, mintha régi ismerősként kezelné. Tudni akarta, hol van, mi történt vele, hogyan gyógyul, mit mondott az orvosnak, és milyen tréfát csinált a betegségéből.

Ez a személyes érdeklődés nem a huszonegyedik század találmánya. A technológia radikálisan megváltozott, az emberi kíváncsiság kevésbé.

Az 1936-os olvasó nem frissített híroldalt és nem követte közösségi médiában Karinthy családját. Felhívta a szerkesztőséget, megvette a másnapi lapot, levelet vagy táviratot küldött, majd egy másik újságból újabb részletet tudott meg. A ritmus lassabb volt, de a sorozatos figyelem mechanizmusa felismerhető. Ebben a történetben még a mai „celeb” fogalom használata nélkül is jól látható a híresség működése.

A híres ember életének eseményei nagyobb hírértéket kapnak. Betegsége közösségi érzelmeket mozgósít.

A közönség úgy érzi, személyes viszonya van hozzá. Az információhiány találgatást termel.

A család és az orvos információforrássá válik. A nagy érdeklődés ellenreakciót vált ki.

A kezelőorvos maga is híressé válhat. A főszereplő pedig megpróbálja saját narratívával visszaszerezni a róla szóló történetet.

Karinthy esetében ez utóbbi különösen sikeres volt. Nem sajtónyilatkozattal zárta le a médiafelhajtást, hanem irodalmi művel.

Az Utazás a koponyám körül ereje részben éppen abból fakadt, hogy szerzője értette a nyilvánosság működését. Tudta, hogy olvasói már ismerik a történetet. Tudta, hogy betegsége és operációja sokakat foglalkoztatott. Tudta, hogy voltak, akik már sokallták a témát. Tudta, hogy egyesek önreklámmal vádolják.

Nem menekült el ettől a helyzettől. Beépítette a könyvbe.

Már az első részben szembenézett azzal a problémával, hogy miért ír olyan élményről, amelynek történetét mindenki ismeri. Ezzel tulajdonképpen elfogadta a média által létrehozott helyzetet, majd átfordította saját előnyére. Ha az olvasó tudja, mi történt, akkor ő elmondja, hogyan történt vele.

Ez lett a regény valódi újdonsága. A média el tudta mondani, hogy megfúrták a koponyáját.

Karinthy azt, milyen hangja volt belülről. A lapok megírhatták, hogy két órán át tartott a műtét.

Ő megírhatta, hogyan szűnt meg közben az idő. Az újság közölhette, hogy Olivecrona kérdéseket tett fel.

Karinthy elmondhatta, mit jelentett számára az orvos hangja. A sajtó dokumentálhatta a túlélést.

Az író megmutathatta a halál lehetőségének tudatát. Ebben a különbségben rejlett az a többlet, amely miatt a könyv túlélte a híreket.

A történet ugyanakkor azt is megmutatja, hogy Karinthy saját szerepét sem kezelte kritikátlanul. Élvezte a szeretetet, de kinevette saját „nemzeti hős” státuszát. Meghatotta a rengeteg levél, közben észrevette, milyen abszurd, hogy agyoperációja nagyobb figyelmet hozott neki, mint sok könyve. Csodálta Olivecronát, mégis képes volt viking koponyafúróként tréfálkozni róla. Saját művének hitelességében sem bízott vakon: elküldte a professzornak, és megkérdezte, nem torzította-e el a tudományos valóságot. Ez a kétely teszi különösen érdekessé.

Karinthy alakította saját legendáját, közben folyamatosan vizsgálta is annak kialakulását.

Folyamatosan vizsgálta is a legendagyártást.

A korabeli kritikusok ezt részben érzékelték. Különösen fontos ebből a szempontból Fejtő Ferenc írása a Szocializmusban. Fejtő nem névtelen folyóirati ismertetőként közelített a műhöz, hanem annak a fiatal kritikus nemzedéknek egyik markáns alakjaként, amely irodalmat, társadalmat és modern gondolkodást összekapcsolva olvasta a korszak műveit. Az, hogy éppen ő emelte ki Karinthy tárgyilagos önmegfigyelését, természettudományos kíváncsiságát és azt a különös viszonyt, amelyben a beteg szinte saját esetének kutatójává válik, külön súlyt ad ennek az értelmezésnek.

Fejtő megfigyelése ráadásul jól illeszkedik ahhoz, amit a dokumentumokból utólag látunk. Karinthy nem passzívan sodródott egyik vizsgálattól a másikig. Kérdezett, olvasott, következtetett, megpróbálta megérteni a diagnózist és a műtétet. Ezt természetesen nem szabad úgy túlozni, mintha saját maga irányította volna orvosi kezelését, de az intellektuális kíváncsiság valóban része volt annak, ahogyan betegségéhez viszonyult. A kortárs kritika másik fontos tanulsága, hogy a médiaelőzmény nem volt láthatatlan az akkori olvasók számára.

Kardos László nyíltan leírta, hogy egy idő után már sokallta az agyoperáció állandó jelenlétét. A Pesti Napló kritikusa emlékeztetett az előző évi riportokra. A közönség tehát tudta, hogy a könyv egy korábban agyonbeszélt történetből született. Mégis olvasta.

Ez talán az egyik legjobb bizonyítéka Karinthy írói teljesítményének. Egy teljes évnyi sajtónyilvánosság után is képes volt újat mondani ugyanarról.

A történetnek van egy másik tanulsága is, amely már kevésbé Karinthyról, inkább a sajtóról szól. A média nem egyetlen hang.

A Pesti Napló együtt aggódott a betegért. A Magyarország Olivecronát ünnepelte.

A Színházi Élet közösségi hálaakciót szervezett. A Nemzet Szava kivételezettséget és kulturális önünneplést látott.

A Nyugat kritikusa egy idő után már sokallta a témát. Ugyanaz a történet ezekben a lapokban más jelentést kapott.

Ez arra is figyelmeztet, mennyire félrevezető volna úgy beszélni „a korabeli sajtóról”, mintha egyetlen szereplő lenne. A két világháború közötti magyar

nyilvánosság politikailag, kulturálisan és társadalmilag erősen tagolt volt. Karinthy betegsége átjárta ezeket a különböző közegeket, de nem ugyanazzal az értelmezéssel.

A hírek terjedése ugyanakkor megmutatott egy másik közösséget is. A történet Budapestnél jóval nagyobb magyar nyelvű térben mozgott.

Prága. Pozsony.

Arad. Szabadka.

Brassó. Buenos Aires.

Karinthy műtétje politikai országhatárokon túl is kulturális hír maradt. A különböző magyar közösségek ugyanahhoz az íróhoz kötődtek, és a budapesti irodalmi élet egyik szereplőjének betegsége saját sajtójukban is helyet kapott.

A hírek útja közben egyszerűsödött, de maga a terjedés rendkívül beszédes. Karinthy nemcsak magyarországi író volt, hanem egy szétszórt magyar nyelvű nyilvánosság közös kulturális szereplője.

A könyv elején azt kérdezhettük, hogyan lett egy agyműtétből médiaesemény és irodalom. Most már

pontosabban válaszolhatunk.

Azért válhatott médiaeseménnyé, mert Karinthy már előtte is közismert személyiség volt, a betegsége bizonytalan és drámai történetet kínált, a külföldi műtét különleges helyszínt és szereplőt adott, a telefon és távirat lehetővé tette a viszonylag gyors eseménykövetést, a határokon átívelő magyar sajtó pedig továbbterjesztette a hírt. Ehhez járult a barátok mentőakciója, az olvasók érzelmi részvétele, a társadalmi támogatás körüli vita és Olivecrona rendkívüli szakmai személyisége. Irodalomká pedig azért válhatott, mert a média mindezt kívülről tudta csak elmondani.

Karinthy birtokában maradt valami, amihez senki más nem fért hozzá. Saját tudata.

Ez lett az ő kizárólagos forrása. A sajtó által teremtetett történetet végül ezzel írta felül.

Az utókor számára ezért ma már nehéz elválasztani Karinthy valódi betegségét attól a műtől, amelyet róla írt. A könyv olyan erősen alakította az emlékezetet, hogy hajlamosak vagyunk az 1936-os eseményeket eleve az Utazás a koponyám körül jeleneteiként látni.

A korabeli újságok visszaolvasása azonban helyreállítja az időrendet. Előbb volt a bizonytalanság.

Aztán a hír. Utána a médiafelhajtás.

Majd a vita. Csak ezután jött a regény.

És végül a regény maradt meg. Ezért érdemes Karinthy koponyája körül még egyszer megtenni az utat.

Nem azért, hogy eldöntsük, melyik változat az egyetlen igaz. Hanem azért, hogy lássuk, hogyan lett ugyanabból az emberi eseményből egyszerre orvostörténet, sajtótörténet és irodalom.

Felhasznált források és irodalom

A könyv elkészítése során a korabeli sajtóanyagot, Karinthy Frigyes saját írásait, a stockholmi orvosi dokumentumok későbbi közléseit, a mű kortárs kritikáit és a modern szakirodalmat egymással összevetve használtuk. A korabeli újságcikkek esetében külön figyelmet érdemel, hogy az azonos vagy közel azonos szövegű hírek gyakran nem egymástól független értesülések, hanem ugyanannak a hírnek az átvételei. Az eltérő adatokat ezért nem többségi alapon, hanem lehetőség szerint elsődleges dokumentumokkal összevetve értelmeztük.

Karinthy Frigyes művei és saját korabeli szövegei

Karinthy Frigyes: Utazás a koponyám körül. A folytatásos közlés után a mű 1937 tavaszán került könyv alakban az olvasók elé; a korai példányok bibliográfiai datálása nem teljesen egységes.

Karinthy Frigyes: Agyműtét az illető agyból nézve. Levél Cini fiamhoz. Az Est, 1936. május 29.

Karinthy Frigyes: Agyműtét az illető agyból nézve. Erdélyi Hírlap, Arad, 1936. május 30. Az Est közlésének újraközlése.

Karinthy Frigyes: Agyműtét az illető agyból nézve. Napló, Szabadka, 1936. május 30. Az Est közlésének újraközlése.

Karinthy Frigyes: Agyműtét az illető agyból nézve. Brassói Lapok, 1936. június 3. Újraközlés.

Karinthy Frigyes: Új életet kezdek. Egy lábadozó jegyzeteiből. Pesti Napló, 1936. június 7.

Karinthy Frigyes: Születésnap. Színházi Élet, 1936/27., 10–11.

Karinthy Frigyes: Első tengeri utam. Új Idők, 1936/38., 369.

Karinthy Frigyes: Utazás a koponyám körül. A folytatásos közlés kezdete: Pesti Napló, 1936. szeptember 27.; a sorozat záró része, Robinson szigete: Pesti Napló, 1937. március 14.

A betegség, a műtét és a lábadozás korabeli sajtóforrásai

A Reggel, 1936. március 16.: Egyed Zoltán: Három betegszoba. A Karinthy betegsége körüli korai bizonytalanság egyik legfontosabb közvetlen dokumentuma.

Pesti Napló, 1936. május 5.: Karinthy Frigyeset sikeresen megoperálták. A stockholmi műtét részletes tudósítása; a nyomtatott lap 5. oldala.

Prágai Magyar Hírlap, 1936. május 5.: Megoperálták Karinthy Frigyeset.

Hiradó, Pozsony, 1936. május 5.: Karinthy Frigyeset megoperálták Stockholmban.

Az Est, 1936. május 5.: Karinthy operációja.

Magyarország, 1936. május 5., 3.: Karinthy Frigyeset Stockholmban megoperálták. A műtét tökéletesen sikerült.

Magyarország, 1936. május 5., 7.: Karinthy agyműtete.

Délamerikai Magyarság, 1936. május 16.: Megoperálták Karinthy Frigyeset. A műtéti hír tengerentúli továbbterjedésének dokumentuma.

Színházi Élet, 1936/20., 68.: A búcsúszó.

Színházi Élet, 1936/24., 55.: Karinthy önnriportja.

Nemzet Szava, 1936. június 7.: Miért nem írsz te csirkefogó és ne zabálj annyit;; alcíme: Karinthy levele. A Karinthy támogatását és a körülötte kialakult kulturális figyelmet támadó, erősen polemikus írás. A benne szereplő pénzügyi állításokat önmagukban nem tekintettük igazolt tényeknek.

Magyarország, 1936. június 11., 14.: Horthy kormányzó kitüntette a Karinthy-operációért Olivecrona professzort.

Magyarország, 1936. június 11., 7.: A sebész érdemrendje.

Magyarország, 1936. június 13., 9.: Karinthy Frigyes Londonba utazott Kordához.

A Reggel, 1936. június: Olivecrona magyarországi rokoni kapcsolatáról és a professzor személyéről készült riport.

A Reggel, 1936. június 22.: Kellér Andor beszélgetése a hazatért Karinthyval; a barackpálinka- és tenisztörténet egyik fontos korabeli forrása.

Az Est, 1936. június 28.: beszélgetés Karinthyval életről, halálról és a műtét tapasztalatáról.

Színházi Élet, 1936/27., 70.: Köszönjük, Olivecrona! A svéd sebésznek készülő Karinthy-album és az olvasók bevonásának dokumentuma.

A könyv korabeli fogadtatása

Pesti Napló, 1937. április 22.: Bródy Lili kritikája az Utazás a koponyám körül című kötetéről.

Magyarország, 1937. április 23.: Bálint György kritikája az Utazás a koponyám körül című kötetéről.

Ujság, 1937. május 2.: A hét könyvei – Utazás a koponyám körül.

Debreczeni Független Ujság, 1937. május 2.: Utazás a koponyám körül.

Nyugat, 1937/6., 428–430.: Kardos László: Utazás a koponyám körül.

Szocializmus, 1937/6., 287–288.: Fejtő Ferenc: Utazás a koponyám körül. Fejtő szerzősége különösen fontos a recepció értelmezésében: a kritikát a Szép Szó társszerkesztőjének és a korszak egyik jelentős fiatal esszéistájának Karinthy-értelmezéseként kell számon

tartani.

Nemzeti Ujság, 1937. június 13.: Utazás a koponyám körül.

A Toll, 1937. június 25.: Németh Andor kritikája az Utazás a koponyám körül című kötetéről.

Ellenzék, 1937. október 28.: Új regényünk: Karinthy – Utazás a koponyám körül. A későbbi folytatásos közlés beharangozása.

Orvosi dokumentumok és későbbi forrásközlések

Buzády Tibor: Karinthy Frigyes agyműtete. Új Írás, 1975/9., 79–88. A stockholmi iratok és az azok alapján rekonstruálható műtéti történet egyik alapvető magyar nyelvű forrásközlése.

Egy orvos gondolatai a megtalált stockholmi iratokról. Új Írás, 1975/9. A dokumentumblokkhoz kapcsolódó orvosi értékelés.

A stockholmi iratok között fennmaradt Makai Endre és Herbert Olivecrona 1936-os kapcsolatfelvétele, a diagnosztikai és műtéti dokumentáció, valamint Karinthy és Olivecrona későbbi levelezésének több darabja. A levelezés különösen fontos annak rekonstruálásához,

miként viszonyult Karinthy az orvosi és az irodalmi valóság eltéréséhez, illetve hogyan kezelte Olivecrona név szerinti szerepeltetésének kérdését.

Nagy Lajos: beszélgetés a műtét után lábadozó Karinthy Friggyessel. A riport 1936-ban készült, akkor nem jelent meg; a kézirat a Petőfi Irodalmi Múzeum Nagy Lajos-hagyatékában maradt fenn. Első nyilvános közlése: Qubit, 2024. május 4. A könyvben nem 1936-os sajtóforrásként, hanem korabeli, de csak utólag publikált kontrollforrásként használtuk.

Szakirodalom

Simon Katalin: Karinthy Frigyes fantasztikus útja. Az Utazás a koponyám körül keletkezésének körülményei. Budapesti Negyed, 2009; későbbi online közlés: Ponticulus Hungaricus, 2017. A műtét és a regény keletkezéstörténetének alapvető feldolgozása, részletes sajtó- és dokumentumhivatkozásokkal.

Balogh Gergő: Modern életökonómiák. Karinthy Frigyes agyműtétje. Irodalomtörténet, 2022/3., 283–299. Különösen fontos Karinthy betegsége, a társadalmi segítség, a sajtófigyelem és az élet értékének korabeli értelmezése szempontjából.

Kardos László: Utazás a koponyám körül. Nyugat, 1937/6., 428-430. Kortárs kritika, egyben fontos dokumentuma annak, hogyan érzékelte egy Karinthyhoz közel álló irodalmi közeg a betegséget megelőző sajtónyilvánosságot.

Magyar Elektronikus Könyvtár: Utazás a koponyám körül – bibliográfiai rekord és digitális kiadás.

Somogyi-könyvtár Karinthy-bibliográfiája. A korabeli és későbbi Karinthy-irodalom bibliográfiai ellenőrzéséhez használt segédforrás.

Forráskritikai megjegyzés

Karinthy Frigyes 1936-os betegsége kivételesen gazdag dokumentációt hagyott maga után, de a források nagy száma önmagában nem jelenti azt, hogy minden részlet teljes bizonyossággal rekonstruálható. A korabeli napilapok gyakran egymástól vették át a híreket, ezért az azonos adat öt különböző lapban való megjelenése adott esetben egyetlen eredeti értesülés sokszorosítását jelenti. A könyvben ezért az egymással megegyező híradásokat nem tekintettük automatikusan több független bizonyítéknak.

Különválasztottuk a dokumentált tényeket, a kortárs sajtó állításait és a későbbi visszaemlékezéseket. Erre különösen szükség volt a kezelés finanszírozásánál. Makai Endre Olivecronának küldött levele megbízhatóan igazolja, hogy Karinthy barátai pénzt kívántak összegyűjteni az út és a kezelés költségeire. A Nemzet Szava kétezer pengős kormányzati támogatásról és tízpengős adományokból szervezett gyűjtésről írt, ezt azonban polemikus sajtóállításként kezeltük mindaddig, amíg más dokumentum nem erősíti meg minden részletét.

Hasonló óvatosság szükséges a műtéti adatoknál. A korabeli sajtó eltérően adta meg az operáció időtartamát és a várható lábadozást. A később előkerült stockholmi dokumentáció ezért elsőbbséget kapott azokban a kérdésekben, amelyekre a kórlap vagy műtéti feljegyzés közvetlen választ ad. Ugyanakkor az orvosi dokumentáció nem helyettesítheti Karinthy saját beszámolóját ott, ahol az élmény szubjektív oldaláról, félelelmről, érzékelésről vagy időtapasztalatról van szó.

Az Utazás a koponyám körül ebben a könyvben sem kórlapként, sem szó szerinti vallomásként szerepel. Valós eseményekből készült irodalmi alkotás, amelynek fő eseményszerkezete sok ponton összevethető és összeegyeztethető az orvosi és sajtódokumentumokkal, ugyanakkor párbeszédei, időrendje, hangsúlyai és egyes jelenetei az írói szerkesztés következményei is. Az eltéréseket ezért nem annak eldöntésére használtuk, hogy Karinthy „igazat mondott-e”, hanem annak megértésére, miként alakította át a megélt eseményt irodalommal.

A Nemzet Szava 1936. június 7-i támadását ugyanezen okból elválasztottuk attól a szélsőjobboldali széljegyzettől, amelyet Karinthy az Utazás a koponyám körül 1936. szeptember 27-i első folytatásának

bevezetőjében említ. Karinthy szövege arra utal, hogy az általa olvasott támadás közvetlenül Olivecrona akkori budapesti látogatásához kapcsolódott. A júniusi Nemzet Szava-cikk témailag rokon, de az időpont miatt nem azonosítható vele bizonyosan. A széljegyzet pontos bibliográfiai azonosítása továbbra is nyitott kérdés; ennek hiányában a júniusi Nemzet Szava-cikkkel való azonosságot nem állítjuk.

Karinthy 1938-as halálának okáról szintén csak azt állítottuk, amit a források megengednek. Az 1936-ban kezelt elváltozás kiújulása nem bizonyított, Olivecrona más, éreredetű agyi eseményt tartott valószínűbbnek, de boncolási eredmény hiányában ő sem mondott biztos diagnózist. A bizonytalanságot ezért nem helyettesítettük utólagos, látványos magyarázattal.

A Nagy Lajos által 1936-ban készített beszélgetést következetesen külön kezeltük az akkor ténylegesen megjelent sajtótól. A kézirat csak 2024-ben vált nyilvánossá, így nem befolyásolhatta a kortárs közönség Karinthy-képét. Értéke éppen abban áll, hogy kontrollforrásként megmutatja, milyen volt a lábadozó író egy olyan beszélgetésben, amely nem került bele az 1936-os médiakörforgásba.

Rövid kronológia

1936. március: Karinthy tünetei súlyosbodnak. Fülzúgás, fejfájás, egyensúly- és látászavarok miatt több vizsgálaton esik át. Március 16-án Egyed Zoltán A Reggelben még bizonytalan diagnózis mellett látogatja meg a Korányi-klinikán.

1936. március 17.: elkészül az egyik fontos korai koponyaröntgen.

1936. április: bécsi vizsgálatok következnek; egyre világosabbá válik a kisagy környéki térfoglaló folyamat és a sürgős műtét szükségessége.

1936. április 18.: Makai Endre levelet ír Herbert Olivecronának Karinthy ügyében.

1936. április vége: Karinthy Böhm Arankával Stockholmba utazik.

1936. május 4.: diagnosztikai beavatkozások után Olivecrona megoperálja Karinthy a stockholmi Serafimer kórházban.

1936. május 5.: a magyar és határon túli magyar sajtó részletesen beszámol a sikeres műtétről.

1936. május 16.: a Délamerikai Magyarországon is megjelenik a műtét híre, dokumentálva a történet tengerentúli terjedését.

1936. május 29.: Az Est közli Karinthy Agyműtét az illető agyból nézve című írását.

1936. május 30. – június 3.: Karinthy szövegét Aradon, Szabadkán és Brassóban is újraközzlik.

1936. június 7.: a Pesti Napló közli az Új életet kezdők című írást. Ugyanezen a napon a Nemzet Szava támadó cikket jelentet meg Karinthy támogatásáról és az író körül kialakult kultuszról.

1936. június 11.: a Magyarország hírt ad Olivecrona magyar kitüntetéséről, és külön vezércikkben méltatja a sebészt.

1936. június: Karinthy visszatér Budapestre. A sajtó a gyógyulás és a „régir Karinthy” visszatérésének bizonyítékait keresi.

1936 nyara: Nagy Lajos két alkalommal beszélget a lábadozó íróval. A riport ekkor nem jelenik meg.

1936. szeptember 22.: Herbert Olivecrona az Orvosi Továbbképzés Központi Bizottságának meghívására

Budapestre érkezik; a látogatás újabb sajtófigyelmet kelt.

1936. szeptember 27.: a Pesti Naplóban megkezdődik az Utazás a koponyám körül folytatásos közlése. Karinthy az első részben arra is reflektál, hogy története már közismert, és egy Olivecrona budapesti látogatásához kapcsolódó szélsőjobboldali támadást említ.

1937. március 14.: a Pesti Napló Robinson szigete címmel közli a folytatásos történet záró részét.

1937 tavasza: megjelenik könyvben az Utazás a koponyám körül.

1937. április-június: sorra jelennek meg a kritikák. Bródy Lili, Bálint György, Kardos László, Fejtő Ferenc, Németh Andor és mások különböző szempontokból értelmezik a könyvet.

1937: Karinthy Olivecronával levelez a könyv orvosi hitelességéről, a professzor név szerinti szerepeltetéséről és a külföldi kiadások lehetőségéről.

1938. augusztus 29.: Karinthy Frigyes Siófokon meghal. A halál és az 1936-os betegség közvetlen oksági kapcsolata nem bizonyított.

1938: Böhm Aranka Olivecronától kér magyarázatot férje halálának lehetséges okára. A sebész más éreredetű agyi eseményt tart valószínűbbnek, de biztos diagnózist boncolás nélkül nem ad.

1975: az Új Írás közli Buzády Tibor tanulmányát és a stockholmi dokumentumokhoz kapcsolódó anyagokat. A magyar olvasók számára először válik lehetővé a regény több részletének alapos orvosi-dokumentációs ellenőrzése.

2009: megjelenik Simon Katalin részletes tanulmánya az Utazás a koponyám körül keletkezési körülményeiről.

2022: Balogh Gergő Modern életökonómiák. Karinthy Frigyes agyműtétje címmel új szempontokkal egészíti ki a történet értelmezését.

2024. május 4.: első alkalommal válik nyilvánossá Nagy Lajos 1936-ban készült, addig kiadatlan riportja a műtét után lábadozó Karinthyról.

Az író az operáció után

Karinthy Frigyes állapota
javul

*Gondolkozni
tehát élek.
Karinthy*

Karinthy koponyája

1936 tavaszán Karinthy Frigyes betegsége már nem maradt magánügy. A fejfájástól és látászavaroktól a stockholmi műtőig vezető út a magyar sajtó egyik legkülönösebb történetévé vált. Napilapok, képes hetilapok, barátok, orvosok, olvasók és politikai ellenfelek figyelték, miként küzd meg az író a diagnózissal, Herbert Olivecrona világhírű műtétével, majd a gyógyulás heteivel.

Ez a könyv azt mutatja meg, hogyan lett egy életmentő agyműtétből országos médiaesemény, majd irodalomtörténeti fordulópont. Korabeli újságcikkek, levelek, visszaemlékezések és az *Utazás a koponyám körül* szövegvilága alapján rajzolódik ki a történet: miként vette vissza Karinthy a saját elbeszélését, hogyan alakult ki Olivecrona kultusza, és milyen vitákat kavart a körülötte felépülő nyilvánosság.

A *Karinthy koponyája* egyszerre irodalmi nyomozás, sajtótörténet és pontos korrajz a két világháború közötti Magyarországról.

A borítókép mesterséges intelligencia felhasználásával készült.

Stockholmból
jó hírek

Olivecrona professzor
sikeres műtétet végzett

Karinthy
újra ír

A gyógyulás
napjai

*Utazás
a koponyám körül*